

НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЧІКІРЯКІН КИРИЛО ВІТАЛІЙОВИЧ

УДК 502:316.7

**ДИСЕРТАЦІЯ
ПРОБЛЕМИ ТА МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ У
СУСПІЛЬСТВІ**

Спеціальність 101 – Екологія
Галузь знань 10 – Природничі науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Чікірякін К.В. Чікірякін

Науковий керівник:
Шестопалов Олексій Валерійович
кандидат технічних наук,
професор

Харків – 2026

АНОТАЦІЯ

Чікірякін К.В. Проблеми та методи формування екологічної культури в суспільстві. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії (PhD) за спеціальністю 101 – Екологія. – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Харків, 2026.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню теоретичних, методологічних та практичних аспектів формування екологічної культури в сучасному суспільстві в умовах глобальних екологічних, соціальних, економічних і технологічних трансформацій. У роботі здійснено аналіз ключових проблем, що перешкоджають розвитку екологічно відповідальної поведінки населення, а також обґрунтовано ефективні механізми та методи формування екологічної свідомості, екологічних цінностей і сталих моделей поведінки.

Актуальність теми дослідження зумовлена зростанням масштабів глобальних екологічних викликів, серед яких зміна клімату, виснаження природних ресурсів, втрата біорізноманіття, забруднення навколишнього середовища, надмірне споживання та посилення антропогенного навантаження на екосистеми. За таких умов екологічні проблеми більше не можуть розглядатися виключно як технологічні чи економічні, оскільки їх вирішення безпосередньо залежить від рівня екологічної свідомості, системи цінностей, соціальних норм та моделей поведінки, які існують у суспільстві. Саме тому формування екологічної культури стає однією з ключових передумов забезпечення сталого розвитку та довгострокової екологічної безпеки.

У дисертації обґрунтовано необхідність переходу від фрагментарної екологічної освіти та окремих природоохоронних ініціатив до системної моделі формування екологічної культури, яка базується на міждисциплінарній взаємодії та інтеграції освітніх, інституційних, інформаційних, культурних і

соціально-економічних механізмів. Особливу увагу приділено ролі соціальних інститутів, державної політики, системи освіти, медіа, громадянського суспільства та бізнесу у формуванні екологічних цінностей і моделей поведінки.

Метою дисертаційного дослідження є комплексний аналіз проблем та методів формування екологічної культури в сучасному суспільстві, а також обґрунтування концепції «культурного підходу» як інтегративної моделі формування нових екологічно відповідальних соціальних практик.

Об'єктом дослідження є антропогенний вплив на навколишнє природне середовище та процеси його оптимізації шляхом формування екологічної культури та відповідальної поведінки населення.

Предметом дослідження є екологічна культура як соціально-екологічний механізм зниження антропогенного навантаження на екосистеми, раціоналізації природокористування та забезпечення екологічно збалансованого розвитку суспільства.

Методологічною основою дослідження є поєднання міждисциплінарних наукових підходів, зокрема системного, соціокультурного, інституційного, поведінкового, порівняльного та статистичного. У роботі використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження: аналіз і синтез, індукцію та дедукцію, порівняльний аналіз, методи соціологічного опитування, статистичну обробку емпіричних даних, кореляційний аналіз та методи інтегрального оцінювання. Застосована методологія дозволила комплексно розглянути екологічну культуру як багатовимірне суспільне явище, що поєднує когнітивні, поведінкові, емоційні, етичні та ціннісні компоненти.

У вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено ступінь наукової розробленості проблематики, сформульовано мету та завдання дослідження, визначено об'єкт і предмет дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, окреслено методологічну та емпіричну базу дисертації.

У першому розділі здійснено теоретико-методологічний аналіз екологічної культури як міждисциплінарної наукової категорії. Досліджено генезис та еволюцію поняття в межах екології, соціології, психології, педагогіки, філософії та культурології. Систематизовано різні наукові підходи до розуміння екологічної культури, зокрема аксіологічний, поведінковий, освітній, інституційний та соціокультурний. Визначено ключові функції та структурні компоненти екологічної культури, серед яких екологічна свідомість, екологічні цінності, поведінкові практики, екологічна відповідальність та екологічна етика. Окрему увагу приділено взаємозв'язку екологічної культури та концепції сталого розвитку, а також трансформації екологічних цінностей у сучасному суспільстві.

У другому розділі проаналізовано фактори, механізми та суб'єкти формування екологічної культури. Досліджено роль системи освіти, державних інституцій, соціальних норм, медіа, економічних стимулів, громадських організацій та локальних спільнот. Визначено основні бар'єри формування екологічно відповідальної поведінки, серед яких низький рівень екологічної обізнаності, недостатня інституційна підтримка, економічні обмеження, слабка екологічна комунікація, відсутність практичних стимулів та суперечності між декларованими екологічними цінностями і реальною поведінкою населення. Обґрунтовано необхідність інтеграції освітніх, інституційних, інформаційних, економічних та культурних інструментів у межах комплексної моделі формування екологічної культури.

Особливу увагу у дисертації приділено ролі екологічної освіти як одного з базових механізмів формування екологічної свідомості та довгострокових моделей поведінки. У роботі підкреслюється, що екологічна освіта не повинна обмежуватися лише передачею теоретичних знань, а має сприяти формуванню цінностей, відповідальності, практичних компетентностей та екологічно орієнтованого способу життя. Також акцентовано увагу на важливості неформальної освіти, громадських ініціатив, екологічного волонтерства, соціальних кампаній та медіакомунікації.

У третьому розділі представлено результати емпіричного дослідження рівня екологічної культури населення. У межах дослідження проведено соціологічні опитування та аналітичні оцінки з метою виявлення взаємозв'язку між рівнем екологічної свідомості, системою цінностей, інституційною довірою, соціально-демографічними характеристиками та екологічно відповідальною поведінкою. Сформульовано та перевірено гіпотези щодо впливу рівня освіти, віку, громадської активності, медіаспоживання та інституційних факторів на екологічну поведінку.

Важливим науковим результатом дисертації є розроблення та апробація Інтегрального індексу екологічної культури (ІЕК), який виступає інструментом комплексного оцінювання рівня екологічної культури населення. Запропонований індекс інтегрує когнітивні, поведінкові та ціннісні показники в єдину аналітичну систему, що дозволяє кількісно оцінювати рівень екологічної культури та порівнювати його між різними соціальними групами. Індекс також дає змогу визначати слабкі елементи системи формування екологічної культури та може використовуватися у сфері державного управління, формування екологічної політики, освітнього моніторингу та соціологічних досліджень.

Результати емпіричного дослідження засвідчили, що наявність екологічної обізнаності сама по собі не гарантує екологічно відповідальної поведінки. У дисертації доведено, що ефективність формування екологічної культури значною мірою залежить від наявності інституційних механізмів підтримки, економічних стимулів, соціальних норм та колективних культурних практик. Також виявлено суттєві відмінності в екологічній поведінці залежно від віку, рівня освіти, громадської активності та довіри до державних інституцій.

У четвертому розділі обґрунтовано концепцію «культурного підходу» до формування екологічної культури як інтегративної теоретико-прикладної моделі. У межах цього підходу екологічна культура розглядається не лише як сукупність екологічних знань чи індивідуальних поведінкових практик, а як

системний культурний код суспільства, який інтегрує цінності, норми, поведінкові моделі, комунікаційні патерни та інституційні механізми. Розроблено модель системної взаємодії основних суб'єктів формування екологічної культури, серед яких держава, освітні заклади, бізнес, медіа, локальні громади та організації громадянського суспільства.

У дисертації доведено, що ефективність екологічної політики безпосередньо залежить від рівня координації та взаємодії між зазначеними суб'єктами. На основі проведеного дослідження запропоновано стратегічні напрями та практичні механізми підвищення рівня екологічної культури в Україні, зокрема модернізацію системи екологічної освіти, посилення екологічної комунікаційної політики, розширення участі громадськості в екологічному управлінні, стимулювання екологічно відповідальних бізнес-практик та інтеграцію принципів сталого розвитку у систему державного управління

У висновках узагальнено основні наукові та практичні результати дисертаційного дослідження та підтверджено досягнення поставленої мети.

У дисертаційній роботі отримано такі наукові результати:

- вперше розроблено та апробовано Інтегральний індекс екологічної культури (ІЕК) як комплексний інструмент кількісного оцінювання рівня екологічної культури населення, що базується на інтеграції когнітивних, ціннісних та поведінкових показників і дозволяє здійснювати порівняльний аналіз рівня екологічної культури різних соціальних груп;

- вперше обґрунтовано культурний підхід до формування екологічної культури, відповідно до якого процес формування екологічно відповідальної поведінки розглядається як результат взаємодії освітніх, інституційних, соціально-комунікаційних та ціннісних механізмів, що забезпечують поширення екологічних норм і практик у суспільстві;

- вперше розроблено концептуальну модель формування екологічної культури на засадах міжсекторальної взаємодії державних інституцій, системи освіти, бізнесу, медіа та громадянського суспільства, яка

враховує синергетичний ефект їхнього впливу на екологічну свідомість та поведінку населення;

- удосконалено методичні підходи до оцінювання факторів формування екологічної культури шляхом інтеграції освітніх, соціально-психологічних, економічних, інформаційних та інституційних чинників у єдину аналітичну систему, що дозволяє визначати їхній вплив на рівень екологічної культури населення;

- набули подальшого розвитку наукові положення щодо ролі екологічної освіти, екологічної комунікації та громадської участі як інструментів формування екологічно відповідальної поведінки в умовах реалізації принципів сталого розвитку.

Результати дисертаційного дослідження підтверджують теоретичну та практичну значущість запропонованих підходів і можуть бути використані під час розроблення екологічної політики, освітніх програм, систем державного управління, соціологічного моніторингу та стратегій сталого розвитку.

Ключові слова: екологічна культура, сталий розвиток, екологічна свідомість, екологічна поведінка, екологічні цінності, соціальні практики, екологічна освіта, екологічна політика, освіта, методологія дослідження, інформаційний аналіз, поводження з відходами, екологічна безпека, освітні компоненти, управління

ABSTRACT

Chikiriakin K.V. Problems and Methods of Environmental Culture Formation in Society. Qualification scientific work as a manuscript. Dissertation for obtaining the degree of Doctor of Philosophy (PhD) in Specialty 101 – Ecology. – National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”, Kharkiv, 2026.

The dissertation is devoted to the comprehensive study of theoretical, methodological, and practical aspects of the formation of environmental culture in modern society under conditions of global environmental, social, economic, and technological transformations. The research focuses on identifying the key problems that hinder the development of environmentally responsible behavior and on substantiating effective mechanisms and methods for shaping environmental awareness, ecological values, and sustainable behavioral practices among the population.

The relevance of the research topic is determined by the growing scale of global environmental challenges, including climate change, depletion of natural resources, biodiversity loss, environmental pollution, excessive consumption, and the increasing anthropogenic pressure on ecosystems. Under such conditions, environmental problems can no longer be considered exclusively technological or economic issues, since their solution directly depends on the level of environmental consciousness, values, social norms, and behavioral models existing within society. Therefore, the formation of environmental culture becomes one of the key prerequisites for ensuring sustainable development and long-term environmental security.

The dissertation substantiates the necessity of transitioning from fragmented environmental education and isolated environmental initiatives toward a systemic model of environmental culture formation based on interdisciplinary interaction and the integration of educational, institutional, informational, cultural, and socio-economic mechanisms. Special attention is paid to the role of social institutions,

public policy, education systems, media, civil society, and business in shaping ecological values and behavioral patterns.

The aim of the dissertation is to provide a comprehensive analysis of the problems and methods of environmental culture formation in contemporary society and to substantiate the concept of the “cultural approach” as an integrative model for shaping new environmentally responsible social practices.

The object of the study is the anthropogenic impact on the natural environment and the processes of its optimization through the formation of environmental culture and environmentally responsible behavior of the population.

The subject of the study is environmental culture as a socio-ecological mechanism for reducing anthropogenic pressure on ecosystems, promoting rational natural resource management, and ensuring the environmentally sustainable development of society.

The methodological basis of the research includes a combination of interdisciplinary scientific approaches, in particular systemic, socio-cultural, institutional, behavioral, comparative, and statistical approaches. General scientific and special research methods were applied, including analysis and synthesis, induction and deduction, comparative analysis, sociological survey methods, statistical processing of empirical data, correlation analysis, and methods of integral assessment. The research methodology made it possible to comprehensively examine environmental culture as a multidimensional social phenomenon that combines cognitive, behavioral, emotional, ethical, and value-based components.

The introduction substantiates the relevance of the topic, determines the degree of scientific elaboration of the problem, formulates the aim and objectives of the study, identifies the object and subject of the research, reveals the scientific novelty and practical significance of the obtained results, and outlines the methodological framework and empirical basis of the dissertation.

Chapter 1 provides a theoretical and methodological analysis of environmental culture as an interdisciplinary scientific category. The genesis and evolution of the concept are examined within ecology, sociology, psychology,

pedagogy, philosophy, and cultural studies. Different scientific approaches to understanding environmental culture are systematized, including axiological, behavioral, educational, institutional, and socio-cultural approaches. The chapter also identifies the key functions and structural components of environmental culture, including environmental awareness, ecological values, behavioral practices, environmental responsibility, and environmental ethics. Particular attention is devoted to the relationship between environmental culture and sustainable development, as well as to the transformation of environmental values in contemporary society.

Chapter 2 analyzes the factors, mechanisms, and actors involved in the formation of environmental culture. The role of education systems, state institutions, social norms, media influence, economic incentives, public organizations, and local communities is investigated. The chapter identifies the key barriers to environmentally responsible behavior, including low environmental awareness, insufficient institutional support, economic limitations, weak environmental communication, lack of practical incentives, and contradictions between declared environmental values and actual social practices. The research substantiates the necessity of integrating educational, institutional, informational, economic, and cultural instruments within a comprehensive model of environmental culture formation.

Special attention in the dissertation is devoted to the role of environmental education as one of the fundamental mechanisms for shaping ecological consciousness and long-term behavioral patterns. The study emphasizes that environmental education should not be limited exclusively to the transfer of theoretical knowledge but should also contribute to the formation of values, responsibility, practical competencies, and environmentally oriented lifestyles. The importance of informal education, public initiatives, social campaigns, ecological volunteering, and media communication is also highlighted.

Chapter 3 presents the results of an empirical study of the level of environmental culture among the population. Within the framework of the research,

sociological surveys and analytical assessments were conducted in order to identify the relationship between environmental awareness, values, institutional trust, socio-demographic characteristics, and environmentally responsible behavior. Research hypotheses regarding the influence of educational level, age, social engagement, media consumption, and institutional factors on environmental behavior were formulated and tested.

An important scientific result of the dissertation is the development and approbation of the Integral Environmental Culture Index (IECI), which serves as a tool for the comprehensive assessment of environmental culture levels. The proposed index integrates cognitive, behavioral, and value-based indicators into a unified analytical system, making it possible to quantitatively assess environmental culture and compare its indicators among different social groups. The index also enables the identification of weak elements in the system of environmental culture formation and can be applied within public administration, environmental policy development, educational monitoring, and sociological research.

The empirical research demonstrates that environmental awareness alone does not guarantee environmentally responsible behavior. The dissertation proves that the effectiveness of environmental culture formation largely depends on the existence of institutional support mechanisms, economic incentives, social norms, and collective cultural practices. The study also reveals significant differences in environmental behavior depending on age, educational background, civic engagement, and trust in public institutions.

Chapter 4 substantiates the concept of the “cultural approach” to environmental culture formation as an integrative theoretical and applied framework. Within this approach, environmental culture is considered not merely as a set of environmental knowledge or individual behavioral practices, but as a systemic cultural code of society integrating values, norms, behavioral models, communication patterns, and institutional mechanisms. The chapter develops a model of systemic interaction among key actors involved in environmental culture

formation, including the state, educational institutions, business, media, local communities, and civil society organizations.

The dissertation argues that the effectiveness of environmental policy directly depends on the level of coordination and interaction among these actors. Based on the conducted research, strategic directions and practical mechanisms for improving environmental culture in Ukraine are proposed, including the modernization of environmental education systems, strengthening environmental communication policies, expanding public participation in environmental decision-making, stimulating environmentally responsible business practices, and integrating sustainability principles into public administration processes.

The conclusions summarize the main scientific and practical results of the dissertation and confirm the achievement of the research objectives.

The following scientific results were obtained in the dissertation research:

- for the first time, the Integrated Environmental Culture Index (IECI) was developed and tested as a comprehensive tool for the quantitative assessment of the population's level of environmental culture. The index is based on the integration of cognitive, value-based, and behavioral indicators and enables comparative analysis of environmental culture across different social groups;
- for the first time, a cultural approach to the formation of environmental culture was substantiated, according to which the process of developing environmentally responsible behavior is considered the result of the interaction of educational, institutional, socio-communicative, and value-based mechanisms that facilitate the dissemination of environmental norms and practices within society;
- for the first time, a conceptual model for the formation of environmental culture was developed based on cross-sectoral interaction among public institutions, the education system, business, media, and civil society. The model takes into account the synergistic effect of their influence on environmental awareness and the behavior of the population;
- methodological approaches to assessing the factors influencing the formation of environmental culture were improved through the integration of

educational, socio-psychological, economic, informational, and institutional determinants into a unified analytical framework, making it possible to determine their impact on the level of environmental culture of the population;

- the scientific foundations concerning the role of environmental education, environmental communication, and public participation as instruments for fostering environmentally responsible behavior under the implementation of sustainable development principles were further developed.

The results of the dissertation confirm the theoretical and practical significance of the proposed approaches and can be applied in the development of environmental policy, educational programs, public administration systems, sociological monitoring, and sustainable development strategies.

Keywords: environmental culture, sustainable development, environmental awareness, environmental behavior, environmental values, social practices, environmental education, environmental policy, education, research methodology, information analysis, waste management, environmental safety, educational components, management.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації у фахових виданнях України та наукометричних базах:

1. Тихомирова Т. С., Новожилова Т. Б., Місик Я. Т., Крючкова В. В., Чікірякін К. В. Створення локального бренду як елемент сталого управління природоохоронними територіями. *Екологічні науки*. 2025. № 2 (59). С. 355–359.
2. Самойленко Н. М., Новожилова Т. Б., Шестопапов О. В., Чікірякін К. В., Титаренко А. І. Підвищення якості підготовки екологів у питаннях управління у природоохоронній діяльності та екологічної безпеки. *Екологічні науки*. 2025. № 4 (61). С. 216–220.
3. Чікірякін К. В., Шестопапов О. В. Науково-методичне обґрунтування індексу екологічної культури як інтегрального показника сталого розвитку суспільства. *Український журнал природничих наук*. 2025. № 14. С. 374–382.
4. Тихомирова Т. С., Крючкова В. В., Чікірякін К. В. Грантові проекти для підтримки апсайклінг-підприємництва та розвитку екологічної культури в Україні як інструмент зменшення текстильних відходів. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія: Екологія*. Публічне управління та адміністрування: зб. наук. пр. Вінниця : Видавничий дім «Гельветика», 2025. Вип. 1. С. 53–61.
5. Чікірякін К.В., Шестопапов О.В. Підходи до кількісного оцінювання рівня екологічної культури: формування інтегрального індексу. *Таврійський науковий вісник. Серія: Сільськогосподарські науки*. 2025. №146. С. 281 – 285.
6. Тихомирова Т. С., Крючкова В.В., Чікірякін К.В. Грантові проекти для підтримки апсайклінг-підприємництва та розвитку екологічної культури в Україні як інструмент зменшення текстильних відходів. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія: Екологія. Публічне управління та адміністрування*. 2025. Вип. 1. С. 119–129.

7. Крючкова В. В., Тихомирова Т. С., Чікірякін К. В. Сталий підхід до управління текстильними відходами: досвід Чехії та перспективи його використання в Україні. *Екологічні науки*. 2024. № 5 (56). С. 203-210.

8. Чікірякін К. В. Шестопапов О. В. Роль екологічної культури в розвитку суспільства. *Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського*. 2024. №4. С. 52-58.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

9. Чікірякін К.В., Баранова А.О., Шестопапов О.В. Аналіз проблеми формування екологічної культури в системі екологічної освіти. *Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я*: тези доповідей 31-ї Міжнародної науково-практичної конференції MicroCAD-2023, 17–20 травня 2023 р. Харків: НТУ «ХПІ», 2023. С. 384.

10. Шестопапов О.В. Популяризація екологічної освіти. Шлях до сталого розвитку. Шестопапов О.В., Крючкова В.В., Чікірякін К.В., Тумановська К.В. *Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я* : тези доп. 32-ї міжнар. наук.-практ. конф. MicroCAD–2024, 22–25 травня 2024 р. Харків: НТУ «ХПІ», 2024. С.399

11. Сакур А. О., Пітак Р. О., Чікірякін К. В. Оцінка екологічних збитків завданих лісовому фонду України під час війни. *Сталий розвиток: захист навколишнього середовища. Енергоощадність. Збалансоване природокористування*: зб. матеріалів 8-го Міжнар. молодіжного конгресу, 16-18 жовтня 2024 р. м. Львів : ГО "МНГ", 2024. С.25

12. Чікірякін К.В., Шестопапов О.В. Місце екологічної культури в соціально-економічній трансформації людства. *Integration of Education, Science and Business in Modern Environment: Summer Debates: Proceedings of the 6th International Scientific and Practical Internet Conference, August 1-2, Dnipro*. 2024. с. 308

13. Тихомирова Т. С., Шестопапов А. В., Босюк А. С., Крючкова В. В., Чікірякін К. В. Творчі конкурси екологічного спрямування як ефективний

інструмент екологічної освіти та просвітництва молоді. *Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я*: тези доп. 33-ї Міжнар. наук.-практ. конф. MicroCAD-2025, 14–17 травня 2025 р. Харків: НТУ «ХП», 2025. С. 442.

14. Босюк А. С., Чікірякін К.В., Косенкова І.Д. Освітні інструменти для формування екологічної свідомості спортсменів в межах Цілей сталого розвитку. *Актуальні проблеми формальної і неформальної освіти з моніторингу довкілля та заповідної справи*: тези доп. 4-ї Міжнар. інтернет-конф. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна. 2025. С. 70-71.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ	17
1.1 Генезис ідей та історичні аспекти становлення поняття «екологічна культура»	17
1.2 Концепції та етапи трансформації поняття «екологічна культура»	20
1.3 Порівняльний аналіз трактувань поняття «екологічна культура» у різних науках	24
1.4 Основні функції екологічної культури	27
1.5 Необхідність існування екологічної культури як системного явища	32
1.6 Вплив екологічної культури на соціально-економічний і сталий розвиток ..	35
1.7 Обґрунтування напрямку досліджень	39
1.8 Висновки до розділу 1	44
РОЗДІЛ 2 СУБ'ЄКТИ ТА ОБ'ЄКТИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ	47
2.1 Основні суб'єкти формування екологічної культури	47
2.1.1 Особистість як базовий суб'єкт формування екологічної культури	47
2.1.2 Сім'я як первинний інститут екологічної соціалізації	48
2.1.3 Освітні заклади як провідний інституційний суб'єкт	49
2.1.4 Держава та органи місцевого самоврядування	49
2.1.5 Громадські організації та громадянське суспільство	50
2.1.6 Бізнес та корпоративний сектор	50

2.1.7 Засоби масової інформації та цифрові комунікації	51
2.1.8 Міжнародні організації як суб'єкти глобального впливу	51
2.1.9 Система суб'єктів формування екологічної культури	52
2.2 Об'єкти формування екологічної культури	54
2.2.1 Екологічні цінності та ціннісні орієнтації	55
2.2.2 Екологічні знання та уявлення.....	56
2.2.3 Екологічна свідомість і екологічне мислення.....	56
2.2.4 Екологічна поведінка та поведінкові практики	57
2.2.5 Соціальні норми та екологічні правила	57
2.2.6 Екологічні компетентності та практичні навички	58
2.2.7 Соціальні групи та інститути як колективні об'єкти формування	58
2.3 Висновки до розділу 2	59
РОЗДІЛ 3 МЕХАНІЗМИ ТА МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ	61
3.1 Сучасні підходи до формування екологічної культури	61
3.2 Освітні механізми формування екологічної культури	68
3.2.1 Формальна екологічна освіта.....	69
3.2.2 Неформальна та інформальна освіта.....	69
3.2.3 Інноваційні освітні механізми	70
3.2.4 Освітні механізми в контексті формування екологічної культури в Україні	71
3.3 Визначення сильних та слабких сторін сучасних методів формування екологічної культури	72

3.3.1 Сильні сторони сучасних методів формування екологічної культури.....	73
3.3.2 Слабкі сторони та обмеження сучасних методів	74
3.3.3 Узагальнення результатів аналізу	75
3.4 Соціокультурні практики та громадські ініціативи як інструменти формування екологічної культури	77
3.4.1 Соціокультурні практики як механізм формування екологічної культури	77
3.4.2 Громадські ініціативи як чинник екологічної трансформації суспільства .	78
3.4.3 Міжнародний рух Let's Do It World як приклад практикоорієнтованого формування екологічної культури	79
3.4.4 Соціокультурні практики в сучасній Україні.....	80
3.5 Проблеми та бар'єри формування екологічної культури в сучасному суспільстві.....	82
3.6 Ключові умови для розвитку екологічної культури.....	91
3.7 Рекомендації щодо підвищення ефективності формування екологічної культури для основних суб'єктів суспільства	93
3.8 Шляхи оптимізації процесів формування та механізми міжсекторальної координації.....	96
3.9 Висновки до розділу 3	100
РОЗДІЛ 4 КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТА МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ.....	103
4.1 Формування гіпотез та методології дослідження	103
4.1.1 Методичні засади емпіричної перевірки гіпотез	105
4.1.2 Методика оцінювання рівня екологічної культури населення.....	106
4.1.3 Методологія емпіричного дослідження екологічної культури	108

4.2 Результати дослідження поточного стану екологічної культури у суспільстві.....	112
4.3 Аналіз регіональних та соціальних відмінностей рівня екологічної культури населення.....	117
4.3.1 Регіональні відмінності	118
4.3.2 Відмінності за типом поселення.....	120
4.3.3 Вікові відмінності.....	121
4.3.4 Вплив рівня освіти	122
4.3.5 Вплив рівня доходів	123
4.4 Аналіз відкритих соціологічних досліджень і зовнішніх даних	124
4.5 Аналіз перевірки гіпотез дослідження.....	131
4.6 Оцінка впливу підвищення рівня екологічної культури на стан навколишнього природного середовища	132
4.7 Висновки до розділу 4	135
ВИСНОВКИ.....	137
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	140
ДОДАТОК А СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА	155
ДОДАТОК Б Анкета (повна версія для Google Forms/офлайн).....	159
ДОДАТОК В Акт впровадження в навчальний процес	162
ДОДАТОК Г Акти впровадження результатів дисертаційної роботи в організаціях.....	163

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується загостренням глобальних екологічних проблем, серед яких зміна клімату, виснаження природних ресурсів, втрата біорізноманіття, забруднення довкілля та зростання антропогенного навантаження на екосистеми. За цих умов забезпечення екологічної безпеки та досягнення цілей сталого розвитку неможливі без формування екологічно відповідальної поведінки населення, що зумовлює зростання ролі екологічної культури як важливого чинника взаємодії суспільства і природи.

Екологічна культура є складним суспільним явищем, яке поєднує систему екологічних знань, цінностей, норм, установок та моделей поведінки, спрямованих на збереження навколишнього природного середовища. Рівень її розвитку значною мірою визначає ефективність природоохоронної діяльності, екологічної політики, екологічної освіти та впровадження принципів сталого розвитку.

Особливої актуальності проблема формування екологічної культури набуває в Україні, де поряд із загальносвітовими екологічними викликами спостерігаються наслідки воєнних дій, що призводять до значних втрат природних ресурсів, погіршення стану довкілля та виникнення нових екологічних ризиків. За таких умов зростає потреба у формуванні екологічної свідомості населення та розвитку механізмів, які сприятимуть поширенню екологічно відповідальних практик у різних сферах суспільного життя.

Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених питанням екологічної освіти, екологічного виховання та сталого розвитку, недостатньо дослідженими залишаються проблеми комплексного формування екологічної культури, взаємодії основних суб'єктів цього процесу, а також методи оцінювання рівня екологічної культури населення. Потребують подальшого

розвитку підходи, які враховують взаємозв'язок освітніх, соціальних, культурних, інформаційних та інституційних чинників формування екологічно відповідальної поведінки.

Зазначене зумовило вибір теми дисертаційного дослідження, спрямованого на обґрунтування теоретичних і методичних засад формування екологічної культури в суспільстві, визначення основних проблем і чинників цього процесу, а також розроблення сучасних підходів до оцінювання та підвищення рівня екологічної культури населення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження, результати яких викладені в дисертаційній роботі, виконані на кафедрі хімічної техніки та промислової екології Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» у межах наукових досліджень, спрямованих на забезпечення екологічної безпеки, реалізацію принципів сталого розвитку та підвищення рівня екологічної свідомості населення. Тематика дисертаційного дослідження відповідає стратегічним напрямкам державної екологічної політики України та узгоджується з Цілями сталого розвитку Організації Об'єднаних Націй до 2030 року, зокрема Цілі 4 «Якісна освіта» в частині розвитку екологічної освіти та освіти для сталого розвитку, Цілі 11 «Сталий розвиток міст і громад», Цілі 12 «Відповідальне споживання та виробництво», Цілі 13 «Пом'якшення наслідків зміни клімату» та Цілі 17 «Партнерство заради сталого розвитку».

Результати дослідження спрямовані на вдосконалення механізмів формування екологічної культури, екологічної свідомості та екологічно відповідальної поведінки населення, що є важливою передумовою досягнення цілей сталого розвитку на національному та регіональному рівнях.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є комплексний аналіз проблем та методів формування екологічної культури в сучасному суспільстві, а також обґрунтування концепції «культурного підходу»

як інтегративної моделі формування нових екологічно відповідальних соціальних практик. Особливу увагу приділено обґрунтуванню перспективності культурного підходу як інтегративної стратегії, що поєднує когнітивний, ціннісний, поведінковий та інституційний виміри розвитку суспільства.

Таким чином, кінцевим результатом має стати створення цілісної системи уявлень про екологічну культуру, її функції, суб'єкти та об'єкти формування, проблеми й бар'єри, а також шляхи оптимізації цього процесу в умовах сучасних соціальних трансформацій.

Для досягнення поставленої мети в роботі було визначено та вирішено такі завдання:

- здійснити історико-теоретичний аналіз становлення та розвитку поняття «екологічна культура» у контексті еволюції наукових уявлень про взаємодію суспільства і природи;
- систематизувати існуючі наукові підходи до визначення сутності, структури та змісту екологічної культури;
- розкрити основні функції екологічної культури та визначити її роль у забезпеченні екологічної безпеки і сталого розвитку суспільства;
- визначити основних суб'єктів і об'єкти формування екологічної культури та дослідити особливості їхньої взаємодії;
- проаналізувати сучасні методи, механізми та практики формування екологічної культури в освітній, інформаційній та соціокультурній сферах;
- виявити ключові проблеми та бар'єри, що перешкоджають формуванню екологічно відповідальної поведінки населення;
- провести соціологічне дослідження рівня екологічної культури населення та визначити чинники, які впливають на формування екологічних цінностей і поведінкових практик;
- розробити та апробувати Інтегральний індекс екологічної культури як інструмент комплексного оцінювання рівня екологічної культури населення;

- обґрунтувати концепцію культурного підходу до формування екологічної культури та розробити модель міжсекторальної взаємодії основних суб'єктів цього процесу;

- сформулювати практичні рекомендації щодо підвищення ефективності формування екологічної культури в умовах реалізації принципів сталого розвитку.

Таким чином, мета та завдання дослідження утворюють логічну послідовність, яка забезпечує цілісність роботи: від історико-теоретичного аналізу – до емпіричного дослідження та вироблення практичних рекомендацій. Вирішення цих завдань дозволить не лише глибше зрозуміти проблеми та методи формування екологічної культури, але й запропонувати нові шляхи її розвитку в умовах сучасного українського та глобального контексту.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та вирішення завдань дослідження використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів дослідження. Методи аналізу та синтезу застосовано для узагальнення теоретичних підходів до визначення сутності екологічної культури, систематизації наукових поглядів щодо її структури, функцій та механізмів формування. Системний підхід використано для розгляду екологічної культури як складного багаторівневого соціального явища, що формується під впливом взаємодії освітніх, соціальних, економічних, культурних та інституційних чинників. Порівняльний метод застосовано для аналізу та зіставлення вітчизняного і зарубіжного досвіду формування екологічної культури, екологічної освіти та реалізації принципів сталого розвитку. Соціологічні методи, зокрема анкетування, опитування та інтерв'ювання, використано для виявлення рівня екологічної свідомості, ціннісних орієнтацій та особливостей екологічно відповідальної поведінки населення. Статистичний аналіз застосовано для обробки та інтерпретації отриманих емпіричних даних, виявлення закономірностей і взаємозв'язків між досліджуваними показниками.

Метод моделювання використано під час розроблення концептуальної моделі формування екологічної культури та обґрунтування механізмів взаємодії основних суб'єктів цього процесу. Застосування зазначених методів забезпечило комплексне дослідження проблем та методів формування екологічної культури в сучасному суспільстві.

Наукова новизна одержаних результатів. У дисертаційній роботі отримано такі наукові результати:

- вперше розроблено та апробовано Інтегральний індекс екологічної культури (ІІЕК) як комплексний інструмент кількісного оцінювання рівня екологічної культури населення, що базується на інтеграції когнітивних, ціннісних та поведінкових показників і дозволяє здійснювати порівняльний аналіз рівня екологічної культури різних соціальних груп;
- вперше обґрунтовано культурний підхід до формування екологічної культури, відповідно до якого процес формування екологічно відповідальної поведінки розглядається як результат взаємодії освітніх, інституційних, соціально-комунікаційних та ціннісних механізмів, що забезпечують поширення екологічних норм і практик у суспільстві;
- вперше розроблено концептуальну модель формування екологічної культури на засадах міжсекторальної взаємодії державних інституцій, системи освіти, бізнесу, медіа та громадянського суспільства, яка враховує синергетичний ефект їхнього впливу на екологічну свідомість та поведінку населення;
- удосконалено методичні підходи до оцінювання факторів формування екологічної культури шляхом інтеграції освітніх, соціально-психологічних, економічних, інформаційних та інституційних чинників у єдину аналітичну систему, що дозволяє визначати їхній вплив на рівень екологічної культури населення;
- набули подальшого розвитку наукові положення щодо ролі екологічної освіти, екологічної комунікації та громадської участі як інструментів

формування екологічно відповідальної поведінки в умовах реалізації принципів сталого розвитку.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблені теоретичні положення, методичні підходи та практичні рекомендації можуть бути використані органами державної влади, закладами освіти, громадськими організаціями та суб'єктами господарювання під час реалізації екологічної політики та програм сталого розвитку.

Основні практичні результати дослідження полягають у такому:

- розроблено методiku визначення рівня екологічної культури населення на основі Інтегрального індексу екологічної культури, яка може використовуватися для проведення соціально-екологічного моніторингу та оцінювання ефективності природоохоронних заходів;
- визначено ключові фактори та бар'єри формування екологічно відповідальної поведінки населення, що можуть бути враховані під час розроблення державних, регіональних та місцевих програм екологічного розвитку;
- розроблено рекомендації щодо вдосконалення механізмів екологічної освіти, екологічного виховання та екологічної комунікації для різних соціальних груп населення;
- запропоновано модель міжсекторальної взаємодії держави, освіти, бізнесу та громадянського суспільства, яка може бути використана при формуванні стратегій підвищення рівня екологічної культури та екологічної свідомості населення;
- результати дослідження впроваджено у навчальний процес, просвітницьку діяльність та підготовку рекомендацій щодо розвитку екологічної політики і системи екологічної освіти.

Отримані результати можуть використовуватися як методичний матеріал для розробки освітніх курсів, як аналітична база для органів державної влади, так і як практичний інструментарій для громадських ініціатив.

Авторський внесок полягає в уточненні сутності поняття «екологічна культура» та визначенні її структурних компонентів, виявленні основних проблем її формування в сучасному суспільстві, обґрунтуванні системи методів і підходів до її розвитку, розробленні концептуальної моделі формування екологічної культури, а також у підготовці практичних рекомендацій щодо підвищення рівня екологічної свідомості та відповідальної екологічної поведінки населення. Матеріали дисертаційної роботи впроваджено в навчальний процес кафедри «Хімічна техніка та промислова екологія» НТУ «ХПІ» при підготовці студентів спеціальності Е2 «Екологія» (Додаток В), а також діяльність ГО «Платформа розвитку міста» та для підвищенні рівня екологічної свідомості персоналу ТОВ «ТСК РЕСАЙКЛІНГ ГРУПП» (Додаток Г).

Особистий внесок здобувача. Здобувач особисто реалізував плановані наукові дослідження за темою дисертаційної роботи та визначив основні положення, які виносяться на захист. Результати дисертаційної роботи отримані здобувачем особисто та в співавторстві опубліковані у публікаціях (Додаток А):

1) статті у фахових виданнях України та наукометричних базах:

[1] – здобувачу належить здійснення постановки проблеми, розробка методології дослідження, формування авторської концепції та аналіз отриманих результатів.

Співавторами: Тихомирова Т.С. – формування концептуальних засад роботи, розробленні теоретико-методичних підходів та узагальненні результатів; Новожилова Т.Б. – здійснювала науково-методичне обґрунтування підходів до підготовки фахівців та аналіз освітніх інструментів; Місик Я.Т. – брала участь у підготовці емпіричних матеріалів та систематизації результатів; Крючкова В.В. –

проводила аналіз міжнародного досвіду та практичних аспектів впровадження екологічних ініціатив, брала участь у підготовці рекомендацій.

[2] – здобувач здійснював аналітичне опрацювання джерел, дослідження сучасних освітніх інструментів та підготовку текстової частини статті.

Співавторами: Самойленко Н.М. – здійснювала загальну координацію дослідження, формування концепції підвищення якості підготовки екологів та узагальнення результатів; Новожилова Т.Б. – брала участь у науково-методичному обґрунтуванні підходів до вдосконалення освітнього процесу та аналізі нормативно-правового забезпечення; Шестопапов О.В. – забезпечував методичний супровід дослідження, розроблення практичних рекомендацій і структуризацію матеріалу; Титаренко А.І. – брав участь у зборі та обробці емпіричних даних, аналізі результатів і оформленні матеріалів публікації.

[3] – здобувач здійснював постановку наукової проблеми, розробив концепцію індексу екологічної культури як інтегрального показника сталого розвитку суспільства, визначив його структуру, показники та методику розрахунку, а також виконав аналіз отриманих результатів і підготовку основного тексту публікації.

Співавторами: Шестопапов О.В. – забезпечував науково-методичне консультування, брав участь у формуванні теоретичного підґрунтя дослідження, уточненні методичних положень та редагуванні матеріалів статті.

[4] – здобувач провів дослідження впливу грантових проєктів на формування екологічної культури, систематизував результати, сформулював висновки та підготував текст публікації.

Співавторами: Тихомирова Т.С. – сформулювала наукову ідею дослідження, визначила концептуальні підходи до використання грантових механізмів для підтримки апсайклінг-підприємництва та розвитку екологічної культури; Крючкова В.В. – здійснила аналіз міжнародного та національного досвіду

реалізації грантових програм у сфері управління текстильними відходами, узагальнила практичні кейси та підготувала аналітичні матеріали.

[5] – здобувачем проведено аналіз наукових підходів до оцінювання екологічної культури, розроблено структуру та методiku розрахунку інтегрального індексу екологічної культури, виконано узагальнення результатів дослідження, підготовлено текст статті. Співавторами: Шестопапов О.В. – здійснено наукове консультування щодо методології дослідження.

[6] – здобувач здійснив аналітичну обробку отриманих результатів, узагальнення висновків і підготовку тексту публікації.

Співавторами: Тихомирова Т.С. – визначила наукову концепцію дослідження та обґрунтувала доцільність використання цифрових освітніх інструментів для формування екологічної культури молоді; Шестопапов О.В. – здійснив методичне забезпечення впровадження інструменту «Kahoot!» в освітній процес та брав участь у розробленні практичних рекомендацій; Новожилова Т.Б. – забезпечила науково-методичний аналіз результатів апробації інструменту в освітній діяльності; Босюк А.С. – брала участь у проведенні педагогічного експерименту та зборі емпіричних даних.

[7] – здобувач провів порівняльний аналіз національних і зарубіжних практик, сформулював пропозиції щодо впровадження відповідних механізмів в Україні та підготував текст публікації.

Співавторами: Крючкова В.В. – здійснила аналіз системи управління текстильними відходами в Чехії, узагальнила практичний досвід та визначила можливості його адаптації в Україні; Тихомирова Т.С. – сформувала концептуальні засади дослідження сталого підходу до управління відходами та забезпечила методологічне обґрунтування роботи.

[8] – здобувач здійснив постановку проблеми, розкрив сутність поняття екологічної культури та її значення у процесах суспільного розвитку,

обґрунтував взаємозв'язок екологічної культури зі сталим розвитком і соціально-економічними трансформаціями, а також підготував основний текст публікації.

Співавторами: Шестопалов О.В. – брав участь у формуванні теоретико-методологічного підґрунтя дослідження, уточненні наукових положень і редагуванні матеріалів статті.

2) інші видання апробаційного характеру:

[9] – здобувачем проведено аналіз наукових підходів до формування екологічної культури в системі екологічної освіти, узагальнено основні проблеми екологічного виховання та підготовлено висновки щодо напрямів удосконалення освітнього процесу.

[10] – здобувач брав участь у дослідженні ролі екологічної освіти у досягненні цілей сталого розвитку, здійснив аналіз сучасних підходів до популяризації екологічних знань та підготував пропозиції щодо підвищення ефективності екологічно-просвітницької діяльності.

[11] – здобувач виконав аналіз впливу воєнних дій на стан лісового фонду України, брав участь в узагальненні результатів дослідження.

[12] – здобувач дослідив роль екологічної культури у процесах соціально-економічної трансформації суспільства, здійснив аналіз взаємозв'язку екологічних цінностей і сталого розвитку та підготував основну частину матеріалів доповіді.

[13] – здобувач брав участь у дослідженні освітнього потенціалу творчих конкурсів екологічного спрямування, здійснив аналіз їх впливу на формування екологічної свідомості молоді та підготував пропозиції щодо використання конкурсних форм роботи в екологічній освіті.

[14] – здобувач брав участь у дослідженні сучасних освітніх інструментів формування екологічної свідомості спортсменів.

Апробація результатів дисертації. Матеріали дисертації доповідались та обговорювались на Всеукраїнських та міжнародних конференціях: Міжнародна

науково-практична конференція «Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я: MicroCAD (Харків 2023, 2024, 2025), Integration of Education, Science and Business in Modern Environment: Summer Debates: Proceedings of the 6th International Scientific and Practical Internet Conference (2024), Міжнародна науково-практична конференція «Водопостачання і водовідведення: проєктування, будівництво, експлуатація, моніторинг» (Львів 2024), III Міжнародна інтернет конференція «Актуальні проблеми формальної і неформальної освіти з моніторингу довкілля та заповідної справи» (Харків, 2025).

Публікації. За результатами дисертації опубліковано 14 наукових праць, у тому числі 8 статей, які входять до переліку наукових фахових видань МОН України, 6 тез доповідей міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій.

Структура і обсяг дисертації.

Дисертаційна робота складається з анотації двома мовами, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи викладено на 155 сторінках, серед них: 20 рисунків за текстом, 3 таблиць за текстом, список використаних джерел з 125 найменувань на 15 сторінках та додатків на 10 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

1.1 Генезис ідей та історичні аспекти становлення поняття «екологічна культура»

Поняття екологічної культури сформувалося в результаті тривалого розвитку суспільних уявлень про взаємодію людини та природи. Його становлення пов'язане не лише з розвитком екологічної науки, а й з еволюцією філософських, релігійних, етичних і соціокультурних поглядів на місце людини в навколишньому світі. Сучасне розуміння екологічної культури як системи цінностей, норм поведінки, знань і практик природокористування є результатом багатовікового накопичення досвіду взаємодії суспільства з довкіллям [1–4].

Перші уявлення про необхідність гармонійних відносин між людиною та природою виникли ще на ранніх етапах розвитку людської цивілізації. У первісних суспільствах природа сприймалася як невід'ємна частина життєвого простору людини та наділялася сакральними властивостями. Тотемічні та анімістичні вірування формували систему заборон і норм поведінки, які фактично виконували функцію регулювання природокористування. Незважаючи на відсутність наукових знань про довкілля, такі уявлення сприяли підтриманню відносної рівноваги між людиною та природним середовищем [1].

Подальший розвиток екологічно орієнтованих ідей відбувався в межах релігійно-філософських учень Стародавнього Сходу та античного світу. У даосизмі, буддизмі та індуїзмі значна увага приділялася взаємозв'язку всіх форм життя та необхідності дотримання природної гармонії. Античні мислителі розглядали природу як впорядковану систему, що функціонує відповідно до об'єктивних закономірностей. Ідеї гармонії, міри та відповідальності за наслідки власної діяльності стали важливими світоглядними передумовами формування сучасної екологічної етики [1; 4].

У період Середньовіччя погляди на взаємовідносини людини та природи розвивалися переважно в межах релігійного світогляду. Водночас поступово формувалися морально-етичні уявлення про відповідальність людини за збереження створеного світу. Ці підходи заклали підґрунтя для подальшого розвитку ідей екологічної відповідальності, які згодом стали важливим елементом екологічної культури [3; 5].

Значні зміни у ставленні до природи відбулися в епоху Нового часу. Розвиток науки та техніки сприяв утвердженню антропоцентричної моделі світосприйняття, відповідно до якої людина розглядалася як головний суб'єкт перетворення навколишнього середовища. Індустріальна революція XVIII–XIX століть забезпечила безпрецедентне економічне зростання, однак одночасно призвела до масштабного виснаження природних ресурсів, урбанізації та посилення антропогенного впливу на екосистеми. Саме в цей період почали проявлятися суперечності між економічним розвитком і можливостями природного середовища до самовідновлення [6; 7].

Наукові передумови сучасного розуміння екологічної культури почали формуватися у другій половині XIX століття. Важливим етапом стало становлення екології як самостійної науки після введення терміна «екологія» німецьким біологом Ернстом Геккелем у 1866 році. Розвиток екологічних досліджень сприяв усвідомленню складності взаємозв'язків між живими організмами та навколишнім середовищем, а також залежності людського добробуту від стану природних екосистем [6].

У першій половині XX століття почали формуватися концепції, які стали безпосередніми попередниками сучасного розуміння екологічної культури. Значний вплив на розвиток екологічної думки справила концепція «етики землі» (Land Ethic), запропонована Альдо Леопольдом. Учений наголошував на необхідності розширення моральної відповідальності людини на всі компоненти

природного середовища та розглядав людину як частину екологічної спільноти, а не її володаря [8].

Подальший розвиток екологічного світогляду був пов'язаний із загостренням глобальних екологічних проблем у другій половині XX століття. Однією з ключових подій стала публікація книги Рейчел Карсон «*Silent Spring*» у 1962 році, яка привернула увагу міжнародної спільноти до негативних наслідків неконтрольованого використання хімічних речовин та стала поштовхом до розвитку сучасного екологічного руху [9].

У 1970-х роках проблема взаємодії суспільства та природи набула глобального характеру. Доповіді Римського клубу, насамперед праця «*Limits to Growth*», продемонстрували неможливість необмеженого економічного зростання в умовах обмеженості природних ресурсів. У цей період екологічні проблеми почали розглядатися не лише як природничо-наукові, а й як соціальні, економічні та культурні [6; 10].

Важливу роль у формуванні сучасного розуміння екологічної культури відіграли міжнародні екологічні ініціативи. У 1977 році на Міжурядовій конференції з екологічної освіти в Тбілісі було визначено основні принципи екологічної освіти, спрямовані на формування екологічної свідомості, цінностей і відповідальної поведінки населення [11]. Подальший розвиток цих підходів знайшов відображення у доповіді «Наше спільне майбутнє» (1987), підготовленій World Commission on Environment and Development, де вперше на міжнародному рівні було сформульовано концепцію сталого розвитку [10].

Після проведення Конференції у Ріо-де-Жанейро у 1992 році екологічна культура почала розглядатися як одна з ключових передумов реалізації принципів сталого розвитку. Документи «Порядок денний на XXI століття» (Agenda 21) та подальші міжнародні програми підкреслювали необхідність формування нової моделі взаємодії суспільства й природи, заснованої на

екологічній відповідальності, раціональному природокористуванні та міжпоколінній справедливості [12; 13].

В Україні активізація досліджень екологічної культури розпочалася наприкінці XX століття під впливом глобальних екологічних викликів та наслідків аварії на Чорнобильській АЕС. У вітчизняній науковій літературі екологічна культура розглядається як інтегральна характеристика особистості та суспільства, що поєднує систему екологічних знань, цінностей, норм поведінки та практичної діяльності, спрямованої на збереження навколишнього середовища [1–5]. Подальший розвиток концепції пов'язаний із впровадженням принципів сталого розвитку в освітню діяльність, систему державного управління та механізми екологічної політики [7; 14].

Сучасний етап розвитку наукових уявлень про екологічну культуру характеризується переходом від переважно просвітницького підходу до комплексного розуміння її ролі як важливого чинника сталого розвитку суспільства. У сучасних дослідженнях екологічна культура розглядається не лише як результат екологічної освіти, а як складна соціокультурна система, що визначає характер взаємодії людини, суспільства та природи [9; 14; 15].

1.2 Концепції та етапи трансформації поняття «екологічна культура»

Поняття «екологічна культура» належить до категорій, зміст яких змінювався відповідно до розвитку суспільства, науки та системи взаємовідносин людини з навколишнім природним середовищем. Його сучасне трактування є результатом тривалої еволюції наукових поглядів, що відображає поступовий перехід від локальних практик природокористування до усвідомлення глобальної відповідальності людства за стан довкілля. Впродовж історичного розвитку змінювалися не лише підходи до визначення екологічної культури, а й її функціональне призначення, структура та роль у суспільному розвитку [1–4].

На ранніх етапах розвитку цивілізації екологічна культура існувала у формі традиційних норм взаємодії людини з природою. Вона не була самостійним науковим поняттям, а проявлялася через систему моральних, релігійних і звичаєвих регуляторів поведінки. У багатьох культурах природа сприймалася як сакральна цінність, а гармонія з довкіллям розглядалася як необхідна умова існування суспільства. На цьому етапі екологічна культура фактично виконувала функцію підтримання балансу між господарською діяльністю людини та природним середовищем [1].

Індустріальна епоха спричинила суттєву трансформацію ставлення до природи. Розвиток промисловості, урбанізації та науково-технічного прогресу сприяв утвердженню технократичного підходу, відповідно до якого природні ресурси розглядалися переважно як економічний фактор розвитку. Водночас саме загострення екологічних проблем стимулювало появу перших природоохоронних рухів, формування заповідних територій та пошук нових моделей взаємодії людини й природи [6].

Становлення екології як самостійної науки у другій половині XIX століття створило наукове підґрунтя для подальшого розвитку концепції екологічної культури. Дослідження взаємозв'язків між організмами та середовищем існування сприяли усвідомленню обмеженості природних ресурсів і необхідності врахування екологічних закономірностей у процесі суспільного розвитку. Саме в цей період починають формуватися передумови переходу від суто природоохоронного мислення до комплексного екологічного світогляду [6].

Якісно новий етап розвитку поняття розпочався в середині XX століття під впливом глобальної екологічної кризи. Наслідки індустріалізації, зростання масштабів забруднення довкілля та усвідомлення ризиків техногенного розвитку сприяли формуванню екологічної свідомості як важливої складової суспільної культури. Значний вплив на цей процес мали праці Альдо Леопольда, який сформулював концепцію «етики землі», та Рейчел Карсон, яка привернула увагу

світової спільноти до екологічних наслідків безконтрольного використання хімічних речовин [8; 9].

Подальший розвиток поняття був пов'язаний із міжнародними ініціативами у сфері охорони довкілля. Важливими віхами стали Стокгольмська конференція ООН з проблем навколишнього середовища людини (1972 р.), Тбіліська декларація з екологічної освіти (1977 р.) та діяльність Римського клубу, яка сприяла поширенню ідей екологічної відповідальності та необхідності зміни моделей суспільного розвитку [10; 11]. У цей період екологічна культура починає розглядатися як механізм формування екологічно відповідальної поведінки та подолання суперечностей між суспільством і природою.

У 1970–1990-х роках відбувається інституціоналізація поняття екологічної культури. Воно активно інтегрується в систему освіти, державну екологічну політику та міжнародне співробітництво. Саме в цей час формуються основні концептуальні підходи до її розуміння. Перший підхід можна визначити як педагогічний, відповідно до якого екологічна культура розглядається як результат екологічної освіти та виховання, що забезпечує формування екологічних знань, умінь і навичок відповідальної поведінки [16–18].

Другий підхід – соціокультурний – трактує екологічну культуру як систему суспільних норм, цінностей, традицій та моделей поведінки, які регулюють взаємодію людини з природним середовищем [3; 4].

Третій підхід – філософсько-світоглядний – пов'язує екологічну культуру з формуванням нового типу мислення, заснованого на принципах екоцентризму, відповідальності та гармонійного співіснування людини й природи [1; 5].

Наприкінці XX століття розвиток концепції сталого розвитку суттєво розширив зміст поняття екологічної культури. Після оприлюднення доповіді «Наше спільне майбутнє» та прийняття програми Agenda 21 екологічна культура почала розглядатися як один із ключових механізмів реалізації принципів сталого

розвитку [10; 12]. Відтепер її значення виходить за межі екологічної освіти та охоплює економічні, соціальні й управлінські аспекти суспільного розвитку.

У XXI столітті концепція екологічної культури продовжує еволюціонувати під впливом глобалізації, цифровізації та нових екологічних викликів. Поряд із традиційними когнітивними компонентами дедалі більшого значення набувають поведінкові практики, екологічна комунікація, громадянська участь та екологічно відповідальне споживання. Екологічна культура починає розглядатися як важливий ресурс суспільної стійкості та адаптації до глобальних криз [13].

Таким чином, еволюція поняття «екологічна культура» відбувалася поступово й хвилеподібно (рис. 1.1).

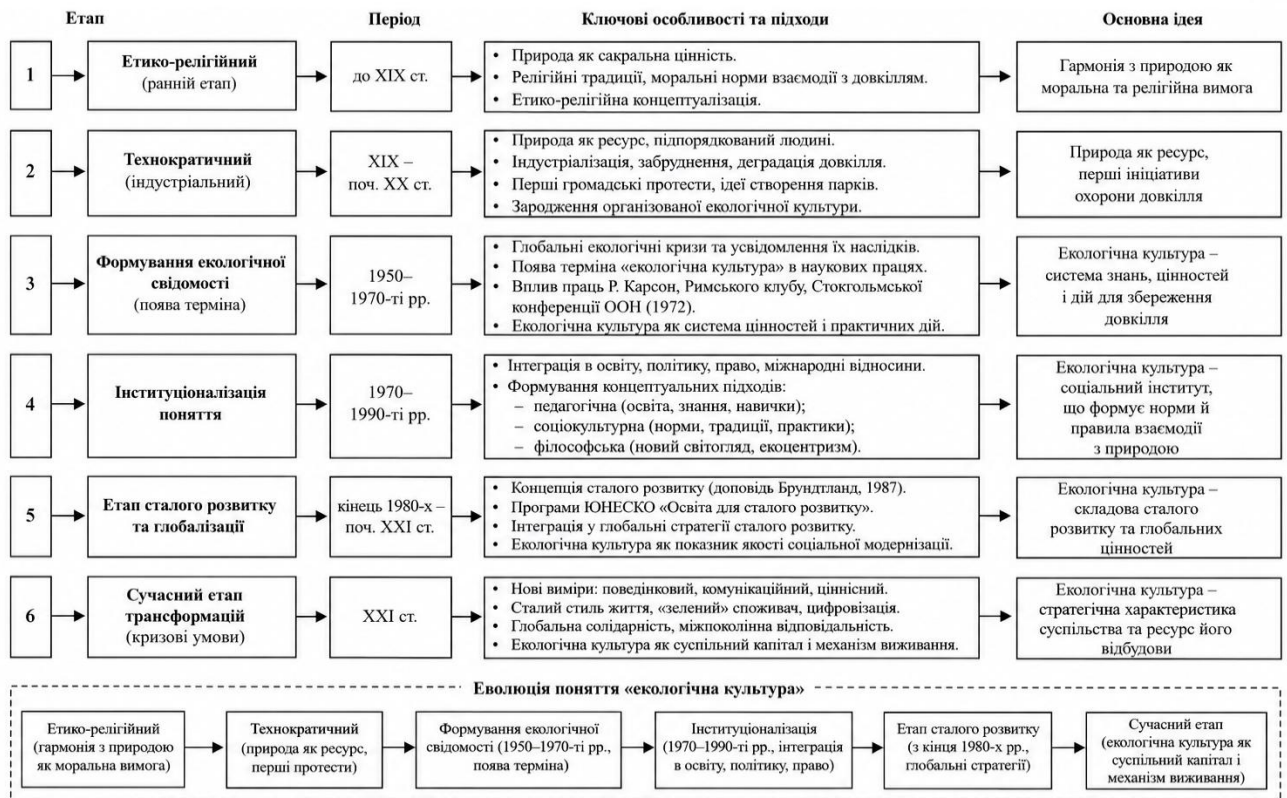

Рисунок 1.1 – Концептуальні етапи трансформації поняття «екологічна культура»

Ці концептуальні етапи дають змогу розглядати екологічну культуру як динамічне явище, зміст якого постійно розширюється під впливом нових глобальних викликів і соціальних трансформацій.

Сучасні українські дослідження також демонструють розширення змісту цього поняття. Зокрема, екологічна культура розглядається як інтегральна характеристика суспільства, що поєднує екологічні знання, систему цінностей, мотиваційні установки та практичні моделі поведінки. Такий підхід дозволяє оцінювати екологічну культуру не лише на рівні окремої особистості, а й на рівні соціальних груп і суспільства загалом [14; 15].

Таким чином, трансформація поняття «екологічна культура» відображає еволюцію суспільних уявлень про взаємодію людини та природи. Від морально-релігійних норм і традиційних практик природокористування воно пройшло шлях до складної міждисциплінарної категорії, що поєднує освітні, соціальні, культурні, економічні та екологічні аспекти сталого розвитку. Сучасне розуміння екологічної культури передбачає її розгляд як одного з ключових чинників забезпечення екологічної безпеки, сталого розвитку та довгострокової суспільної стійкості.

1.3 Порівняльний аналіз трактувань поняття «екологічна культура» у різних науках

Сучасне поняття екологічної культури належить до міждисциплінарних категорій, що формуються на перетині екології, філософії, соціології, культурології, педагогіки та психології. Багатовимірність взаємодії людини з природним середовищем зумовлює існування різних наукових підходів до трактування цього поняття. Кожна галузь знань акцентує увагу на окремих аспектах екологічної культури, тому її сучасне розуміння формується внаслідок інтеграції різних теоретичних підходів [1–5].

Філософський підхід розглядає екологічну культуру насамперед як світоглядну категорію, що відображає систему цінностей, моральних принципів та норм взаємодії людини з природою. У межах цього підходу особливого значення набуває проблема співвідношення антропоцентризму та екоцентризму. Якщо антропоцентрична парадигма виходить із пріоритету людських потреб і розглядає природу переважно як ресурс для розвитку суспільства, то екоцентрична концепція передбачає визнання самоцінності природних систем та необхідності гармонійного співіснування людини й довкілля. З філософської точки зору екологічна культура визначає межі допустимої діяльності людини щодо природи та формує морально-етичні засади екологічної відповідальності [1; 4; 5].

У соціології екологічна культура трактується як соціальний феномен і механізм регулювання взаємодії суспільства з навколишнім середовищем. Основна увага приділяється соціальним нормам, інститутам і практикам, які визначають характер природокористування. Соціологи розглядають екологічну культуру як результат процесів соціалізації, під впливом яких формуються екологічні цінності, поведінкові моделі та суспільні стандарти. Важливим є аналіз різних рівнів її прояву – індивідуального, групового та суспільного, кожен із яких впливає на формування екологічно відповідальної поведінки [3; 14].

Культурологічний підхід виходить із того, що екологічна культура є складовою загальної культури суспільства та відображає особливості осмислення людиною свого місця у природному світі. У межах цього підходу вона розглядається як система культурних кодів, символів, традицій, звичаїв і моделей поведінки, що регулюють взаємодію з довкіллям. Екологічна культура постає не лише як сукупність практичних навичок природокористування, а й як форма культурної ідентичності, яка визначає ставлення суспільства до природи та природних ресурсів [2; 9].

Особливе значення для дослідження екологічної культури має педагогічний підхід, відповідно до якого вона розглядається як результат екологічної освіти та виховання. Представники цього напрямку наголошують на необхідності формування не лише екологічних знань, але й ціннісних орієнтацій, мотивації та практичних навичок екологічно відповідальної поведінки. У педагогічних дослідженнях екологічна культура зазвичай розглядається через взаємозв'язок когнітивного, емоційно-ціннісного та діяльнісного компонентів, що забезпечують перехід від знань до реальних екологічних практик [16–18].

Психологічний підхід концентрується на внутрішніх механізмах формування екологічної поведінки особистості. У межах цього підходу екологічна культура розглядається як система переконань, мотивів, установок та особистісних цінностей, які визначають готовність людини діяти відповідально щодо довкілля. Особлива увага приділяється вивченню факторів, що впливають на розрив між екологічними знаннями та реальною поведінкою. Дослідження свідчать, що наявність екологічної обізнаності не завжди призводить до екологічно відповідальних дій, оскільки на поведінку суттєво впливають соціальні норми, мотиваційні установки та індивідуальні психологічні особливості [19–21].

У природничих науках екологічна культура переважно трактується як сукупність знань, компетентностей і практичних навичок, необхідних для забезпечення раціонального природокористування та збереження екологічної рівноваги. У цьому випадку акцент робиться на здатності людини оцінювати екологічні наслідки власної діяльності, впроваджувати ресурсозберігаючі технології та приймати рішення з урахуванням екологічних ризиків [6; 7].

У міжнародній науковій літературі близькими до поняття екологічної культури є концепції *environmental literacy* (екологічна грамотність), *environmental citizenship* (екологічне громадянство), *ecological consciousness* (екологічна свідомість) та *environmental responsibility* (екологічна

відповідальність). Попри певні відмінності, усі вони акцентують увагу на необхідності поєднання знань, цінностей та практичних дій як основи екологічно орієнтованої поведінки особистості та суспільства [10–13].

Порівняльний аналіз наукових підходів свідчить, що кожен із них розкриває лише окремі аспекти екологічної культури. Філософський підхід акцентує увагу на цінностях і світогляді, соціологічний – на соціальних нормах та інститутах, культурологічний – на традиціях і культурних кодах, педагогічний – на освіті та вихованні, психологічний – на мотиваційних механізмах поведінки, а природничий – на знаннях і практиках раціонального природокористування.

Таким чином, екологічна культура є складним інтегральним феноменом, який не може бути повністю пояснений у межах окремої наукової дисципліни. Її доцільно розглядати як багаторівневу систему, що поєднує когнітивні, ціннісні, поведінкові та соціокультурні компоненти. Саме така інтегративна позиція створює методологічне підґрунтя для подальшого розроблення комплексних підходів до оцінювання рівня екологічної культури та обґрунтування її ролі як чинника сталого розвитку суспільства [14; 15].

1.4 Основні функції екологічної культури

Екологічна культура є складним багаторівневим соціокультурним феноменом, що відображає характер взаємодії людини, суспільства та природного середовища. Сучасні наукові підходи розглядають її не лише як сукупність екологічних знань або результат екологічної освіти, а як інтегровану систему цінностей, норм, моделей поведінки та механізмів суспільної взаємодії, спрямованих на забезпечення гармонійного співіснування людини і природи [1–4]. У контексті реалізації концепції сталого розвитку екологічна культура виступає важливим чинником екологічної безпеки, суспільної стійкості та формування екологічно відповідального способу життя [7; 10; 13].

У науковій літературі відсутній єдиний підхід до визначення структури екологічної культури. Це зумовлено міждисциплінарним характером поняття, яке досліджується в межах філософії, соціології, педагогіки, психології, культурології та екології. Незважаючи на різноманітність підходів, більшість дослідників погоджується, що екологічна культура формується внаслідок взаємодії знань, цінностей і практичної діяльності людини [2; 14; 16].

Аналіз сучасних наукових праць дозволяє виділити чотири основні структурні компоненти екологічної культури: когнітивний, ціннісно-мотиваційний, поведінковий та соціально-комунікаційний.

Когнітивний компонент охоплює систему екологічних знань, уявлень, понять і компетентностей, які забезпечують розуміння закономірностей функціонування природних систем та наслідків антропогенного впливу на довкілля. Він включає екологічну грамотність, здатність до аналізу екологічних проблем і розуміння причинно-наслідкових зв'язків між діяльністю людини та станом навколишнього середовища [16; 17; 26]. Саме когнітивний компонент створює інформаційну основу для формування екологічної свідомості та прийняття екологічно обґрунтованих рішень.

Ціннісно-мотиваційний компонент характеризує систему екологічних цінностей, переконань, установок і мотивів, що визначають ставлення особистості до природи та її готовність діяти відповідально щодо довкілля. У межах цього компонента формуються моральні орієнтири, почуття відповідальності за стан навколишнього середовища та усвідомлення необхідності збереження природних ресурсів для майбутніх поколінь [19–21]. Сучасні дослідження свідчать, що саме цінності є ключовою ланкою, яка забезпечує трансформацію екологічних знань у реальну поведінку [28; 29].

Поведінковий компонент відображає практичну реалізацію екологічних знань і цінностей у повсякденній діяльності людини. Він проявляється через конкретні форми екологічно відповідальної поведінки: раціональне

використання ресурсів, сортування відходів, енергозбереження, участь у природоохоронних заходах, підтримку екологічних ініціатив та впровадження принципів сталого споживання [14; 15; 28]. У сучасних дослідженнях саме поведінковий компонент дедалі частіше використовується як один із головних індикаторів рівня екологічної культури населення.

Соціально-комунікаційний компонент забезпечує поширення екологічних знань, цінностей і практик у суспільстві. Він охоплює систему екологічної освіти, просвітництва, громадської участі, діяльність засобів масової інформації, громадських організацій та інститутів державного управління [18; 24]. Саме через механізми соціальної комунікації відбувається передача екологічних норм між поколіннями та формування суспільної підтримки екологічно орієнтованих рішень.

У міжнародній науковій літературі останніх десятиліть значного поширення набули концепції *environmental literacy* (екологічна грамотність), *ecological literacy* (екологічна освіченість) та *environmental citizenship* (екологічне громадянство). Вони розширюють традиційне розуміння екологічної культури та підкреслюють необхідність поєднання знань, цінностей, поведінкових практик і громадянської активності [25–27]. Згідно з цими підходами екологічно культурна людина повинна не лише усвідомлювати екологічні проблеми, але й брати активну участь у їх вирішенні на локальному та глобальному рівнях.

Взаємозв'язок зазначених компонентів формує цілісну систему екологічної культури (рис. 1.2). Екологічні знання створюють основу для формування екологічних цінностей, цінності визначають мотивацію, мотивація впливає на поведінку, а соціально-комунікаційні механізми забезпечують поширення та закріплення відповідних моделей поведінки в суспільстві.

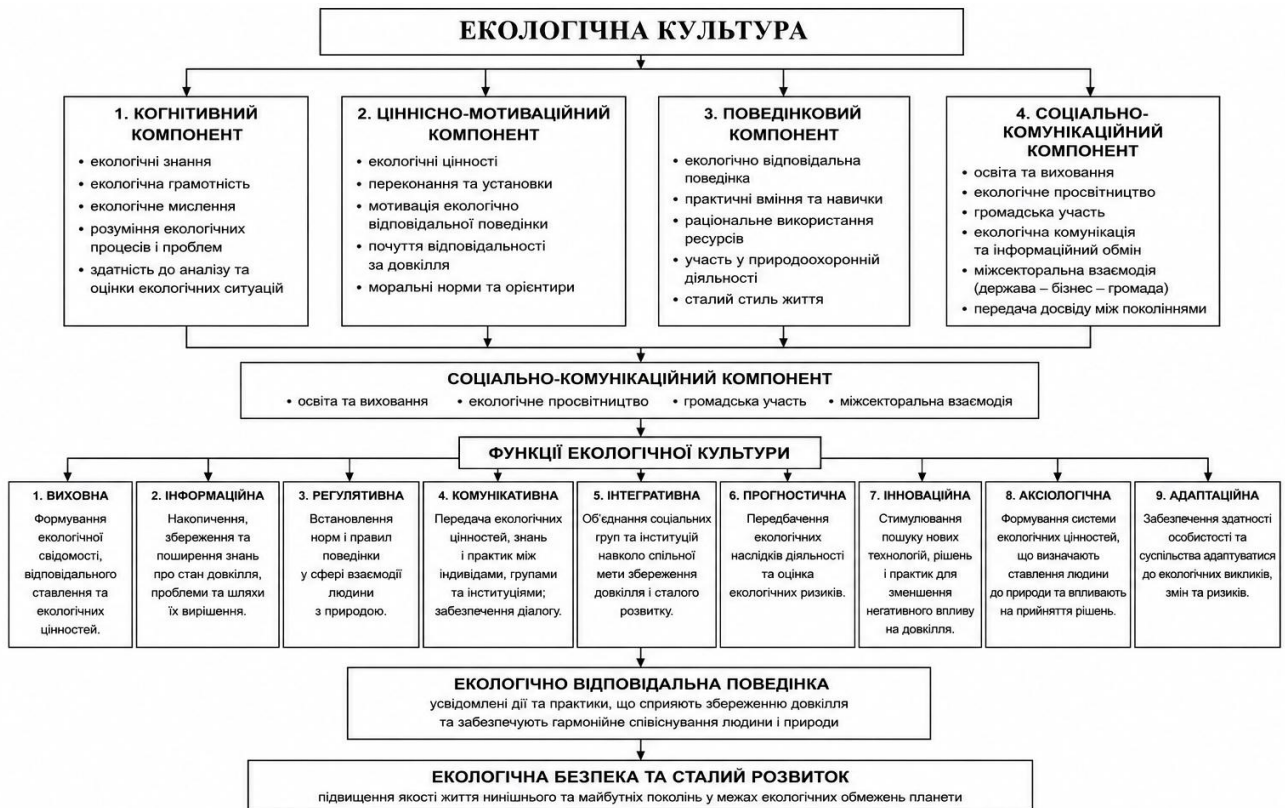

Рисунок 1.2 – Структурні компоненти та функції екологічної культури

Поряд зі структурними компонентами екологічна культура виконує низку суспільно значущих функцій, через які реалізується її вплив на розвиток особистості та суспільства.

Однією з базових є виховна функція, спрямована на формування екологічної свідомості, відповідального ставлення до природи та готовності діяти відповідно до принципів сталого розвитку. Вона реалізується через систему освіти, виховання, соціалізації та культурних практик [16; 18].

Інформаційна функція забезпечує накопичення, збереження та поширення екологічних знань. Її реалізація сприяє підвищенню рівня екологічної обізнаності населення та формуванню здатності оцінювати екологічні ризики [24; 25].

Регулятивна функція полягає у формуванні системи норм і правил поведінки, які визначають допустимі межі взаємодії людини з природним середовищем. Вона реалізується через екологічне законодавство, суспільні стандарти, моральні норми та культурні традиції [2; 6].

Комунікативна функція забезпечує передачу екологічних знань, цінностей і практик між різними соціальними групами та інституціями. Завдяки їй формується суспільний діалог щодо екологічних проблем і шляхів їх вирішення [18; 24].

Інтегративна функція проявляється у здатності об'єднувати державні інституції, освітні заклади, бізнес і громадянське суспільство навколо спільної мети забезпечення екологічної безпеки та сталого розвитку [14; 15].

Прогностична функція пов'язана зі здатністю передбачати екологічні наслідки господарської діяльності та оцінювати можливі ризики для природного середовища. Її значення особливо зростає в умовах глобальних екологічних змін і необхідності довгострокового стратегічного планування [7; 10].

Інноваційна функція сприяє впровадженню нових технологій, організаційних рішень і моделей природокористування, орієнтованих на мінімізацію негативного впливу на довкілля. Саме через цю функцію екологічна культура стимулює розвиток зеленої економіки, циркулярного виробництва та екологічних інновацій [12; 30].

Сучасні дослідники все частіше виділяють аксіологічну та адаптаційну функції екологічної культури. Аксіологічна функція забезпечує формування системи екологічних цінностей, що визначають ставлення людини до природи та впливають на процес прийняття рішень [21; 28]. Адаптаційна функція сприяє пристосуванню особистості та суспільства до нових екологічних викликів, включаючи зміну клімату, деградацію екосистем, техногенні ризики та наслідки воєнних дій [29; 31].

Таким чином, екологічна культура являє собою складну багаторівневу систему, яка поєднує когнітивні, ціннісно-мотиваційні, поведінкові та соціально-комунікаційні компоненти. Її функції забезпечують формування екологічної свідомості, регулювання взаємодії людини з природою, розвиток екологічно відповідальної поведінки та адаптацію суспільства до сучасних екологічних

викликів. Саме комплексний характер екологічної культури дозволяє розглядати її як один із ключових чинників забезпечення екологічної безпеки та досягнення цілей сталого розвитку.

1.5 Необхідність існування екологічної культури як системного явища

У XXI столітті екологічна культура набуває статусу одного з ключових чинників суспільного розвитку та екологічної безпеки. Загострення глобальних екологічних проблем, серед яких зміна клімату, деградація природних екосистем, скорочення біорізноманіття, виснаження природних ресурсів і зростання антропогенного навантаження на довкілля, свідчить про недостатню ефективність традиційних моделей природокористування та необхідність формування нових підходів до взаємодії людини і природи [6; 7; 10; 12; 13].

Сучасні екологічні виклики мають комплексний характер і охоплюють не лише природоохоронну сферу, а й економічні, соціальні, політичні та культурні аспекти розвитку суспільства. Саме тому дедалі більше дослідників наголошують, що подолання екологічної кризи неможливе виключно за рахунок технологічних інновацій або посилення нормативно-правового регулювання. Необхідною умовою є трансформація суспільних цінностей, моделей поведінки та способу життя населення, що безпосередньо пов'язано з рівнем розвитку екологічної культури [1; 2; 4; 8; 9].

Концепція сталого розвитку, сформульована у доповіді Всесвітньої комісії ООН з навколишнього середовища і розвитку «Наше спільне майбутнє», визначила необхідність забезпечення балансу між економічним зростанням, соціальним добробутом та збереженням природного середовища [10]. Подальший розвиток цієї концепції відображений у документах Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку, Порядку денному на XXI століття та Цілях сталого розвитку ООН до 2030 року [12; 13]. Аналіз зазначених документів свідчить, що досягнення цілей сталого розвитку потребує не лише

удосконалення технологій та управлінських механізмів, але й формування відповідної культури суспільства, яка забезпечує екологічно відповідальну поведінку громадян.

У науковій літературі екологічна культура дедалі частіше розглядається як системне явище, що поєднує когнітивні, ціннісні, поведінкові та інституційні компоненти [1–4; 14]. Її системність проявляється у здатності інтегрувати екологічні знання, моральні принципи, соціальні норми та практичну діяльність людини в єдину модель взаємодії з природним середовищем. На відміну від окремих екологічних знань або навичок, екологічна культура охоплює всю систему суспільних відносин і впливає на процес прийняття рішень як на індивідуальному, так і на колективному рівнях [2; 3; 20].

Важливою особливістю екологічної культури є її інтегративний характер. Вона виступає сполучною ланкою між екологічною освітою, екологічною свідомістю, екологічною компетентністю та екологічною поведінкою [16–18]. Саме через механізми екологічної культури знання трансформуються у цінності, цінності формують мотивацію, а мотивація визначає реальну поведінку людини щодо довкілля [19–21].

Особливого значення набувають сучасні міжнародні концепції екологічної грамотності (environmental literacy), освіти для сталого розвитку (education for sustainable development) та екологічного громадянства (environmental citizenship). Відповідно до концепції екологічної грамотності, людина повинна не лише володіти екологічними знаннями, а й уміти застосовувати їх для прийняття відповідальних рішень у повсякденному житті [22; 26; 28]. Концепція екологічного громадянства розширює цей підхід і розглядає кожного громадянина як активного учасника процесів захисту довкілля та забезпечення сталого розвитку [23; 27; 31]. Освіта для сталого розвитку, своєю чергою, спрямована на формування світогляду, який поєднує екологічні, економічні та соціальні аспекти розвитку суспільства [24; 25].

Системний характер екологічної культури проявляється також через її функціонування на різних рівнях суспільної організації. На індивідуальному рівні вона визначає екологічну свідомість, мотивацію та поведінку особистості. На рівні соціальних груп формуються колективні норми, традиції та моделі екологічної поведінки. На суспільному рівні екологічна культура впливає на державну екологічну політику, розвиток громадянського суспільства, діяльність бізнесу та функціонування освітніх інституцій.

Не менш важливою є роль екологічної культури у забезпеченні екологічної безпеки. Сучасні дослідження доводять, що значна частина екологічних ризиків виникає не через відсутність технологічних можливостей для їхнього попередження, а через недостатній рівень екологічної відповідальності суб'єктів господарювання та населення [6; 7]. У цьому контексті екологічна культура виступає превентивним механізмом, що сприяє зменшенню екологічних загроз ще на етапі прийняття рішень.

Для України необхідність формування екологічної культури має особливе значення. Наслідки Чорнобильської катастрофи, тривале техногенне навантаження на окремі регіони держави, проблеми поводження з відходами, деградація земельних ресурсів та масштабні екологічні наслідки воєнних дій вимагають переходу до нової моделі суспільного розвитку, заснованої на принципах екологічної відповідальності та сталого природокористування [7; 14; 15]. Інтеграція України до європейського простору передбачає імплементацію положень Європейського зеленого курсу та виконання міжнародних екологічних зобов'язань, що також актуалізує проблему розвитку екологічної культури населення.

Особливу роль екологічна культура відіграє у забезпеченні міжпоколінної спадкоємності екологічних цінностей. Через систему освіти, виховання, громадської діяльності та соціальних комунікацій відбувається передача екологічних знань і моделей поведінки від одного покоління до іншого. Завдяки

цьому екологічна культура забезпечує довгострокову стійкість суспільства та створює передумови для реалізації принципів сталого розвитку у майбутньому.

Таким чином, необхідність існування екологічної культури як системного явища визначається її здатністю інтегрувати знання, цінності, поведінкові практики та соціальні інститути в єдину систему взаємодії людини з природним середовищем. Екологічна культура є не лише наслідком розвитку суспільства, а й важливим механізмом його подальшої трансформації, забезпечуючи екологічну безпеку, підтримку сталого розвитку та формування відповідального ставлення до довкілля на всіх рівнях суспільної організації.

1.6 Вплив екологічної культури на соціально-економічний і сталий розвиток

У сучасних умовах екологічна культура розглядається не лише як складова духовного розвитку суспільства або результат екологічної освіти, а як важливий чинник соціально-економічного прогресу та досягнення цілей сталого розвитку. Її значення обумовлене тим, що екологічна культура формує систему цінностей, норм і моделей поведінки, які визначають характер взаємодії людини з навколишнім середовищем, впливають на економічну діяльність, суспільні відносини та ефективність державної екологічної політики [7; 10; 13; 40].

Концепція сталого розвитку, яка набула міжнародного визнання наприкінці XX століття, базується на необхідності забезпечення збалансованого розвитку економічної, соціальної та екологічної сфер суспільства [10; 12]. Водночас досягнення такого балансу є неможливим без належного рівня екологічної культури населення, оскільки саме вона забезпечує трансформацію екологічних знань у практичну діяльність та сприяє прийняттю рішень, орієнтованих на довгострокову перспективу [1; 2; 24; 39].

Взаємозв'язок між екологічною культурою та економічним розвитком проявляється через формування нових моделей виробництва, споживання та управління природними ресурсами. Традиційна економічна модель тривалий час ґрунтувалася на інтенсивному використанні природних ресурсів, що забезпечувало економічне зростання, але водночас призводило до деградації довкілля та накопичення екологічних проблем [6; 41].

У сучасних умовах відбувається поступовий перехід до концепції зеленої та циркулярної економіки, які передбачають підвищення ресурсоефективності, мінімізацію відходів і повторне використання матеріальних ресурсів [42; 44]. Успішність такого переходу значною мірою залежить від рівня екологічної культури як виробників, так і споживачів. Формування екологічно відповідального споживання стимулює розвиток ринку екологічно безпечної продукції, підтримує впровадження інноваційних технологій та створює передумови для екологізації виробничих процесів [28; 46; 48].

Важливу роль відіграє також корпоративна екологічна відповідальність. Сучасні підприємства дедалі частіше впроваджують принципи ESG-управління (Environmental, Social and Governance), екологічного менеджменту та ресурсозбереження, що дозволяє не лише зменшити негативний вплив на довкілля, а й підвищити конкурентоспроможність на міжнародних ринках [46; 47]. Таким чином, екологічна культура виступає одним із чинників модернізації економіки та переходу до моделей розвитку, орієнтованих на довгострокову стійкість.

Окреме значення має вплив екологічної культури на інноваційний розвиток. Високий рівень екологічної свідомості суспільства стимулює попит на екологічні технології, відновлювані джерела енергії, системи енергоефективності та сучасні методи управління відходами. У результаті формується новий сектор економіки, який поєднує економічну ефективність із екологічною безпекою [40; 42; 48].

Соціальний вимір екологічної культури проявляється через її вплив на якість життя населення, громадянську активність, суспільну відповідальність та соціальну згуртованість. Сучасні дослідження свідчать, що рівень екологічної культури безпосередньо пов'язаний із рівнем екологічної свідомості населення, ставленням до природних ресурсів та готовністю брати участь у вирішенні екологічних проблем [19–21].

Одним із найважливіших соціальних ефектів екологічної культури є підвищення якості життя. Раціональне використання природних ресурсів, зменшення рівня забруднення навколишнього середовища, розвиток екологічно орієнтованої інфраструктури та поширення здорових моделей поведінки сприяють покращенню стану здоров'я населення та підвищенню соціального добробуту [50; 53].

Екологічна культура також виступає важливим чинником розвитку громадянського суспільства. Участь громадян у природоохоронних акціях, екологічних проєктах, діяльності громадських організацій та екологічному моніторингу сприяє формуванню активної громадянської позиції та зміцненню соціального капіталу суспільства [23; 31; 33].

Суттєве значення має виховний потенціал екологічної культури. Через систему освіти, просвітницьку діяльність, засоби масової інформації та соціальні комунікації відбувається формування таких суспільно значущих цінностей, як відповідальність, солідарність, помірність у споживанні та міжпоколінна справедливість [52; 55]. Саме ці цінності створюють основу для формування екологічно відповідальної поведінки та сталого способу життя.

Безпосередній вплив екологічної культури на стан довкілля проявляється через практичну діяльність людини та суспільства. Рівень екологічної культури визначає масштаби використання природних ресурсів, характер поводження з відходами, ставлення до збереження біорізноманіття та готовність підтримувати природоохоронні заходи [59].

Міжнародний досвід демонструє, що країни з високим рівнем екологічної культури населення характеризуються більш ефективними системами управління відходами, вищими показниками енергоефективності, активним використанням відновлюваних джерел енергії та більшим рівнем громадської підтримки екологічної політики [36].

У сучасних умовах особливого значення набуває здатність екологічної культури сприяти адаптації суспільства до глобальних екологічних змін. Формування екологічно відповідальної поведінки дозволяє зменшувати антропогенне навантаження на екосистеми, підвищувати стійкість громад до кліматичних ризиків та забезпечувати більш раціональне використання природних ресурсів [37; 43].

Сталий розвиток передбачає гармонійне поєднання економічних, соціальних та екологічних інтересів суспільства. У цьому контексті екологічна культура виступає інтегруючим елементом, який забезпечує взаємозв'язок між усіма складовими сталого розвитку [58].

По-перше, екологічна культура формує систему цінностей, необхідних для реалізації принципів сталого розвитку. По-друге, вона забезпечує готовність суспільства підтримувати екологічно орієнтовані реформи та впроваджувати інноваційні підходи до природокористування. По-третє, екологічна культура сприяє формуванню відповідального ставлення до майбутніх поколінь, що є одним із фундаментальних принципів концепції сталого розвитку [21; 40].

Особливу роль у досягненні цілей сталого розвитку відіграє екологічна освіта. Саме через освітні механізми відбувається поширення екологічних знань, формування компетентностей та розвиток екологічної свідомості населення [52–57; 60–63]. Тому більшість сучасних міжнародних і національних стратегій сталого розвитку розглядають екологічну освіту як один із ключових інструментів формування екологічної культури [24; 39; 58].

Для України проблема розвитку екологічної культури набуває особливого значення в умовах післявоєнного відновлення та європейської інтеграції. Руйнування промислової та транспортної інфраструктури, забруднення ґрунтів і водних ресурсів, пошкодження природних екосистем створюють додаткові екологічні виклики, які потребують комплексного підходу до їх вирішення.

Водночас інтеграція України до європейського економічного та політичного простору передбачає імплементацію принципів Європейського зеленого курсу, розвиток циркулярної економіки, підвищення енергоефективності та впровадження сучасних екологічних стандартів [32; 44; 51]. Реалізація цих завдань неможлива без належного рівня екологічної культури населення, бізнесу та державних інституцій.

Таким чином, екологічна культура виступає важливим чинником соціально-економічного та сталого розвитку суспільства. Вона сприяє модернізації економіки, підвищенню якості життя населення, зміцненню екологічної безпеки та формуванню умов для реалізації принципів сталого розвитку. Саме тому розвиток екологічної культури слід розглядати як один із стратегічних пріоритетів державної політики та суспільного розвитку в Україні й світі.

1.7 Обґрунтування напряму досліджень

Проведений аналіз генезису поняття «екологічна культура», еволюції наукових підходів до його трактування, структурних компонентів, функцій та ролі у забезпеченні сталого розвитку свідчить про зростання уваги наукової спільноти до проблеми взаємодії суспільства і навколишнього середовища. Разом із тим результати огляду літературних джерел показують, що проблема формування екологічної культури залишається недостатньо розробленою в теоретичному, методичному та прикладному аспектах [1–4; 14; 15].

Аналіз наукових праць дозволяє стверджувати, що більшість досліджень присвячено окремим складовим екологічної культури: екологічній освіті, екологічній свідомості, екологічній компетентності, екологічному вихованню або екологічно відповідальній поведінці [16–18; 52–57; 60–63]. Водночас у науковій літературі недостатньо уваги приділяється комплексному розгляду екологічної культури як інтегрального соціокультурного феномену, який формується під впливом взаємодії освітніх, інституційних, економічних, інформаційних та культурних чинників.

Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених питанням екологічної освіти та виховання, відсутній єдиний науково обґрунтований підхід до визначення структури екологічної культури та механізмів її формування у сучасному суспільстві. Існуючі концепції здебільшого розглядають окремі аспекти проблеми та не враховують комплексний характер взаємодії соціальних інститутів, які впливають на формування екологічно відповідальної поведінки населення.

Суттєвою науковою проблемою залишається також відсутність універсальних інструментів оцінювання рівня екологічної культури населення. Наявні методики переважно базуються на аналізі окремих показників екологічної свідомості, екологічних знань або поведінкових практик, що не дозволяє отримати комплексну характеристику рівня екологічної культури як інтегрального показника розвитку суспільства [17; 29]. У науковій літературі практично відсутні інструменти, які забезпечували б можливість кількісного порівняння рівня екологічної культури різних соціальних груп та оцінювання динаміки її змін у часі [45].

Окремої уваги потребує проблема недостатнього врахування культурного чинника у сучасних концепціях сталого розвитку. Більшість міжнародних і національних стратегій орієнтовані на технологічні, економічні та управлінські механізми вирішення екологічних проблем [58]. Водночас численні дослідження

підтверджують, що ефективність будь-яких екологічних реформ значною мірою залежить від рівня екологічної культури населення, його готовності підтримувати екологічні ініціативи та дотримуватися принципів сталого розвитку у повсякденній діяльності

Особливої актуальності зазначені проблеми набувають в умовах сучасних глобальних викликів, пов'язаних зі зміною клімату, виснаженням природних ресурсів, деградацією екосистем, втратою біорізноманіття та зростанням антропогенного навантаження на довкілля. Їх вирішення потребує не лише вдосконалення природоохоронної політики, а й формування нової системи суспільних цінностей та моделей поведінки, орієнтованих на принципи екологічної відповідальності.

Для України проблема формування екологічної культури має додаткове значення у зв'язку з процесами європейської інтеграції та післявоєнного відновлення держави. Наслідки воєнних дій супроводжуються масштабним забрудненням довкілля, руйнуванням природних екосистем та необхідністю впровадження сучасних екологічних стандартів у процеси відбудови країни [14; 15; 44; 51]. За цих умов екологічна культура стає не лише інструментом забезпечення сталого розвитку, а й важливим чинником екологічної безпеки держави.

Таким чином, проведений аналіз дозволив виявити низку наукових проблем і суперечностей, що потребують подальшого дослідження:

- між зростанням ролі екологічної культури у забезпеченні сталого розвитку та недостатнім рівнем її сформованості в суспільстві;
- між потребою комплексного оцінювання рівня екологічної культури та відсутністю універсальних методичних інструментів для такого оцінювання;
- між необхідністю координації діяльності держави, системи освіти, бізнесу, медіа та громадянського суспільства у сфері формування екологічної культури та недостатньою розробленістю моделей їхньої взаємодії;

– між потребою формування екологічно відповідальної поведінки населення та недостатнім врахуванням культурних механізмів у сучасній екологічній політиці.

На основі проведеного аналізу сформовано логіку та загальну структуру дисертаційного дослідження (рис. 1.3).

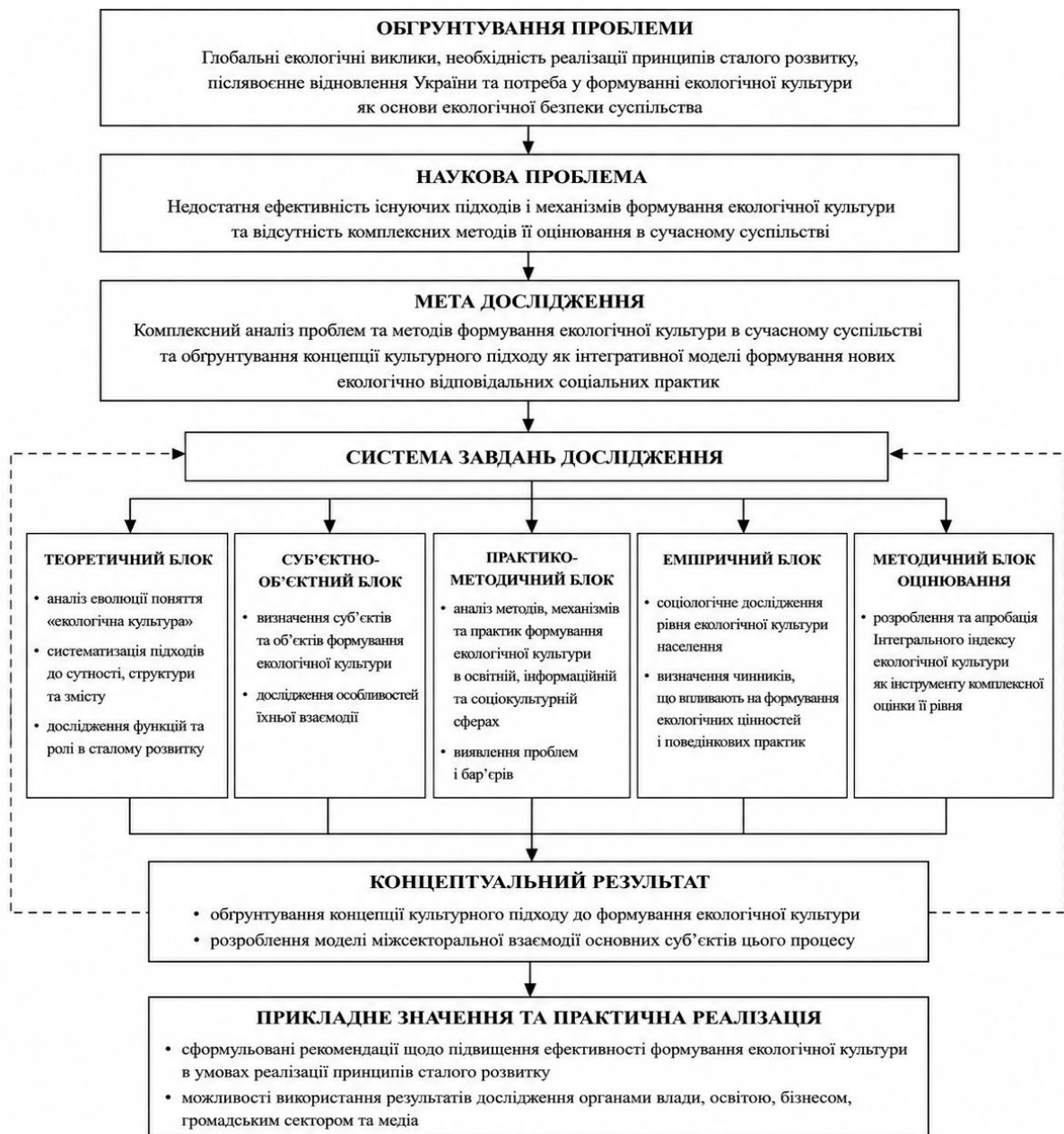

Рисунок 1.3 – Логічна структура та основні напрями дисертаційного дослідження проблем і методів формування екологічної культури у суспільстві

Виявлені наукові проблеми та суперечності зумовили вибір напряму дослідження і визначили його мету.

Метою дисертаційного дослідження є комплексний аналіз проблем та методів формування екологічної культури в сучасному суспільстві, а також обґрунтування концепції «культурного підходу» як інтегративної моделі формування нових екологічно відповідальних соціальних практик.

Для досягнення поставленої мети в роботі було визначено та вирішено такі завдання:

- здійснити історико-теоретичний аналіз становлення та розвитку поняття «екологічна культура» у контексті еволюції наукових уявлень про взаємодію суспільства і природи;
- систематизувати існуючі наукові підходи до визначення сутності, структури та змісту екологічної культури;
- розкрити основні функції екологічної культури та визначити її роль у забезпеченні екологічної безпеки і сталого розвитку суспільства;
- визначити основних суб'єктів і об'єкти формування екологічної культури та дослідити особливості їхньої взаємодії;
- проаналізувати сучасні методи, механізми та практики формування екологічної культури в освітній, інформаційній та соціокультурній сферах;
- виявити ключові проблеми та бар'єри, що перешкоджають формуванню екологічно відповідальної поведінки населення;
- провести соціологічне дослідження рівня екологічної культури населення та визначити чинники, які впливають на формування екологічних цінностей і поведінкових практик;
- розробити та апробувати Інтегральний індекс екологічної культури як інструмент комплексного оцінювання рівня екологічної культури населення;

– обґрунтувати концепцію культурного підходу до формування екологічної культури та розробити модель міжсекторальної взаємодії основних суб'єктів цього процесу;

– сформулювати практичні рекомендації щодо підвищення ефективності формування екологічної культури в умовах реалізації принципів сталого розвитку.

Таким чином, результати теоретичного аналізу, наведені у першому розділі, підтверджують необхідність подальшого комплексного дослідження екологічної культури як багаторівневого соціокультурного феномену та обґрунтовують доцільність розроблення нових підходів до її оцінювання й формування в умовах сучасних суспільних трансформацій.

1.8 Висновки до розділу 1

1. Здійснено комплексний теоретико-історичний аналіз генезису та еволюції поняття «екологічна культура». Встановлено, що формування сучасних уявлень про екологічну культуру відбувалося впродовж тривалого історичного періоду під впливом релігійно-філософських концепцій, розвитку науки, зміни моделей природокористування та загострення глобальних екологічних проблем. Показано, що сучасне трактування екологічної культури сформувалося як результат переходу від антропоцентричних до екоцентричних і сталорозвиткових підходів до взаємодії людини й природи.

2. Проаналізовано основні етапи трансформації змісту екологічної культури – від морально-етичних та релігійних уявлень про гармонію людини з природою до сучасного розуміння екологічної культури як важливого чинника сталого розвитку суспільства. Встановлено, що в сучасних умовах екологічна культура розглядається не лише як результат екологічної освіти або виховання, а як стратегічний ресурс суспільного розвитку та підвищення екологічної безпеки.

3. На основі міждисциплінарного аналізу філософських, соціологічних, культурологічних, педагогічних, психологічних та екологічних підходів встановлено, що екологічна культура є складним інтегральним феноменом, який поєднує світоглядні орієнтири, систему цінностей, соціальні норми, екологічні знання та практики екологічно відповідальної поведінки. Узагальнення існуючих підходів дозволило розглядати екологічну культуру як цілісну систему взаємодії людини, суспільства та природного середовища.

4. Визначено структуру екологічної культури, до складу якої входять когнітивний, ціннісно-мотиваційний, діяльнісний, поведінковий та рефлексивний компоненти. Встановлено, що функціонування цієї системи забезпечується реалізацією виховної, інформаційної, регулятивної, комунікативної, інтегративної, прогностичної, інноваційної та адаптаційної функцій, які визначають вплив екологічної культури на особистість, соціальні групи та суспільство загалом.

5. Обґрунтовано необхідність існування екологічної культури як системного соціокультурного явища, що інтегрує знання, цінності, норми та поведінкові практики й забезпечує узгодження діяльності основних суспільних інститутів у сфері природокористування та охорони довкілля. Показано, що в умовах глобальних екологічних викликів, європейської інтеграції та післявоєнного відновлення України екологічна культура набуває значення важливого чинника екологічної безпеки, суспільної стійкості та національного розвитку.

6. Встановлено, що екологічна культура має безпосередній вплив на економічний, соціальний та екологічний виміри сталого розвитку. Вона сприяє поширенню принципів зеленої та циркулярної економіки, формуванню екологічно відповідальних моделей споживання, підвищенню рівня громадської участі у вирішенні екологічних проблем, збереженню природних ресурсів та досягненню Цілей сталого розвитку. Доведено, що екологічна культура виступає

необхідною передумовою ефективної реалізації стратегій сталого розвитку на глобальному, національному та локальному рівнях.

7. Узагальнення результатів теоретичного аналізу дозволило виявити низку невирішених наукових і практичних проблем, пов'язаних із відсутністю комплексних підходів до оцінювання рівня екологічної культури населення, недостатнім врахуванням культурних чинників у сучасних екологічних трансформаціях та потребою розроблення ефективних моделей міжсекторальної взаємодії. Це обумовлює необхідність подальших досліджень, спрямованих на розроблення інтегрального індексу екологічної культури, обґрунтування культурного підходу та формування практичних механізмів підвищення рівня екологічної культури в суспільстві.

Зміст розділу відображено у таких наукових публікаціях [14], [15], [18], [45].

РОЗДІЛ 2

СУБ'ЄКТИ ТА ОБ'ЄКТИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

2.1 Основні суб'єкти формування екологічної культури

Формування екологічної культури є складним і багаторівневим соціальним процесом, який охоплює різні сфери суспільного життя та реалізується через взаємодію широкого кола суб'єктів. На відміну від традиційних підходів, що пов'язують формування екологічної культури переважно із системою освіти або природоохоронною діяльністю, сучасна наука розглядає цей процес як результат функціонування цілісної соціальної системи, у межах якої знання, цінності, норми та моделі поведінки передаються через соціальні інститути різного рівня.

Відповідно до концепції сталого розвитку, екологічна культура формується не лише через накопичення екологічних знань, а й через розвиток ціннісних орієнтацій, екологічної свідомості, відповідальності та практичних навичок екологічно доцільної поведінки. Саме тому суб'єктами формування екологічної культури виступають як окремі особи, так і соціальні інститути, громадські організації, бізнесові структури, державні органи та міжнародні організації, діяльність яких безпосередньо або опосередковано впливає на формування екологічних цінностей суспільства [10; 13; 24].

2.1.1 Особистість як базовий суб'єкт формування екологічної культури

Первинним і водночас центральним суб'єктом формування екологічної культури є особистість. Саме на рівні індивіда відбувається трансформація екологічних знань у переконання, цінності та конкретні поведінкові практики. Незважаючи на вплив соціального середовища, остаточне прийняття рішень щодо способу життя, характеру споживання ресурсів, ставлення до відходів чи участі у природоохоронній діяльності залишається результатом особистого вибору людини [19; 20].

Сучасні дослідження екологічної грамотності свідчать, що рівень екологічної культури особистості безпосередньо пов'язаний із її готовністю підтримувати екологічні ініціативи, брати участь у громадській діяльності та впроваджувати екологічно відповідальні практики у повсякденному житті [28; 29; 64]. При цьому важливу роль відіграє не лише обсяг екологічних знань, але й рівень сформованості екологічних цінностей та мотивації до екологічно відповідальної поведінки.

У сучасних умовах особистість виступає не лише об'єктом виховного впливу, а й активним суб'єктом поширення екологічних ідей через професійну діяльність, громадську участь, цифрові комунікації та соціальні мережі. Завдяки цьому індивідуальний рівень екологічної культури набуває суспільного значення та впливає на формування колективних моделей поведінки.

2.1.2 Сім'я як первинний інститут екологічної соціалізації

Формування екологічної культури особистості розпочинається у сім'ї, яка виступає першим соціальним середовищем засвоєння цінностей, норм і моделей поведінки. Саме в сімейному колі дитина отримує первинний досвід взаємодії з природним середовищем та формує початкові уявлення про відповідальне природокористування [65].

На відміну від формальної освіти, сімейне виховання здійснюється переважно через механізми наслідування та особистого прикладу. Повсякденні практики економії води та електроенергії, сортування відходів, догляду за рослинами, участі в природоохоронних заходах формують у дітей поведінкові моделі, які зберігаються протягом життя [66].

Особливого значення сім'я набуває в умовах сучасного інформаційного суспільства, коли надлишок інформації потребує формування стійких моральних орієнтирів і критичного ставлення до споживчих моделей поведінки. Саме тому сімейне виховання розглядається як один із найефективніших механізмів

міжпоколінної передачі екологічних цінностей та екологічної відповідальності [67].

2.1.3 Освітні заклади як провідний інституційний суб'єкт

Одним із ключових суб'єктів формування екологічної культури є система освіти, яка забезпечує цілеспрямовану передачу екологічних знань, розвиток екологічного мислення та формування навичок екологічно відповідальної поведінки.

Відповідно до сучасних підходів ЮНЕСКО, освіта для сталого розвитку повинна формувати не лише знання про довкілля, але й компетентності, необхідні для прийняття відповідальних рішень у сфері взаємодії суспільства і природи [24; 68]. У зв'язку з цим формування екологічної культури охоплює всі рівні освіти – від дошкільної до післядипломної.

Особливе значення мають заклади вищої освіти, які здійснюють підготовку майбутніх фахівців, здатних інтегрувати принципи сталого розвитку у професійну діяльність. Як свідчать сучасні дослідження, екологічна складова професійної підготовки є необхідною умовою формування конкурентоспроможного людського капіталу в умовах зеленої трансформації економіки [69].

Важливу роль відіграють також інноваційні освітні технології. Досвід використання цифрових платформ, інтерактивних освітніх інструментів і гейміфікації свідчить про їх високу ефективність у формуванні екологічної свідомості молоді та підвищенні мотивації до екологічно відповідальної поведінки [70; 71].

2.1.4 Держава та органи місцевого самоврядування

Важливим суб'єктом формування екологічної культури виступає держава, яка створює нормативно-правові, організаційні та економічні умови для реалізації екологічної політики. Через систему законодавства, державних

програм, освітніх стандартів та інформаційних кампаній держава визначає стратегічні напрями екологічного розвитку суспільства [12; 13].

Сучасна екологічна політика дедалі більше орієнтується на формування екологічної відповідальності громадян як передумови досягнення Цілей сталого розвитку. У цьому контексті особливого значення набувають місцеві громади, які забезпечують реалізацію екологічних програм на локальному рівні та створюють умови для залучення населення до природоохоронної діяльності [72].

Для України роль держави у формуванні екологічної культури значно зростає у зв'язку з необхідністю післявоєнного відновлення територій та адаптації до європейських екологічних стандартів.

2.1.5 Громадські організації та громадянське суспільство

Важливим елементом системи формування екологічної культури є громадські організації, екологічні рухи та інші інститути громадянського суспільства. Їх діяльність спрямована на поширення екологічних знань, залучення населення до природоохоронних заходів та формування громадської підтримки екологічних реформ [73].

Особливістю громадських організацій є їх здатність оперативно реагувати на актуальні екологічні проблеми та об'єднувати громадян навколо спільних екологічних цілей. Через проведення просвітницьких кампаній, волонтерських заходів, екологічних акцій та громадського моніторингу вони сприяють розвитку екологічної активності населення та підвищенню рівня екологічної культури суспільства.

2.1.6 Бізнес та корпоративний сектор

У сучасних умовах дедалі більшого значення набуває роль бізнесу як суб'єкта формування екологічної культури. Традиційне уявлення про підприємства як основних споживачів природних ресурсів поступово трансформується у концепцію корпоративної екологічної відповідальності, яка передбачає інтеграцію екологічних принципів у виробничу діяльність [74].

Важливими інструментами впливу бізнесу є впровадження ресурсозберігаючих технологій, розвиток циркулярної економіки, підтримка екологічних проєктів та формування екологічно відповідальних моделей споживання. Дослідження сучасних практик управління текстильними відходами та розвитку апсайклінг-підприємництва свідчать, що бізнес може виступати не лише джерелом екологічних ризиків, а й активним учасником екологічної трансформації суспільства.

2.1.7 Засоби масової інформації та цифрові комунікації

В умовах цифровізації суспільства суттєво зростає роль засобів масової інформації та цифрових платформ у формуванні екологічної культури. Медіа забезпечують поширення екологічних знань, привертають увагу до актуальних екологічних проблем та формують суспільний запит на екологічно відповідальну поведінку [77].

Соціальні мережі, цифрові платформи та онлайн-спільноти створюють нові можливості для екологічної просвіти, обміну досвідом і залучення громадян до природоохоронної діяльності. Водночас вони здатні істотно впливати на формування екологічних цінностей і моделей поведінки, особливо серед молоді.

2.1.8 Міжнародні організації як суб'єкти глобального впливу

Окрему роль у формуванні екологічної культури відіграють міжнародні організації, насамперед Організація Об'єднаних Націй, ЮНЕСКО, ЮНЕП, Європейський Союз та інші міжнародні структури. Саме вони формують глобальні стратегічні орієнтири екологічного розвитку, розробляють міжнародні програми екологічної освіти та сприяють поширенню принципів сталого розвитку [10; 11; 12; 13].

Через реалізацію міжнародних освітніх, екологічних та грантових програм міжнародні організації забезпечують трансфер найкращих практик між країнами, підтримують розвиток екологічної освіти та сприяють інтеграції екологічної культури у глобальний суспільний дискурс.

2.1.9 Система суб'єктів формування екологічної культури

Формування екологічної культури є результатом взаємодії багатьох суб'єктів різного рівня – від окремої особистості до міжнародних організацій (рис. 2.1). Кожен із них виконує власні функції та використовує специфічні механізми впливу, однак максимальна ефективність досягається лише за умови їхньої скоординованої діяльності. Саме взаємодія особистості, сім'ї, освіти, держави, бізнесу, медіа, громадянського суспільства та міжнародних інституцій формує цілісну систему розвитку екологічної культури, здатну забезпечити реалізацію принципів сталого розвитку та екологічної безпеки суспільства.

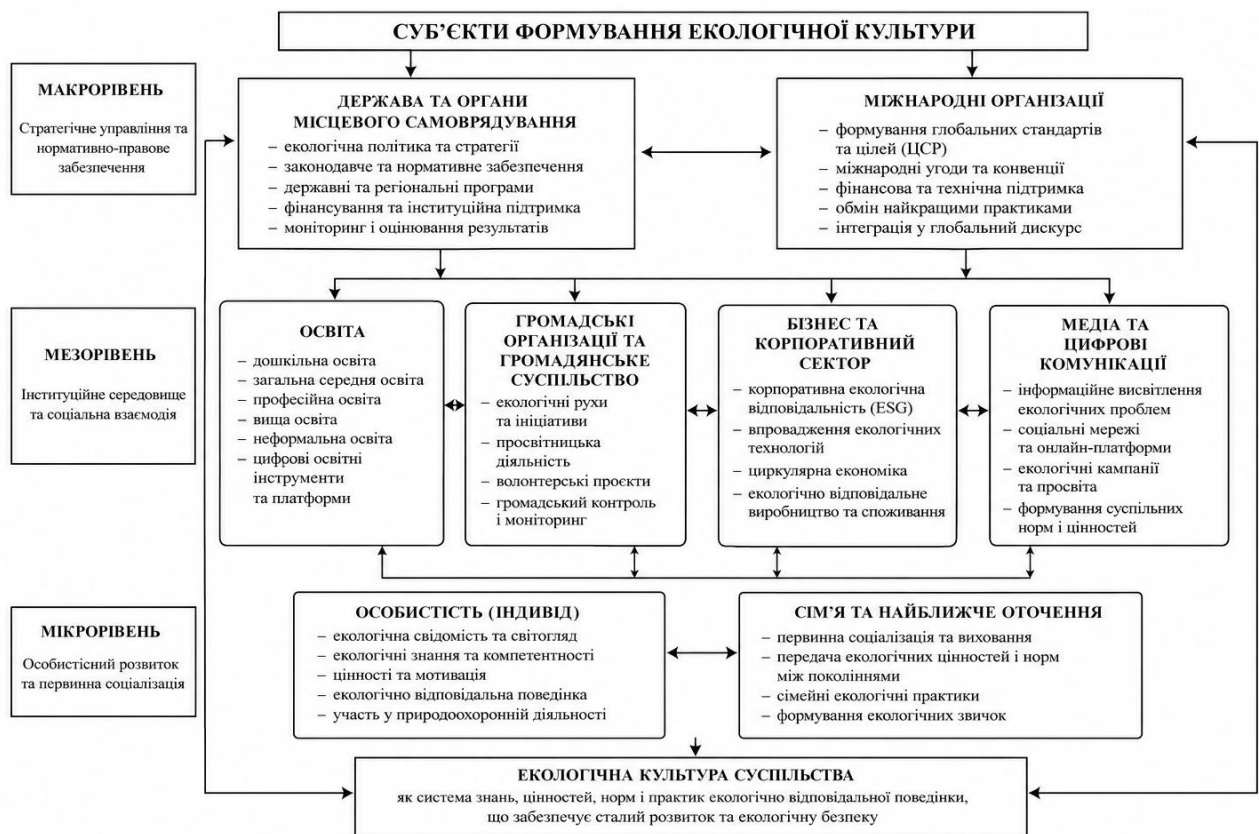

Рисунок 2.1 – Система суб'єктів формування екологічної культури

Запропанована схема відображає багаторівневу систему суб'єктів формування екологічної культури та демонструє взаємозв'язок між індивідуальними, інституційними та глобальними чинниками цього процесу. У

структурі рисунка виділено три рівні впливу: мікрорівень, мезорівень і макрорівень.

На мікрорівні ключовими суб'єктами виступають особистість та сім'я. Саме вони забезпечують первинну соціалізацію людини, формування екологічних знань, цінностей, мотивації та базових моделей екологічно відповідальної поведінки. Сім'я здійснює передачу екологічних норм і практик між поколіннями, тоді як особистість є безпосереднім носієм екологічної культури.

Мезорівень представлений освітніми установами, громадськими організаціями, бізнесом і медіа. Дані суб'єкти формують інституційне середовище, у якому відбувається розвиток екологічної свідомості та поширення екологічних практик. Освіта забезпечує формування компетентностей і знань, громадські організації сприяють залученню населення до природоохоронної діяльності, бізнес впроваджує принципи екологічної відповідальності та сталого виробництва, а медіа здійснюють інформаційну підтримку та формують суспільний екологічний дискурс.

На макрорівні визначальну роль відіграють держава та міжнародні організації. Вони формують нормативно-правові, економічні та стратегічні умови розвитку екологічної культури через законодавство, державні програми, міжнародні угоди та глобальні ініціативи у сфері сталого розвитку.

Важливою особливістю схеми є наявність двосторонніх зв'язків між суб'єктами різних рівнів, що свідчить про взаємозалежний характер формування екологічної культури. Результатом їхньої взаємодії виступає екологічна культура суспільства як цілісна система знань, цінностей, норм і практик екологічно відповідальної поведінки, яка забезпечує досягнення цілей сталого розвитку, підвищення рівня екологічної безпеки та гармонізацію взаємовідносин між суспільством і природним середовищем.

На основі проведеного аналізу можна зробити висновок, що формування екологічної культури є міжсекторальним процесом, ефективність якого визначається не діяльністю окремого суб'єкта, а рівнем координації та взаємодії між усіма елементами системи. Саме така взаємодія створює передумови для формування екологічно відповідального суспільства та реалізації принципів сталого розвитку.

2.2 Об'єкти формування екологічної культури

Якщо суб'єкти формування екологічної культури визначають коло учасників, які здійснюють вплив на розвиток екологічних цінностей та практик, то об'єкти формування характеризують ті елементи суспільної свідомості, поведінки та соціальної організації, на які безпосередньо спрямовується цей вплив. Саме через зміну об'єктів формування відбувається трансформація екологічної культури від рівня окремої особистості до рівня суспільства загалом.

У сучасній науковій літературі екологічна культура розглядається як багатокомпонентна система, що поєднує когнітивні, ціннісні, поведінкові та соціальні складові [3; 4; 30]. Відповідно, об'єкти її формування також мають комплексний характер і охоплюють не лише екологічні знання чи поведінкові практики, але й систему цінностей, соціальних норм, компетентностей та інституційних механізмів (рис. 2.2).

Рисунок 2.2 відображає основні об'єкти формування екологічної культури, згруповані за чотирма взаємопов'язаними рівнями: когнітивним, ціннісним, поведінковим та соціально-інституційним.

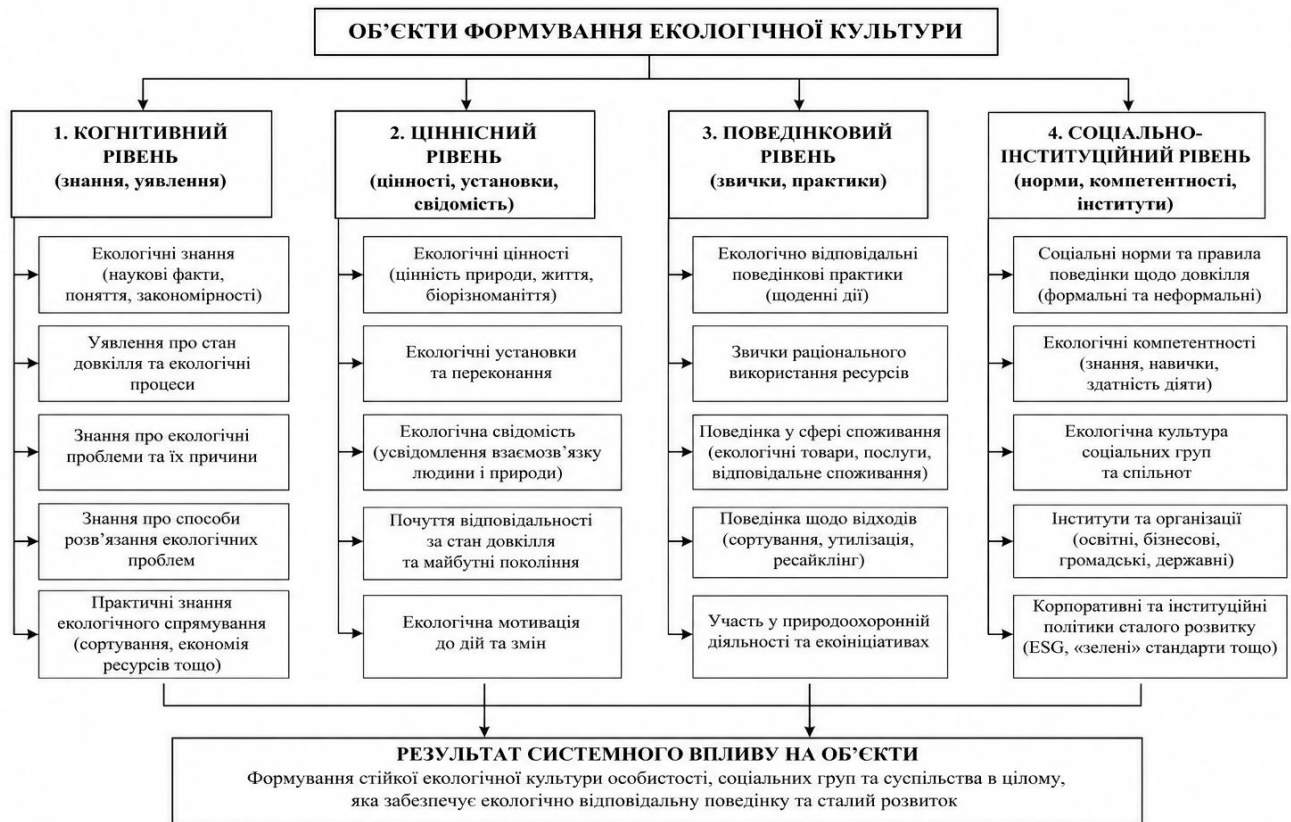

Рисунок 2.2 – Об'єкти формування екологічної культури

Представлена структура демонструє, що формування екологічної культури охоплює не лише набуття знань, а й розвиток цінностей, екологічно відповідальної поведінки та трансформацію соціальних норм і суспільних інститутів. Сукупний вплив на всі зазначені об'єкти забезпечує формування стійкої екологічної культури особистості, соціальних груп і суспільства в цілому.

2.2.1 Екологічні цінності та ціннісні орієнтації

Одним із найважливіших об'єктів формування екологічної культури виступають екологічні цінності. Саме вони визначають ставлення людини до природи, формують мотивацію до екологічно відповідальної поведінки та виступають внутрішнім регулятором прийняття рішень [21; 78].

Екологічні цінності включають усвідомлення самоцінності природного середовища, відповідальність за стан довкілля, готовність враховувати інтереси майбутніх поколінь та підтримувати принципи сталого розвитку. На відміну від

знань, які можуть мати декларативний характер, цінності формують стійкі поведінкові установки та визначають готовність особистості до реальних екологічних дій [19; 20].

Сучасні дослідження свідчать, що високий рівень екологічної культури безпосередньо пов'язаний із сформованістю проєкологічних цінностей, які впливають на споживчу поведінку, громадську активність та підтримку природоохоронних заходів [28; 29].

2.2.2. Екологічні знання та уявлення

Важливим об'єктом формування екологічної культури є система екологічних знань. Вона охоплює сукупність наукових, практичних та прикладних відомостей про функціонування природних систем, екологічні проблеми та шляхи їх розв'язання.

Особливого значення набуває не лише обсяг знань, але й їх практична спрямованість. У сучасних умовах екологічна грамотність передбачає здатність людини оцінювати екологічні ризики, аналізувати наслідки власної діяльності та приймати обґрунтовані рішення у сфері природокористування [64].

Відповідно до підходів ЮНЕСКО та освіти для сталого розвитку, екологічні знання повинні бути інтегровані у повсякденний досвід людини та сприяти формуванню компетентностей, необхідних для вирішення сучасних екологічних проблем [68].

2.2.3 Екологічна свідомість і екологічне мислення

Особливим об'єктом формування виступає екологічна свідомість, яка забезпечує усвідомлення взаємозалежності людини та природного середовища. Вона формується на основі знань, цінностей і життєвого досвіду та визначає характер сприйняття екологічних проблем.

Екологічна свідомість проявляється через екологічне мислення, здатність прогнозувати наслідки господарської діяльності, оцінювати екологічні ризики та враховувати принципи сталого розвитку під час прийняття рішень. Саме тому

розвиток екологічної свідомості розглядається як одна з ключових умов переходу до екологічно орієнтованої моделі суспільного розвитку [79].

2.2.4 Екологічна поведінка та поведінкові практики

Найбільш наочним об'єктом формування екологічної культури є поведінка людини. Вона відображає рівень практичної реалізації екологічних знань, цінностей і переконань та дозволяє оцінити фактичний рівень екологічної культури особистості або соціальної групи.

До екологічно відповідальних практик належать сортування відходів, раціональне використання води й енергії, відповідальне споживання, використання екологічного транспорту, участь у природоохоронних заходах та підтримка екологічних ініціатив [80].

На відміну від знань і цінностей, поведінковий компонент дозволяє оцінювати не наміри, а реальні дії людини. Саме тому сучасні методики оцінювання екологічної культури дедалі частіше базуються на аналізі поведінкових практик населення [81].

2.2.5 Соціальні норми та екологічні правила

Об'єктом формування екологічної культури виступає також система соціальних норм і правил, що регулюють взаємодію людини з довкіллям. Вона включає як формальні механізми регулювання (закони, стандарти, нормативні документи), так і неформальні норми, що формуються в межах певних соціальних груп або громад [54; 72].

Наявність екологічних норм створює соціальне середовище, у якому екологічно відповідальна поведінка стає соціально схвалюваною, а екологічно небезпечні дії – неприйнятними. У результаті екологічна культура поступово інтегрується у повсякденну практику суспільства та стає складовою його загальної культури.

2.2.6 Екологічні компетентності та практичні навички

У сучасних умовах дедалі більшого значення набувають екологічні компетентності як самостійний об'єкт формування екологічної культури. Вони поєднують знання, навички, цінності та здатність застосовувати їх для вирішення практичних екологічних завдань].

Екологічні компетентності включають навички екологічного аналізу, прийняття рішень, участі у громадських екологічних проєктах, впровадження ресурсозберігаючих технологій та екологічного менеджменту.

Розвиток компетентностей особливо важливий для підготовки майбутніх фахівців, які здатні інтегрувати принципи сталого розвитку у професійну діяльність та забезпечувати екологізацію різних сфер суспільного життя.

2.2.7 Соціальні групи та інститути як колективні об'єкти формування

На відміну від традиційних підходів, сучасна наука розглядає об'єктами формування екологічної культури не лише окремих людей, але й соціальні групи, організації та суспільні інститути.

Об'єктами екологічної трансформації можуть виступати освітні заклади, підприємства, місцеві громади, громадські організації, органи державної влади та інші інституції. Саме на цьому рівні відбувається впровадження екологічних стандартів, корпоративних політик сталого розвитку, концепцій «зелених кампусів», ESG-підходів та інших механізмів інституційної екологізації [73 – 76].

Таким чином, об'єкти формування екологічної культури охоплюють когнітивний, ціннісний, поведінковий та соціально-інституційний рівні. До них належать екологічні знання, цінності, свідомість, поведінкові практики, соціальні норми, компетентності та інституційні механізми. Саме комплексний вплив на всі зазначені об'єкти забезпечує формування стійкої екологічної культури, здатної трансформуватися з індивідуального рівня у суспільний та створювати передумови для реалізації принципів сталого розвитку. Водночас визначені об'єкти можуть виступати основою для подальшого розроблення системи

кількісного оцінювання рівня екологічної культури населення та побудови інтегрального індексу екологічної культури.

2.3 Висновки до розділу 2

1. Досліджено систему суб'єктів та об'єктів формування екологічної культури як взаємопов'язаних елементів єдиного соціального механізму. Встановлено, що формування екологічної культури є багаторівневим процесом, який охоплює особистісний, груповий, інституційний та суспільний рівні й реалізується через взаємодію широкого кола суб'єктів, діяльність яких має взаємодоповнюючий характер.

2. Обґрунтовано, що базовим суб'єктом формування екологічної культури є особистість, оскільки саме на рівні індивідуальних рішень і повсякденних практик відбувається реалізація екологічних цінностей та норм. Водночас ефективність цього процесу значною мірою залежить від впливу сім'ї як первинного інституту соціалізації, системи освіти як основного механізму передачі екологічних знань і компетентностей, а також держави, яка формує нормативно-правові та організаційні умови екологічної трансформації суспільства.

3. Встановлено, що важливу роль у формуванні екологічної культури відіграють громадські організації, бізнес, медіа та цифрові комунікації, які забезпечують поширення екологічних цінностей, підтримують екологічні ініціативи та сприяють закріпленню екологічно відповідальних моделей поведінки. Особливе значення мають міжнародні організації, які формують глобальні орієнтири сталого розвитку, забезпечують поширення передового досвіду та підтримують реалізацію екологічних програм на національному рівні.

4. Визначено, що об'єкти формування екологічної культури охоплюють когнітивний, ціннісний, поведінковий та соціально-інституційний рівні. До них належать екологічні знання та уявлення, ціннісні орієнтації, екологічна

свідомість, поведінкові практики, соціальні норми, компетентності, а також діяльність соціальних груп та інституцій. Показано, що саме ціннісно-мотиваційний компонент виступає системоутворюючим елементом екологічної культури, забезпечуючи перехід від знань до практичних дій.

5. Доведено, що формування екологічної культури не обмежується передачею екологічних знань, а передбачає комплексний вплив на систему цінностей, поведінкових установок та соціальних практик. Вирішальним критерієм сформованості екологічної культури є не рівень обізнаності, а наявність стійких моделей екологічно відповідальної поведінки та їх закріплення у діяльності соціальних інститутів і спільнот.

6. Обґрунтовано, що визначені об'єкти формування екологічної культури одночасно можуть розглядатися як об'єкти її оцінювання. Це створює методологічне підґрунтя для подальшої розробки системи показників та інтегрального індексу екологічної культури, що дозволяє перейти від якісного аналізу до кількісного оцінювання рівня її сформованості.

Таким чином, формування екологічної культури є комплексним процесом, що потребує узгодженої взаємодії різних суб'єктів та цілеспрямованого впливу на когнітивні, ціннісні, поведінкові й соціально-інституційні складові. Лише інтеграція особистісного, суспільного та інституційного рівнів забезпечує сталість екологічних змін і перетворення екологічної культури на один із ключових чинників сталого розвитку та екологічної безпеки суспільства.

Зміст розділу відображено у таких наукових публікаціях [69–71], [75 – 76], [88].

РОЗДІЛ 3

МЕХАНІЗМИ ТА МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

3.1 Сучасні підходи до формування екологічної культури

На початку ХХІ століття формування екологічної культури перетворилося на один із пріоритетних напрямів реалізації концепції сталого розвитку. Глобальні екологічні виклики, серед яких зміна клімату, виснаження природних ресурсів, деградація екосистем та зростання обсягів відходів, зумовили необхідність пошуку нових підходів до формування екологічно відповідальної поведінки населення. У сучасній науковій літературі дедалі частіше наголошується, що вирішення екологічних проблем неможливе виключно за рахунок технологічних або адміністративних заходів. Не менш важливим є формування системи цінностей, моделей поведінки та суспільних практик, які забезпечують гармонізацію відносин між людиною і природним середовищем [24; 68; 92].

Сучасні підходи до формування екологічної культури характеризуються міждисциплінарністю та інтеграцією освітніх, соціокультурних, комунікаційних і поведінкових механізмів. Якщо в другій половині ХХ століття основна увага приділялася передачі екологічних знань, то сучасні концепції орієнтуються на формування компетентностей, розвиток критичного мислення, набуття практичного досвіду та створення умов для закріплення екологічно відповідальних моделей поведінки [90; 92; 95].

Традиційно провідним механізмом формування екологічної культури вважається освіта. Основи сучасного освітнього підходу були закладені Тбіліською декларацією ЮНЕСКО, яка визначила екологічну освіту як безперервний процес формування знань, навичок, цінностей і відповідальності щодо навколишнього середовища [11].

Подальший розвиток цей підхід отримав у концепції Education for Sustainable Development (ESD), відповідно до якої екологічна проблематика інтегрується в усі рівні освіти та розглядається в контексті економічних, соціальних і природоохоронних аспектів розвитку суспільства [24; 92]. У межах такого підходу екологічна культура формується не лише через окремі дисципліни, а й через міждисциплінарні зв'язки, проєктне навчання та практичну діяльність здобувачів освіти.

Особливого значення набуває інтеграція екологічних компонентів у підготовку фахівців неекологічних спеціальностей. Сучасний ринок праці дедалі більше потребує спеціалістів, здатних враховувати принципи сталого розвитку під час прийняття професійних рішень незалежно від галузі діяльності [16; 69].

Одним із найпоширеніших сучасних напрямів є компетентнісний підхід, який зміщує акцент із накопичення знань на формування здатності діяти в реальних ситуаціях. У межах цього підходу екологічна культура розглядається як сукупність компетентностей, що дозволяють людині усвідомлювати екологічні наслідки власної діяльності та приймати відповідальні рішення [89; 90].

Європейська рамка GreenComp визначає чотири групи компетентностей сталого розвитку: втілення цінностей сталості, прийняття рішень щодо майбутнього, системне мислення та готовність до колективних дій [90]. Аналогічні підходи відображені у документах OECD та UNESCO, де екологічна культура розглядається як результат поєднання знань, навичок, цінностей і практичного досвіду [89; 92].

Перевагою компетентнісного підходу є його орієнтація на реальні поведінкові зміни. Проте ефективність такого підходу значною мірою залежить від створення відповідного соціального середовища, яке підтримує набуті компетентності та забезпечує їх застосування на практиці.

У сучасних дослідженнях дедалі більшого поширення набуває соціокультурний підхід, відповідно до якого екологічна культура розглядається

як складова загальної культури суспільства. У межах цього підходу визначальне значення мають не окремі знання або навички, а система цінностей, соціальних норм, традицій та колективних практик, що регулюють взаємодію людини з природним середовищем [14; 15; 86].

Соціокультурний підхід виходить із того, що екологічна поведінка формується під впливом культурного середовища, у якому перебуває особистість. Саме тому ефективність освітніх програм значною мірою залежить від того, наскільки екологічні цінності інтегровані в повсякденне життя громади, діяльність організацій та суспільний дискурс загалом.

У сучасних умовах особливої актуальності набуває пошук механізмів трансформації екологічної культури на рівні соціальних практик. Це створює підґрунтя для формування культурного підходу, який поєднує освітні, інформаційні та поведінкові інструменти в єдину систему впливу.

Суттєвий вплив на формування екологічної культури здійснює комунікаційний підхід, який базується на використанні засобів масової інформації, соціальних мереж, громадських кампаній та інших механізмів суспільної комунікації [97].

Особливістю сучасного етапу є стрімке зростання ролі цифрових платформ, які дозволяють оперативно поширювати інформацію, залучати громадян до екологічних ініціатив та формувати нові соціальні норми. Прикладами ефективного використання цифрових комунікацій є міжнародні кампанії Fridays for Future, Plastic Free July та інші громадські рухи, що об'єднують мільйони учасників у різних країнах світу [97; 104].

Водночас сучасні дослідження показують, що сама по собі поінформованість не завжди призводить до зміни поведінки. Саме тому комунікаційні механізми повинні поєднуватися з освітніми та соціальними інструментами впливу [80].

Одним із найперспективніших напрямів сучасних досліджень є поведінковий підхід, який зосереджується на аналізі факторів, що визначають екологічну поведінку людини [78; 80].

У межах цього підходу екологічна культура оцінюється не за рівнем знань, а за реальними моделями поведінки: ставленням до відходів, використанням ресурсів, транспортними звичками, екологічним споживанням та участю у природоохоронній діяльності [81].

Дослідження показують, що між екологічною обізнаністю та реальною поведінкою часто існує суттєвий розрив. Людина може усвідомлювати екологічні проблеми, але не змінювати власних звичок через економічні, психологічні чи соціальні бар'єри [80]. Саме тому сучасні програми формування екологічної культури дедалі більше орієнтуються на створення умов, які стимулюють практичне впровадження екологічно відповідальної поведінки.

Важливим напрямом розвитку сучасних методів формування екологічної культури є використання цифрових технологій та інноваційних освітніх інструментів. Цифровізація створює нові можливості для персоналізації навчання, моніторингу поведінки та залучення молоді до екологічної діяльності [99].

Перспективними напрямками вважаються гейміфікація, використання мобільних застосунків, віртуальної та доповненої реальності, інтерактивних платформ і цифрових освітніх сервісів. Практичний досвід використання інструментів Kahoot! свідчить про підвищення зацікавленості молоді екологічною тематикою та покращення засвоєння навчального матеріалу [70, 99].

Окрему роль відіграють цифрові рішення у сфері управління відходами, енергоефективності та розвитку концепції «розумних міст», які сприяють формуванню нових моделей екологічної поведінки населення.

Узагальнюючи результати аналізу, можна констатувати, що сучасні підходи до формування екологічної культури характеризуються переходом від

вузькоосвітніх моделей до комплексних міждисциплінарних систем впливу (рис. 3.1).

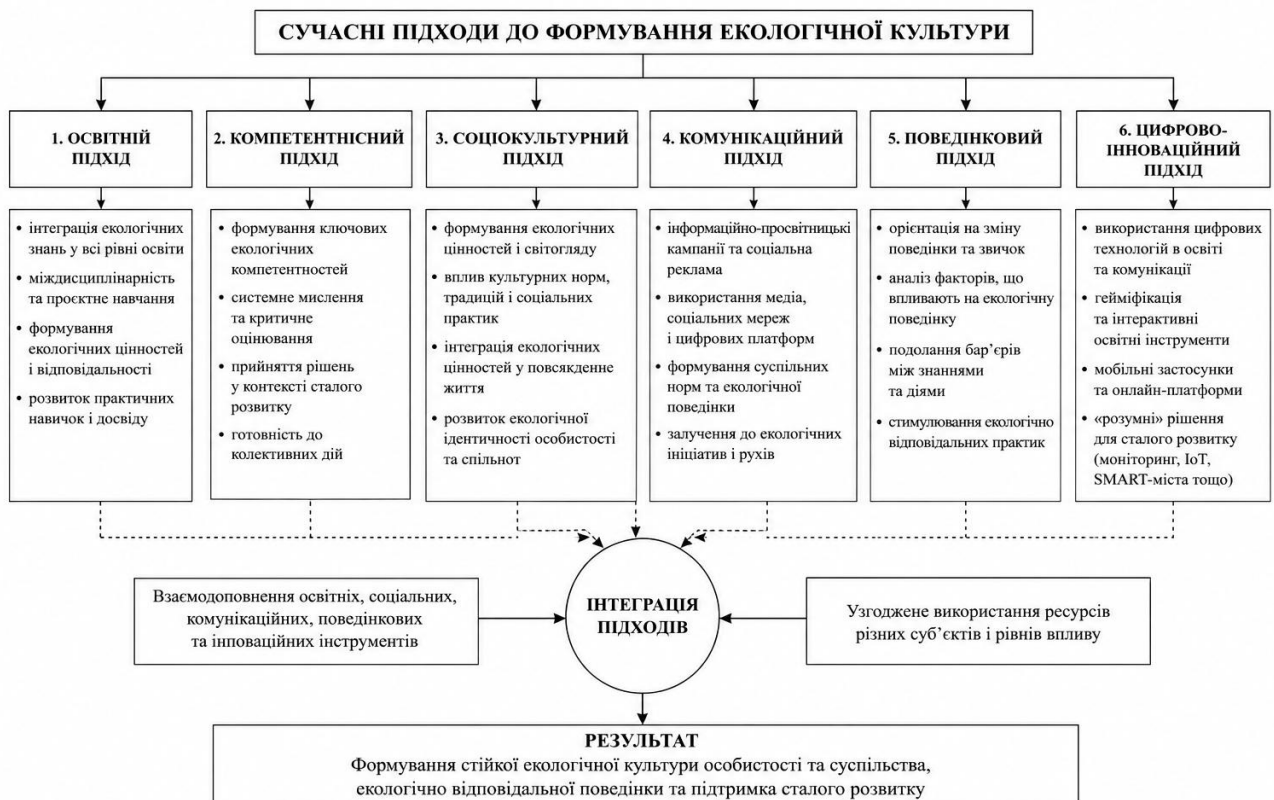

Рисунок 3.1 – Сучасні підходи до формування екологічної культури

Освітній, компетентнісний, соціокультурний, комунікаційний, поведінковий та цифрово-інноваційний підходи не є альтернативними, а взаємодоповнюють один одного. Їх інтеграція створює передумови для формування стійких екологічних цінностей, компетентностей і практик, що відповідають вимогам сталого розвитку сучасного суспільства. Водночас аналіз показує, що жоден із зазначених підходів окремо не забезпечує повноцінної трансформації екологічної культури, що зумовлює необхідність розроблення інтегрованих моделей формування екологічно відповідальної поведінки населення.

Проведений аналіз сучасних підходів до формування екологічної культури свідчить, що кожен із них має власну сферу ефективності, переваги та

обмеження. Водночас результати численних міжнародних досліджень демонструють, що жоден із підходів не забезпечує стійких змін екологічної поведінки населення за умови ізольованого застосування [78; 80; 90; 92].

Освітній підхід традиційно залишається базовим інструментом формування екологічної культури. Його головною перевагою є системність та здатність забезпечувати довгостроковий вплив на формування екологічних знань, цінностей і компетентностей. Водночас низка досліджень вказує на існування так званого «розриву між знаннями та поведінкою», коли високий рівень екологічної обізнаності не завжди супроводжується відповідними практичними діями [80]. Це свідчить про необхідність доповнення освітніх програм іншими механізмами впливу.

Інформаційно-комунікаційний підхід характеризується високою швидкістю поширення інформації та можливістю охоплення широких аудиторій. Соціальні мережі, цифрові платформи та громадські кампанії здатні оперативно формувати суспільний порядок денний і привертати увагу до екологічних проблем [97; 104]. Разом із тим ефект таких заходів часто має короткостроковий характер і потребує закріплення через освітні, соціальні та інституційні механізми.

Інституційно-правовий підхід забезпечує створення нормативної основи екологічно відповідальної поведінки. Закони, стандарти та державні програми формують обов'язкові правила взаємодії з довкіллям та сприяють екологізації різних сфер суспільного життя. Проте міжнародний досвід свідчить, що ефективність правового регулювання значною мірою залежить від рівня суспільної підтримки та сформованості екологічних цінностей населення [10; 13; 104].

Економічний підхід ґрунтується на використанні системи стимулів і обмежень, які спонукають громадян та організації до екологічно відповідальної поведінки. Практика застосування екологічних податків, пільг, грантових

програм та механізмів підтримки циркулярної економіки демонструє достатньо високу ефективність у сфері ресурсозбереження та управління відходами [100; 104]. Водночас економічні стимули не завжди забезпечують формування внутрішньої екологічної мотивації та часто мають ситуативний характер.

Особливе місце займає соціокультурний підхід, який орієнтований на трансформацію суспільних цінностей, культурних норм та моделей поведінки. На відміну від інших підходів, він спрямований не лише на передачу знань чи регулювання діяльності, а на формування екологічної ідентичності особистості та суспільства [14; 15; 86]. Хоча результати такого впливу проявляються поступово, саме вони забезпечують найбільш стійкі та довготривалі зміни в екологічній поведінці населення.

Інноваційний та цифрово-технологічний підхід є одним із найбільш динамічних напрямів сучасного розвитку екологічної освіти та просвітництва. Гейміфікація, мобільні застосунки, інтерактивні платформи, цифрові системи моніторингу та концепція «розумного міста» значно підвищують залученість молоді до екологічної діяльності та дозволяють інтегрувати екологічні практики у повсякденне життя [99; 103; 105]. Водночас залежність від рівня цифрової грамотності та доступності технологій обмежує універсальність цього підходу.

Узагальнення результатів аналізу дозволяє зробити висновок, що найбільшу ефективність демонструють інтегровані моделі формування екологічної культури, які поєднують освітні, комунікаційні, інституційні, економічні та соціокультурні механізми впливу. Саме така інтеграція створює умови для одночасного формування екологічних знань, цінностей, компетентностей і практик, що є необхідною передумовою сталих поведінкових змін та забезпечення принципів сталого розвитку [24; 90; 92].

Таблиці 3.1 – Порівняльна характеристика сучасних підходів до формування екологічної культури

Підхід	Основний механізм впливу	Переваги	Обмеження	Очікуваний результат
Освітній	Передача знань і компетентностей	Системність	Розрив між знаннями та поведінкою	Формування екологічної грамотності
Комунікаційний	Інформаційний вплив	Масове охоплення	Короткочасність ефекту	Підвищення обізнаності
Інституційний	Норми та регулювання	Обов'язковість виконання	Формалізація	Дотримання екологічних вимог
Економічний	Стимули та санкції	Практична мотивація	Залежність від ресурсів	Екологізація господарської діяльності
Соціокультурний	Цінності та культурні норми	Стійкість результатів	Тривалість формування	Екологічна ідентичність
Цифрово-інноваційний	Технології та гейміфікація	Висока залученість	Цифрова нерівність	Закріплення екологічних практик

3.2 Освітні механізми формування екологічної культури

Освіта традиційно розглядається як один із найважливіших механізмів формування екологічної культури. Саме через освітню систему відбувається передача екологічних знань, формування ціннісних орієнтацій, розвиток екологічного мислення та набуття практичних навичок екологічно відповідальної поведінки. У сучасних умовах роль освіти значно розширюється, оскільки вона виступає не лише джерелом інформації про довкілля, а й інструментом підготовки громадян до життя в умовах глобальних екологічних викликів та реалізації принципів сталого розвитку [11; 24; 92].

Міжнародні документи ЮНЕСКО, ООН та Європейського Союзу визначають освіту для сталого розвитку як один із ключових інструментів досягнення Цілей сталого розвитку та формування екологічно відповідального суспільства [120]. Відповідно сучасні освітні механізми мають бути спрямовані не лише на підвищення рівня екологічної обізнаності населення, а й на

формування здатності приймати рішення та діяти відповідно до принципів екологічної відповідальності.

3.2.1 Формальна екологічна освіта

Формальна освіта є найбільш системним механізмом формування екологічної культури, оскільки охоплює всі вікові категорії населення та функціонує на основі державних освітніх стандартів. Її основним завданням є формування екологічної грамотності, розвиток екологічного мислення та підготовка особистості до відповідальної взаємодії з природним середовищем.

На шкільному рівні екологічна складова реалізується через інтеграцію екологічних знань у природничі дисципліни, впровадження міжпредметних зв'язків та організацію практичної природоохоронної діяльності учнів. Важливим напрямом є формування екологічної компетентності, що передбачає поєднання знань про довкілля із здатністю застосовувати їх у повсякденному житті [24; 90].

Особливе значення має система вищої освіти, яка забезпечує підготовку фахівців, здатних інтегрувати принципи сталого розвитку у професійну діяльність. Сучасні тенденції розвитку вищої освіти свідчать про необхідність екологізації всіх освітніх програм незалежно від спеціальності, оскільки екологічні виклики стосуються практично всіх сфер суспільного життя.

Дослідження українських науковців показують, що ефективність екологічної освіти значною мірою залежить від її міждисциплінарного характеру, практичної спрямованості та інтеграції принципів сталого розвитку в освітній процес [76; 81; 88].

3.2.2 Неформальна та інформальна освіта

Поряд із формальною освітою дедалі більшого значення набувають механізми неформальної та інформальної освіти. Їх перевагою є гнучкість, можливість швидкого реагування на актуальні екологічні проблеми та залучення різних вікових і соціальних груп населення.

До таких механізмів належать тренінги, семінари, громадські освітні кампанії, тематичні фестивалі, волонтерські програми, екологічні форуми та просвітницькі заходи. Вони сприяють не лише поширенню знань, але й формуванню практичних навичок екологічної діяльності та залученню громадян до вирішення локальних екологічних проблем.

Важливу роль відіграють громадські організації, які реалізують численні освітні проєкти у сфері поводження з відходами, охорони природи, енергоефективності та відповідального споживання. Саме неформальна освіта часто виступає каталізатором формування активної громадянської позиції щодо екологічних питань [100; 101].

Ефективним інструментом екологічного просвітництва є також творчі конкурси, екологічні фестивалі та молодіжні проєкти, які поєднують освітній та культурний вплив. Досвід проведення екологічно орієнтованих творчих конкурсів демонструє їхню здатність підвищувати мотивацію молоді до участі у природоохоронній діяльності та сприяти формуванню екологічних цінностей [102].

3.2.3 Інноваційні освітні механізми

Однією з провідних тенденцій сучасної освіти є активне впровадження цифрових технологій та інтерактивних методів навчання. Вони забезпечують високий рівень залученості учасників освітнього процесу та створюють умови для формування практично орієнтованих екологічних компетентностей [99; 103].

Особливого поширення набувають технології гейміфікації, які передбачають використання ігрових елементів у навчальному процесі. Застосування інтерактивних платформ дозволяє підвищити мотивацію здобувачів освіти та покращити засвоєння екологічних знань. Практичний досвід використання цифрових інструментів Kahoot! свідчить про їхню ефективність у формуванні екологічної свідомості та підвищенні інтересу молоді до екологічної проблематики [70].

Перспективними напрямками є також використання віртуальної та доповненої реальності, онлайн-курсів, мобільних застосунків, інтерактивних карт та цифрових платформ для екологічного моніторингу. Такі технології дозволяють поєднувати освітній процес із реальними практиками екологічної діяльності та забезпечують більш глибоке розуміння взаємозв'язків між суспільством і природою [91; 103; 105].

3.2.4 Освітні механізми в контексті формування екологічної культури в Україні

Для України питання розвитку освітніх механізмів формування екологічної культури набуває особливого значення в умовах післявоєнного відновлення та європейської інтеграції. Відбудова держави потребує не лише впровадження сучасних технологій, а й формування нового покоління громадян, здатних реалізовувати принципи сталого розвитку у професійній та громадській діяльності [88].

Важливим напрямом залишається екологізація освітнього простору, розвиток міждисциплінарних програм, впровадження сучасних цифрових інструментів та розширення співпраці між закладами освіти, громадськими організаціями, бізнесом і органами влади. Саме така взаємодія створює передумови для формування цілісної системи екологічної освіти, орієнтованої на розвиток екологічної культури як одного з ключових чинників сталого розвитку суспільства.

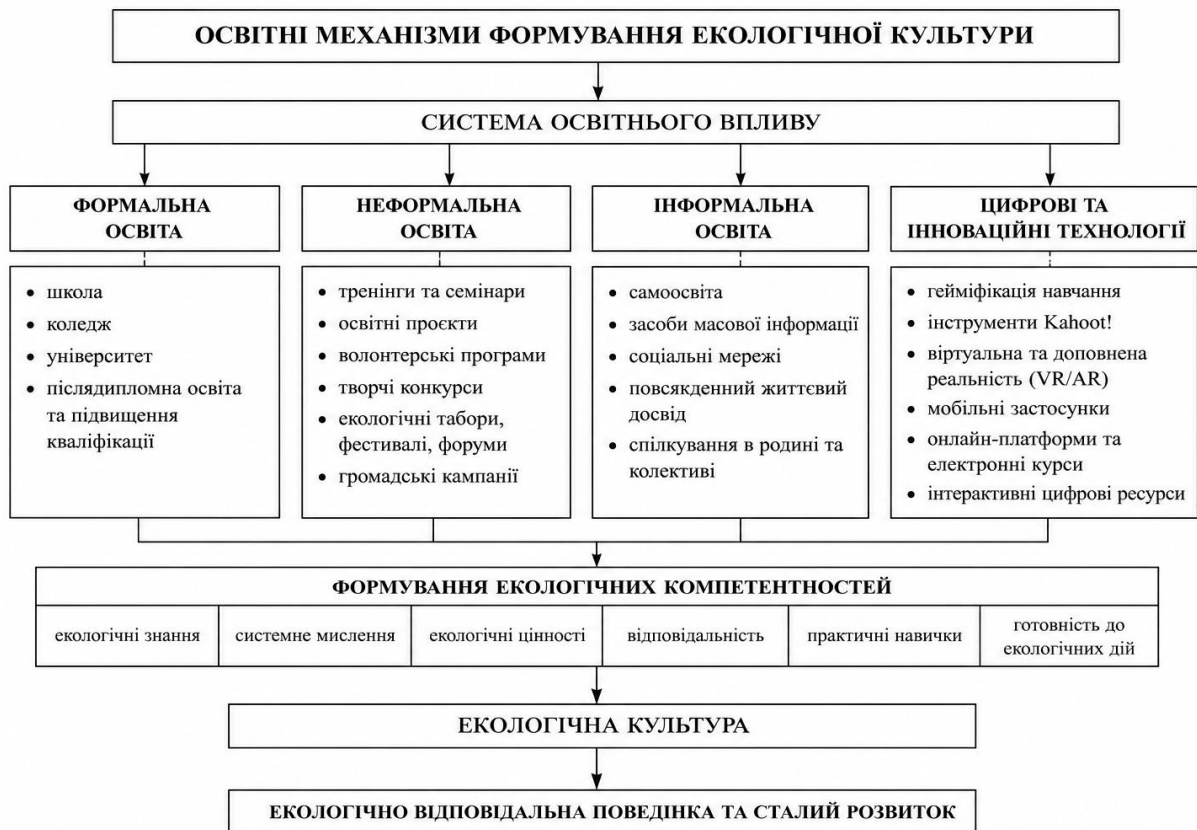

Рисунок 3.2 – Система освітніх механізмів формування екологічної культури

Проведений аналіз показує, що сучасні освітні механізми формування екологічної культури виходять далеко за межі традиційного навчання. Вони поєднують формальну, неформальну та інформальну освіту, використовують інноваційні технології та забезпечують інтеграцію екологічних знань, цінностей і практичних навичок. Саме комплексне використання освітніх механізмів створює умови для формування екологічно відповідальної особистості та розвитку екологічної культури суспільства в цілому.

3.3 Визначення сильних та слабких сторін сучасних методів формування екологічної культури

Проведений аналіз сучасних підходів та освітніх механізмів формування екологічної культури свідчить про суттєве розширення інструментарію впливу на екологічну свідомість і поведінку населення. На відміну від попередніх

десятиліть, коли основна увага приділялася переважно екологічній освіті, сучасна система формування екологічної культури включає освітні, інформаційно-комунікаційні, правові, економічні, соціокультурні та цифрові механізми впливу [104].

Разом із тим аналіз міжнародного та вітчизняного досвіду демонструє, що навіть за наявності значної кількості програм і проєктів рівень екологічно відповідальної поведінки населення часто залишається недостатнім. Це свідчить про необхідність критичної оцінки сильних і слабких сторін сучасних методів формування екологічної культури.

3.3.1 Сильні сторони сучасних методів формування екологічної культури

Однією з головних переваг сучасної системи формування екологічної культури є її багатоконпонентність та різноманітність. Використання освітніх, інформаційних, економічних, нормативно-правових і соціокультурних інструментів дозволяє охоплювати різні вікові, професійні та соціальні групи населення. Це створює передумови для формування екологічної культури не лише на індивідуальному, а й на колективному та суспільному рівнях.

Важливою перевагою є міждисциплінарний характер сучасних методів. Формування екологічної культури сьогодні здійснюється на стику екології, педагогіки, психології, соціології, економіки та культурології. Така інтеграція дозволяє враховувати як когнітивні, так і ціннісно-мотиваційні аспекти екологічної поведінки людини.

Позитивною тенденцією є також поступова інституціоналізація екологічної культури. У міжнародних та національних документах питання екологічної освіти, екологічної відповідальності та сталого розвитку дедалі частіше розглядаються як складові державної політики та стратегічного планування.

Суттєво розширюються можливості впливу завдяки цифровізації суспільства. Використання інтерактивних освітніх платформ, мобільних

застосунків, цифрових сервісів, гейміфікації та соціальних мереж дозволяє залучати до екологічної діяльності нові аудиторії, особливо молодь [99; 103; 105].

Важливим чинником є також підтримка міжнародних організацій, які сприяють поширенню сучасних освітніх практик, фінансують екологічні проєкти та забезпечують інтеграцію принципів сталого розвитку в освітню та суспільну політику багатьох країн світу [13; 24; 92].

3.3.2 Слабкі сторони та обмеження сучасних методів

Попри значні досягнення, сучасна система формування екологічної культури характеризується низкою суттєвих проблем.

Однією з головних є фрагментарність реалізованих заходів. Освітні установи, громадські організації, органи влади, бізнес та медіа часто діють незалежно один від одного, реалізуючи окремі проєкти без належної координації та довгострокової стратегії. У результаті виникає ситуація, коли окремі успішні практики не забезпечують системних суспільних змін.

Суттєвим обмеженням залишається так званий «розрив між знанням і поведінкою», який активно обговорюється у сучасній науковій літературі. Дослідження показують, що високий рівень екологічної обізнаності не завжди супроводжується відповідною екологічною поведінкою. Багато людей усвідомлюють екологічні ризики, однак не змінюють власних споживчих звичок і моделей повсякденної діяльності.

Недостатньо ефективними часто виявляються інформаційні кампанії, які орієнтовані переважно на короткостроковий інформаційний ефект. Хоча вони здатні привертати увагу до екологічних проблем, їхній вплив на формування стійких поведінкових змін залишається обмеженим без підтримки освітніх і соціокультурних механізмів.

Окремою проблемою є формалізація частини державних програм та стратегій. У багатьох випадках задекларовані заходи не забезпечуються достатнім фінансуванням, кадровими ресурсами або механізмами контролю за

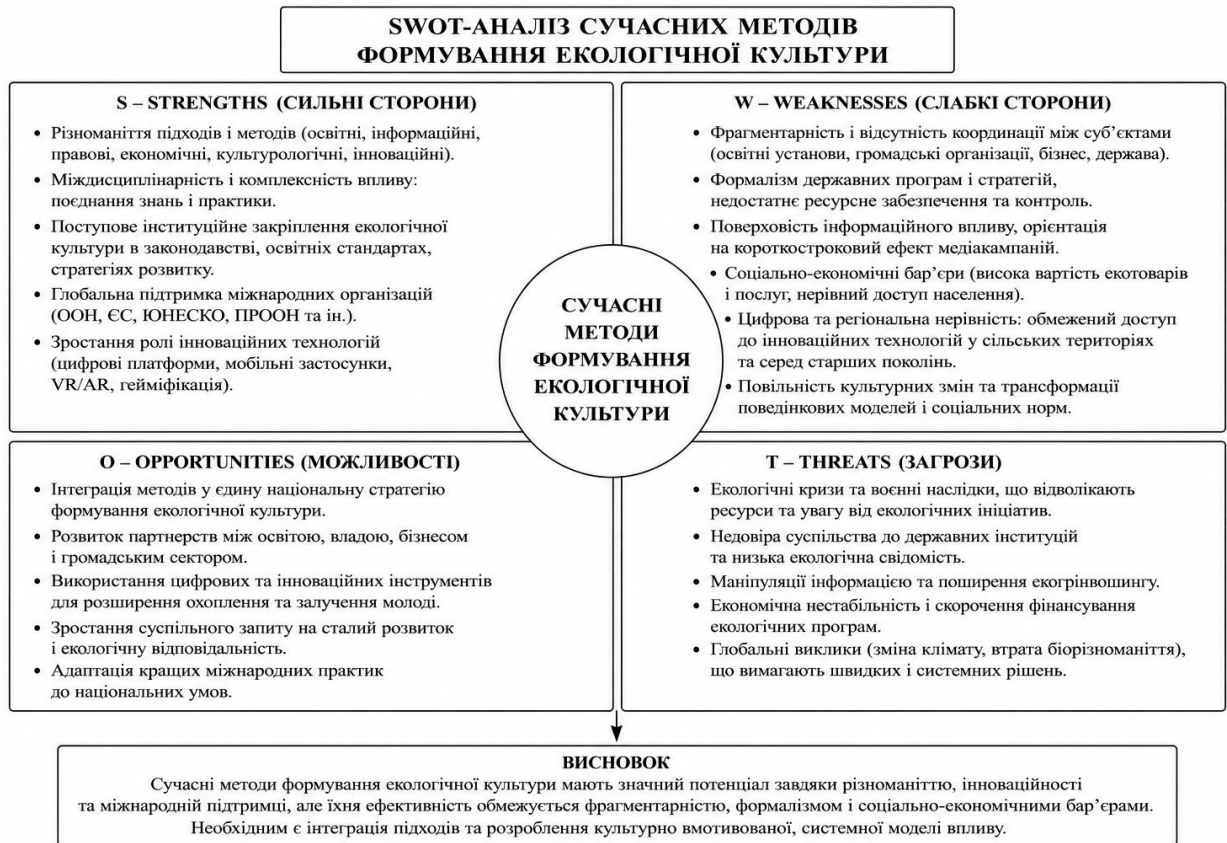
виконанням. Це призводить до зниження довіри населення до екологічної політики та обмежує її практичну результативність.

Серйозним викликом залишаються соціально-економічні бар'єри. Екологічно відповідальна поведінка часто потребує додаткових фінансових витрат, що може обмежувати можливості її впровадження для окремих груп населення. Аналогічна ситуація спостерігається і щодо доступу до сучасних цифрових технологій, що породжує цифрову нерівність між різними соціальними та територіальними групами [98; 103].

Не менш важливою є проблема тривалості культурних трансформацій. Формування нових екологічних цінностей, соціальних норм і поведінкових практик потребує значного часу та систематичної роботи. На відміну від освітніх або інформаційних заходів, результати культурних змін можуть проявлятися лише через роки або навіть десятиліття.

3.3.3 Узагальнення результатів аналізу

Узагальнення сильних і слабких сторін сучасних методів формування екологічної культури дозволяє зробити висновок, що їх головною перевагою є різноманітність, міждисциплінарність та поступова інтеграція в систему сталого розвитку. Водночас їх ефективність суттєво обмежується недостатньою координацією між суб'єктами, розривом між екологічною обізнаністю та реальною поведінкою населення, соціально-економічними бар'єрами та тривалістю культурних трансформацій.

Рисунко 3.3 – Сильні та слабкі сторони сучасних методів формування екологічної культури

Таким чином, аналіз сучасних методів формування екологічної культури свідчить про наявність значного потенціалу для підвищення рівня екологічної свідомості та відповідальної поведінки населення. Проте досягнення довгострокового ефекту потребує переходу від фрагментарних заходів до комплексних моделей впливу, які поєднуюватимуть освітні, соціокультурні, інституційні та поведінкові механізми. Саме необхідність подолання виявлених обмежень обумовлює подальший пошук інтегративних підходів до формування екологічної культури та створює підґрунтя для розроблення концепції культурного підходу, що розглядається в наступних розділах дослідження.

3.4 Соціокультурні практики та громадські ініціативи як інструменти формування екологічної культури

У сучасних умовах формування екологічної культури дедалі частіше розглядається не лише як результат освітнього впливу чи державного регулювання, а як наслідок участі людини у соціальних практиках, що визначають її повсякденну взаємодію з довкіллям. Дослідження останніх десятиліть свідчать, що екологічно відповідальна поведінка формується значною мірою через включення особистості до спільнот, громадських ініціатив та соціокультурних процесів, які створюють нові моделі поведінки та закріплюють їх на рівні соціальних норм [106–110].

У межах соціокультурного підходу екологічна культура розглядається як сукупність цінностей, норм, традицій та практик, що визначають ставлення людини до природи і способи її взаємодії з навколишнім середовищем. При цьому ключову роль відіграють не лише знання про екологічні проблеми, а й колективний досвід, участь у спільній діяльності та соціальна підтримка екологічно відповідальної поведінки.

3.4.1 Соціокультурні практики як механізм формування екологічної культури

У сучасній соціології та культурології дедалі більшого поширення набуває концепція соціальних практик, відповідно до якої поведінка людини визначається не лише індивідуальними переконаннями, а й системою соціальних взаємодій, культурних норм і звичних моделей діяльності.

З цієї точки зору екологічна культура формується через регулярне відтворення екологічно орієнтованих практик, серед яких [75, 76]:

- сортування та повторне використання відходів;
- участь у прибиранні громадських територій;
- відповідальне споживання;

- використання громадського транспорту та велосипедної інфраструктури;
- участь у природоохоронних заходах;
- підтримка екологічних громадських ініціатив;
- волонтерська діяльність у сфері охорони довкілля.

Особливістю соціокультурних практик є те, що вони забезпечують трансформацію екологічних знань у реальні поведінкові моделі. Якщо освітні програми переважно формують когнітивний компонент екологічної культури, то соціальні практики створюють умови для закріплення відповідних цінностей та навичок у повсякденному житті.

3.4.2 Громадські ініціативи як чинник екологічної трансформації суспільства

Важливим інструментом формування екологічної культури виступають громадські екологічні організації та ініціативи. На відміну від державних програм, вони забезпечують безпосередню участь населення у природоохоронній діяльності та створюють умови для формування горизонтальних зв'язків між громадянами [111].

Громадські екологічні рухи виконують кілька важливих функцій:

- просвітницьку;
- комунікаційну;
- мобілізаційну;
- інтеграційну;
- виховну.

Саме через участь у громадських проєктах людина отримує можливість не лише дізнатися про екологічні проблеми, а й безпосередньо долучитися до їх вирішення. Це сприяє формуванню почуття особистої відповідальності за стан довкілля та розвитку екологічної громадянської активності [111; 112].

Міжнародний досвід демонструє високу ефективність таких ініціатив, як Fridays for Future, Earth Day, Transition Towns, Plastic Free July та багатьох інших громадських рухів, діяльність яких спрямована на поширення екологічних цінностей та залучення населення до практичних природоохоронних дій [112–115].

3.4.3 Міжнародний рух Let's Do It World як приклад практикоорієнтованого формування екологічної культури

Особливе місце серед сучасних екологічних ініціатив посідає міжнародний громадський рух Let's Do It World, який сьогодні вважається одним із найбільших екологічних волонтерських рухів світу [116].

Ініціатива виникла в Естонії у 2008 році, коли понад 50 тис. добровольців взяли участь в одноденній акції з очищення території країни від несанкціонованих сміттєзвалищ. Успішність цього досвіду сприяла його поширенню на міжнародному рівні, а згодом стала основою глобального руху Let's Do It World, який об'єднав представників понад 190 країн світу [116].

Особливістю діяльності руху є поєднання практичних природоохоронних заходів із просвітницькою роботою. Учасники не лише беруть участь у прибираннях територій, а й отримують можливість усвідомити масштаби проблеми відходів, оцінити власний вплив на довкілля та сформувати відповідальне ставлення до природних ресурсів.

Важливим етапом розвитку руху стало започаткування міжнародної акції World Cleanup Day, яка щороку залучає мільйони учасників по всьому світу до спільної екологічної діяльності. Участь у таких заходах сприяє формуванню соціального капіталу, розвитку волонтерства та закріпленню екологічно відповідальних моделей поведінки [116].

Українським представником міжнародного руху є громадська організація Let's Do It Ukraine («Зробимо Україну чистою разом»), яка протягом останніх років стала однією з наймасовіших екологічних ініціатив країни [117].

Основними напрямками діяльності організації є:

- проведення всеукраїнських екологічних акцій;
- організація Всесвітнього дня прибирання;
- розвиток екологічного волонтерства;
- просвітницька діяльність серед молоді;
- залучення громад, закладів освіти та бізнесу до природоохоронних заходів;
- популяризація культури відповідального поводження з відходами.

Особливу цінність діяльності Let's Do It Ukraine становить те, що вона забезпечує практичне залучення громадян до екологічної діяльності. На відміну від традиційних освітніх програм, учасники безпосередньо включаються у процес вирішення екологічних проблем, що значно підвищує ефективність формування екологічної свідомості та відповідальної поведінки.

Таким чином, діяльність руху може розглядатися як приклад реалізації принципу «навчання через дію» (learning by doing), який вважається одним із найбільш ефективних механізмів формування екологічної культури [107; 116; 117].

3.4.4 Соціокультурні практики в сучасній Україні

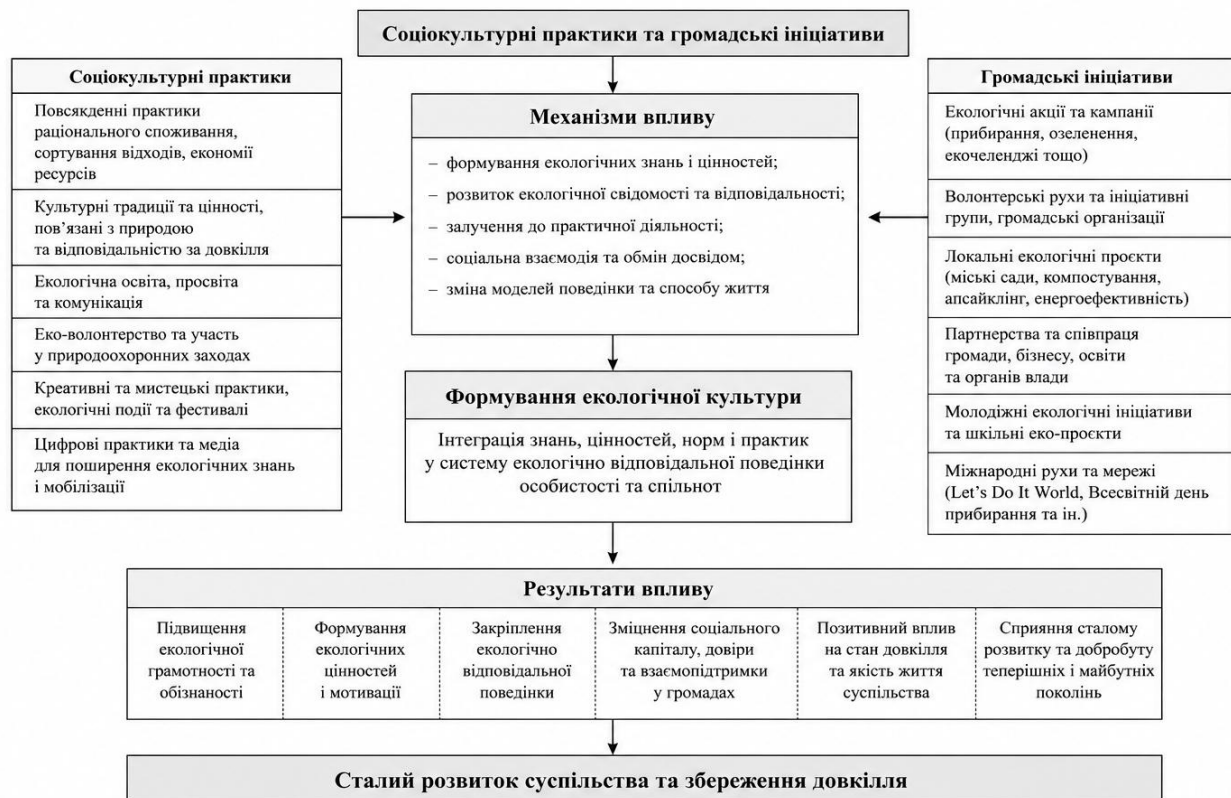
Поряд із діяльністю великих громадських організацій важливу роль у формуванні екологічної культури відіграють локальні соціокультурні практики. До них належать [76]:

- екологічні фестивалі;
- творчі конкурси екологічного спрямування;
- молодіжні екологічні форуми;
- ековолонтерські заходи;
- громадські екологічні кампанії;
- апсайклінг-проекти;
- екологічне підприємництво;

- локальні природоохоронні ініціативи громад.

Останніми роками особливого розвитку набувають проєкти, пов'язані з апсайклінгом, циркулярною економікою та повторним використанням ресурсів. Такі практики не лише сприяють зменшенню негативного впливу на довкілля, а й формують нову культуру споживання, засновану на принципах відповідальності та раціонального використання ресурсів [119].

Позитивний вплив на формування екологічної культури демонструють також творчі конкурси та просвітницькі заходи, орієнтовані на молодь. Вони дозволяють поєднати освітній, емоційний та культурний вплив, що підвищує ефективність екологічного виховання [120].

Рисунка 3.4 – Соціокультурні практики та громадські ініціативи у формуванні екологічної культури

Проведений аналіз свідчить, що соціокультурні практики та громадські ініціативи виступають одним із найефективніших інструментів формування екологічної культури, оскільки забезпечують безпосередній зв'язок між

екологічними знаннями та практичною діяльністю. На відміну від суто інформаційного або нормативного впливу, вони створюють умови для формування стійких поведінкових моделей через особисту участь громадян у природоохоронній діяльності. Особливого значення набувають громадські рухи на кшталт Let's Do It World та Let's Do It Ukraine, які демонструють можливість масштабного залучення населення до екологічних практик і формування екологічної культури через колективну діяльність та соціальну взаємодію.

3.5 Проблеми та бар'єри формування екологічної культури в сучасному суспільстві

Незважаючи на активний розвиток екологічної освіти, поширення концепції сталого розвитку, зростання кількості природоохоронних ініціатив та впровадження сучасних інформаційних технологій, рівень екологічної культури населення в більшості країн світу залишається недостатнім для ефективного реагування на сучасні екологічні виклики. Численні дослідження свідчать, що формування екологічно відповідальної поведінки є значно складнішим процесом, ніж передача екологічних знань або інформування про екологічні проблеми. На ефективність цього процесу впливає комплекс взаємопов'язаних психологічних, соціально-економічних, інституційних та інформаційно-комунікаційних факторів, які можуть виступати суттєвими бар'єрами на шляху становлення екологічної культури особистості та суспільства [78–80; 92; 95].

3.5.1 Психологічні бар'єри

Однією з найбільш досліджених проблем у сфері формування екологічної культури є невідповідність між екологічними знаннями людини та її реальною поведінкою. У міжнародній науковій літературі це явище відоме як «розрив між екологічними установками та поведінкою» (attitude-behavior gap) або «розрив між цінностями та діями» (value-action gap) [80; 92]. Багато людей усвідомлюють важливість охорони довкілля, підтримують екологічні ініціативи та декларують готовність діяти екологічно відповідально, однак у повсякденному житті

продовжують дотримуватися звичних моделей поведінки, що негативно впливають на навколишнє середовище.

Однією з причин такого явища є обмежене усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальними діями та глобальними екологічними процесами. Для значної частини населення проблеми зміни клімату, виснаження природних ресурсів або втрати біорізноманіття залишаються віддаленими й абстрактними, що знижує рівень особистої відповідальності за стан довкілля [79; 81]. Внаслідок цього екологічні загрози сприймаються як проблема держави, міжнародних організацій або майбутніх поколінь, а не як наслідок власної діяльності.

Важливим психологічним бар'єром виступає також орієнтація людини на короткострокові вигоди. Більшість екологічно відповідальних рішень пов'язана з необхідністю змінювати звичний спосіб життя, витратити додаткові ресурси або відмовлятися від певних зручностей. У таких умовах люди схильні віддавати перевагу безпосередній користі, навіть якщо вона суперечить довгостроковим екологічним інтересам.

Дослідники також відзначають вплив так званої екологічної безпорадності, яка проявляється у переконанні, що особисті дії окремої людини не здатні вплинути на вирішення глобальних екологічних проблем. Постійне інформування про масштабні екологічні катастрофи та кліматичні ризики нерідко викликає не мобілізацію громадян, а відчуття тривоги, апатії та безсилля [81; 95].

Окрему групу бар'єрів становлять соціально-психологічні чинники. Поведінка людини значною мірою визначається соціальними нормами та очікуваннями оточення. Якщо екологічно відповідальні практики не підтримуються сім'єю, друзями, трудовим колективом або місцевою громадою, їх поширення відбувається значно повільніше. Саме тому сучасні концепції екологічного громадянства наголошують на необхідності формування

колективної відповідальності та розвитку екологічних спільнот як середовища підтримки екологічно відповідальної поведінки.

3.5.2 Соціально-економічні бар'єри

Суттєвий вплив на формування екологічної культури здійснюють соціально-економічні умови життя населення. У суспільствах, де значна частина громадян змушена концентруватися на задоволенні базових потреб, питання охорони довкілля часто відходять на другий план. За таких умов екологічна поведінка може сприйматися як додаткове навантаження, а не як необхідний елемент повсякденного життя.

Однією з найбільш поширених проблем залишається економічна недоступність окремих екологічних практик. Енергоефективне обладнання, органічна продукція, екологічний транспорт або сучасні системи поводження з відходами часто потребують додаткових фінансових витрат. У результаті екологічно відповідальна поведінка нерідко асоціюється із більш заможними верствами населення, що негативно впливає на її масове поширення.

Серйозною перешкодою виступає й нерівномірний розвиток екологічної інфраструктури. У багатьох населених пунктах відсутні умови для сортування відходів, використання громадського екологічного транспорту, збору вторинної сировини або реалізації інших екологічних практик. Навіть за наявності екологічної свідомості громадяни не завжди мають можливість реалізувати відповідну поведінку на практиці [15; 88].

Важливим фактором залишається також нерівність доступу до якісної екологічної освіти та інформації. Мешканці великих міст зазвичай мають більше можливостей для участі в екологічних проєктах, громадських ініціативах та освітніх програмах, ніж населення віддалених територій або малих громад. Це сприяє виникненню регіональних диспропорцій у рівні екологічної культури населення.

3.5.3 Інституційні бар'єри

Окрему групу проблем формування екологічної культури становлять інституційні бар'єри, пов'язані з діяльністю державних органів, системи освіти, бізнесу та громадських організацій. Незважаючи на зростання уваги до екологічних питань у міжнародній та національній політиці, у багатьох країнах екологічна культура досі не розглядається як самостійний стратегічний напрям суспільного розвитку, а сприймається переважно як складова екологічної освіти або природоохоронної діяльності [72; 93].

Однією з ключових проблем залишається недостатня координація між основними суб'єктами формування екологічної культури. Освітні заклади, органи влади, громадські організації, бізнес та засоби масової інформації часто реалізують власні екологічні програми незалежно один від одного, що призводить до дублювання окремих заходів або, навпаки, до виникнення прогалин у системі екологічного виховання. Відсутність єдиної міжсекторальної моделі взаємодії значно знижує загальну ефективність екологічних ініціатив [14; 15; 88].

Суттєвим бар'єром виступає також формальний характер багатьох екологічних програм. У низці випадків екологічна тематика інтегрується до освітніх програм або стратегічних документів декларативно, без належного ресурсного забезпечення та механізмів практичної реалізації. Як наслідок, екологічна культура часто залишається на рівні теоретичних знань і не трансформується у стійкі поведінкові практики.

Проблемою залишається й недостатній розвиток компетентнісного підходу в екологічній освіті. Сучасні міжнародні дослідження наголошують, що формування екологічної культури повинно бути орієнтоване не лише на передачу знань, але й на розвиток системного мислення, екологічного громадянства, навичок прийняття рішень та практичної участі у вирішенні екологічних

проблем. Однак у багатьох освітніх системах переважає інформаційний підхід, який не забезпечує достатнього рівня поведінкових змін.

Важливою проблемою залишається і недостатня інтеграція екологічної культури в діяльність бізнесу. Незважаючи на поширення принципів ESG та корпоративної соціальної відповідальності, екологічні аспекти діяльності підприємств нерідко розглядаються як додаткові витрати, а не як стратегічний чинник конкурентоспроможності та сталого розвитку [101].

3.5.4 Інформаційно-комунікаційні бар'єри

В умовах цифровізації суспільства інформаційний простір відіграє дедалі важливішу роль у формуванні екологічної культури. Водночас саме інформаційно-комунікаційна сфера породжує низку нових викликів і бар'єрів.

Однією з головних проблем є інформаційне перевантаження населення. Сучасна людина щоденно стикається з величезною кількістю повідомлень, серед яких екологічна інформація часто губиться або сприймається як другорядна. У результаті навіть суспільно важливі екологічні проблеми не завжди привертають достатню увагу громадян [100].

Складною залишається проблема якості екологічної інформації. У соціальних мережах та цифровому середовищі поширюється значна кількість неперевіраних даних, маніпулятивних повідомлень або спрощених інтерпретацій складних екологічних процесів. Це може призводити до формування хибних уявлень про екологічні проблеми та зниження довіри до науково обґрунтованої інформації.

Суттєвим бар'єром є також короткотривалість інформаційного впливу. Багато медіакампаній здатні привернути увагу громадськості до екологічної проблеми лише на певний період часу. Після завершення кампанії або зникнення інформаційного приводу інтерес до проблеми швидко знижується, а зміни поведінки виявляються нестійкими.

Водночас сучасні дослідження демонструють значний потенціал цифрових технологій для подолання зазначених бар'єрів. Використання інтерактивних платформ, гейміфікації, віртуальної та доповненої реальності дозволяє підвищити рівень залученості користувачів та сформувати більш стійкий зв'язок між знаннями та поведінкою [70, 99]. Проте ефективність таких інструментів значною мірою залежить від рівня цифрової грамотності населення та доступності відповідних технологій.

Додатковим викликом є цифрова нерівність, яка проявляється у різному рівні доступу до сучасних інформаційних ресурсів між поколіннями, регіонами та соціальними групами. Це обмежує можливості використання цифрових технологій як універсального інструменту формування екологічної культури [99; 100].

3.5.5 Специфічні виклики для України

Формування екологічної культури в Україні відбувається під впливом низки специфічних чинників, які відрізняють український контекст від більшості європейських країн.

Одним із таких чинників є тривала трансформація суспільства та економіки, що супроводжується зміною ціннісних орієнтацій населення та пошуком нових моделей розвитку. У цих умовах екологічні питання часто поступаються місцем більш нагальним соціальним та економічним проблемам [14; 15].

Особливого значення набувають наслідки воєнних дій, які спричинили масштабне забруднення територій, руйнування екосистем, збільшення обсягів відходів та виникнення нових екологічних ризиків [87]. За таких умов екологічна культура починає виконувати не лише виховну чи просвітницьку функцію, але й стає важливим елементом екологічної безпеки та післявоєнного відновлення держави.

Серйозним викликом залишається нерівномірність розвитку територіальних громад. Різні регіони України мають неоднаковий рівень розвитку екологічної інфраструктури, громадської активності та доступу до екологічної освіти. Це обумовлює значні відмінності у рівні екологічної культури населення та потребує диференційованих підходів до реалізації екологічної політики.

Водночас процес європейської інтеграції відкриває нові можливості для розвитку екологічної культури. Імплементация європейських екологічних стандартів, принципів GreenComp, концепції екологічного громадянства та цілей сталого розвитку створює передумови для модернізації існуючих механізмів екологічної освіти й просвіти [93].

Таким чином, проблеми формування екологічної культури мають комплексний характер і охоплюють психологічні, соціально-економічні, інституційні та інформаційно-комунікаційні аспекти. Їх взаємодія створює систему бар'єрів, яка перешкоджає трансформації екологічних знань у стійкі поведінкові практики. Подолання зазначених бар'єрів потребує переходу від фрагментарних заходів до комплексної моделі формування екологічної культури, заснованої на міжсекторальній взаємодії, розвитку екологічного громадянства та інтеграції культурних, освітніх, інформаційних і управлінських механізмів. Саме необхідність подолання виявлених бар'єрів обумовлює актуальність пошуку нових концептуальних підходів до формування екологічної культури, що стане предметом подальшого дослідження.

Рисунок 3.5 – Система бар'єрів формування екологічної культури

На рисунку 3.5 узагальнено основні бар'єри формування екологічної культури, які згруповано за чотирма напрямками: психологічними, соціально-економічними, інституційними та інформаційно-комунікаційними. Окремо виділено специфічні виклики для України, пов'язані з наслідками воєнних дій, післявоєнною відбудовою та процесами європейської інтеграції. Система зазначених бар'єрів має комплексний характер і потребує застосування міжсекторальних підходів для їх подолання.

Для більш наочного відображення проблем, характерних для різних суб'єктів формування екологічної культури, доцільно провести їх порівняльний аналіз. Як показано на рис. 3.6, кожна група суб'єктів стикається зі специфічними труднощами, однак між ними існує низка спільних бар'єрів, які мають системний характер і негативно впливають на ефективність формування екологічної культури в суспільстві.

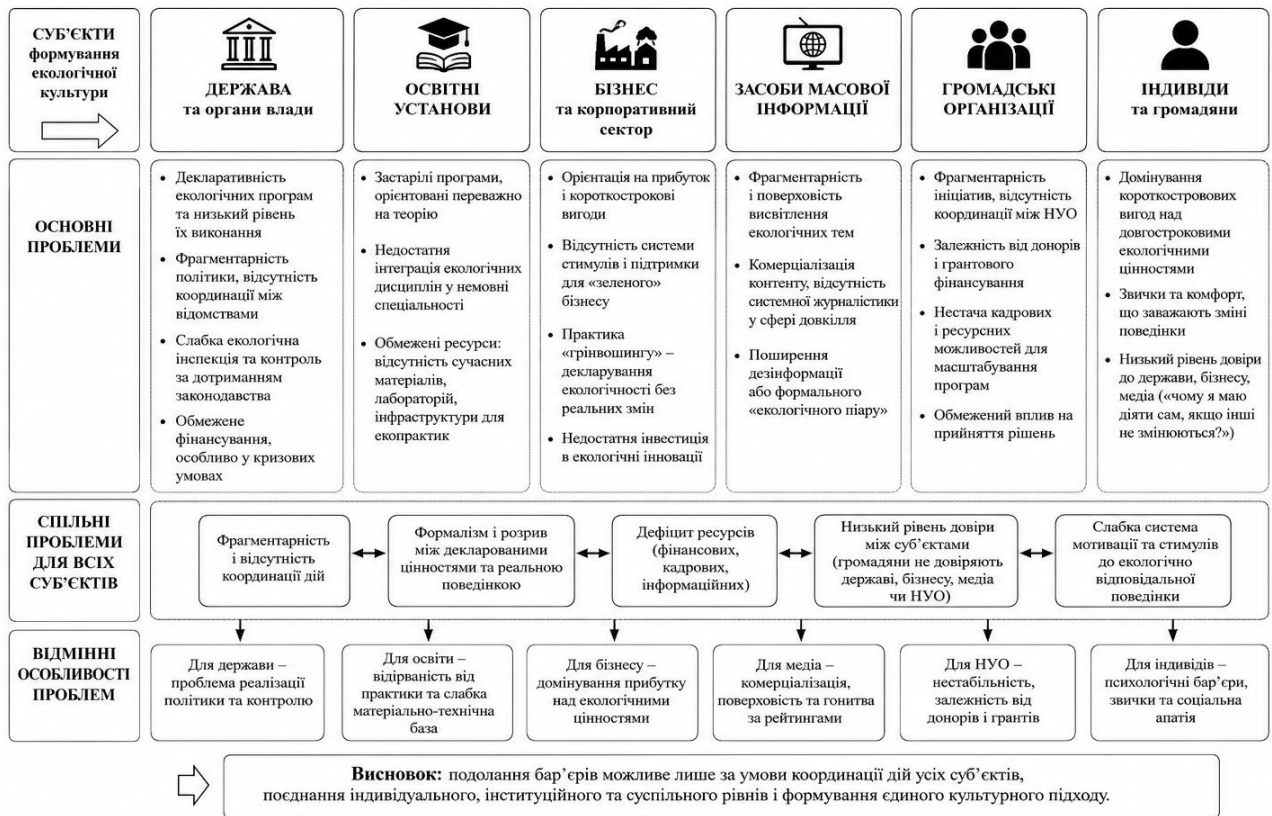

Рисунок 3.6 – Матриця проблем основних суб'єктів формування екологічної культури

Дані, наведені на рис. 3.6, свідчать, що проблеми формування екологічної культури мають як специфічний, так і загальносистемний характер. Незалежно від сфери діяльності суб'єктів, спільними бар'єрами залишаються недостатня координація дій, дефіцит ресурсів, розрив між задекларованими екологічними цінностями та реальною практикою їх реалізації, а також низький рівень взаємної довіри.

Водночас кожна група суб'єктів характеризується власними особливостями проблемного поля: для держави ключовими є питання ефективності реалізації екологічної політики, для освітніх установ – недостатня практична спрямованість навчання, для бізнесу – домінування економічних інтересів, для медіа – поверховість висвітлення екологічної тематики, для громадських організацій – залежність від зовнішнього фінансування, а для громадян – психологічні та

поведінкові бар'єри. Це підтверджує необхідність формування інтегрованого підходу, який забезпечуватиме узгоджену взаємодію всіх суб'єктів у процесі розвитку екологічної культури.

3.6 Ключові умови для розвитку екологічної культури

Аналіз сучасних підходів до формування екологічної культури, а також виявлених у попередньому підрозділі проблем і бар'єрів свідчить, що ефективний розвиток екологічної культури потребує створення комплексу взаємопов'язаних соціальних, інституційних, освітніх, економічних, культурних і технологічних умов. Лише за наявності сприятливого середовища екологічні знання, цінності та норми можуть трансформуватися у сталі поведінкові практики та стати невід'ємною складовою суспільного розвитку.

Соціальний вимір розвитку екологічної культури пов'язаний насамперед із формуванням суспільної свідомості та громадянської активності. Важливою передумовою є усвідомлення громадянами екологічних проблем як таких, що безпосередньо впливають на якість життя, здоров'я та добробут населення. Не менш важливими є розвиток культури громадської участі, підтримка волонтерських екологічних ініціатив та формування довіри між громадянами, державою, бізнесом і громадськими організаціями.

Формування екологічної культури потребує наявності ефективної системи державного управління та міжсекторальної взаємодії. До ключових умов належать послідовна екологічна політика, ефективне виконання природоохоронного законодавства, координація діяльності різних суб'єктів формування екологічної культури та розвиток екологічної інфраструктури. Особливе значення має створення умов, за яких екологічно відповідальна поведінка стає не винятком, а суспільною нормою.

Освіта залишається одним із базових механізмів формування екологічної культури. У сучасних умовах її розвиток потребує переходу від інформаційної моделі до компетентнісного підходу, орієнтованого на формування практичних

навичок, екологічного мислення та громадянської відповідальності. Важливими умовами є інтеграція екологічної тематики в усі рівні освіти, міждисциплінарність навчання та забезпечення безперервності екологічної освіти протягом життя.

Суттєвий вплив на розвиток екологічної культури мають економічні механізми. Формування системи стимулів для екологічно відповідальної поведінки, підтримка екологічного підприємництва, розвиток циркулярної економіки та впровадження принципів «зеленої» економіки сприяють поширенню екологічних практик серед населення та бізнесу. Водночас важливо забезпечити дієві механізми відповідальності за порушення екологічних норм, що підвищує мотивацію до дотримання природоохоронних вимог.

Довгостроковий розвиток екологічної культури неможливий без закріплення екологічних цінностей у культурному просторі суспільства. Мистецтво, література, медіа, традиції та соціокультурні практики виконують важливу функцію трансляції екологічних смислів і формування позитивних моделей поведінки. Важливими умовами є міжпоколінна передача екологічних цінностей, підтримка екологічних громадських рухів та формування соціального престижу екологічно відповідального способу життя.

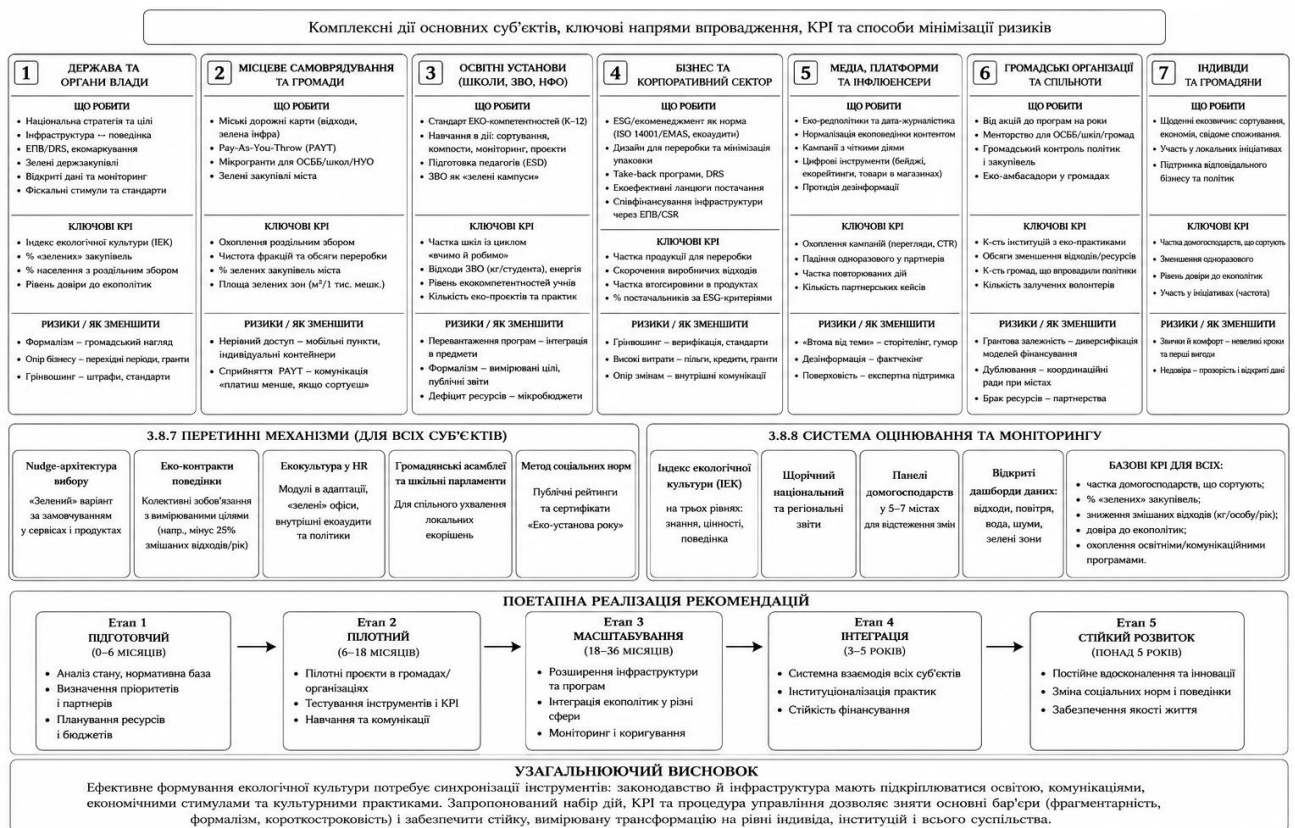
У сучасному суспільстві розвиток екологічної культури дедалі більше пов'язаний із використанням цифрових технологій та інноваційних рішень. Значний потенціал мають інтерактивні освітні платформи, мобільні застосунки, технології віртуальної та доповненої реальності, системи екологічного моніторингу та концепції «розумних міст». Водночас важливою умовою залишається подолання цифрової нерівності та забезпечення рівного доступу до сучасних технологій для різних соціальних груп і територіальних громад.

Таким чином, розвиток екологічної культури залежить від сукупності взаємопов'язаних соціальних, інституційних, освітніх, економічних, культурних і технологічних умов. Їх інтеграція створює основу для переходу від окремих

екологічних заходів до формування цілісної системи екологічних цінностей, норм та практик. Саме комплексний характер зазначених умов обумовлює необхідність пошуку нових інтегративних моделей формування екологічної культури, що стане предметом подальшого дослідження.

3.7 Рекомендації щодо підвищення ефективності формування екологічної культури для основних суб'єктів суспільства

Результати проведеного аналізу свідчать, що ефективність формування екологічної культури значною мірою залежить від узгодженості дій основних суб'єктів цього процесу (рис. 3.7).

Рисунок 3.7 – Рекомендації для окремих суб'єктів формування екологічної культури

Виявлені у попередніх підрозділах проблеми та бар'єри дозволяють сформулювати комплекс рекомендацій, спрямованих на підвищення

результативності діяльності державних інституцій, органів місцевого самоврядування, освітніх установ, бізнесу, медіа та громадських організацій.

На державному рівні доцільним є формування цілісної політики розвитку екологічної культури, інтегрованої у стратегії сталого розвитку, екологічної безпеки та післявоєнного відновлення України. Важливими напрямками є удосконалення нормативно-правової бази, розвиток екологічної інфраструктури, підтримка механізмів розширеної відповідальності виробника, впровадження принципів «зелених» закупівель та розширення системи відкритих екологічних даних. Особливе значення має забезпечення міжвідомчої координації та системного моніторингу результативності екологічної політики [86].

Для територіальних громад пріоритетними напрямками повинні стати розвиток локальної екологічної інфраструктури, підтримка громадських екологічних ініціатив, стимулювання участі населення у природоохоронних заходах та впровадження принципів сталого управління ресурсами. Важливим інструментом є реалізація місцевих програм екологічної освіти, розвиток партнерств між громадами, бізнесом і громадськими організаціями, а також використання механізмів громадської участі у прийнятті екологічно значущих рішень [18; 88].

Підвищення ефективності екологічної освіти потребує переходу від переважно інформаційної моделі до компетентнісного підходу, орієнтованого на формування практичних навичок екологічно відповідальної поведінки. Доцільною є інтеграція екологічної проблематики у всі рівні та напрями підготовки, розвиток міждисциплінарних освітніх програм, використання проєктного навчання, громадянської науки та практикоорієнтованих форм роботи. Перспективним напрямом є впровадження концепції «зеленого кампусу» та принципів освіти для сталого розвитку [18, 120].

Важливим завданням для бізнесу є інтеграція принципів екологічної відповідальності у корпоративне управління, виробничі процеси та ланцюги

постачання. Підвищенню ролі бізнесу у формуванні екологічної культури сприятиме впровадження екологічного менеджменту, принципів ESG, підтримка циркулярної економіки, розвиток екологічних інновацій та реалізація програм корпоративної соціальної відповідальності. Особливого значення набуває формування екологічно відповідальних моделей споживання та виробництва [15, 75, 119].

Медіа повинні виконувати не лише інформаційну, а й просвітницьку функцію, сприяючи поширенню екологічних знань, популяризації позитивних практик та протидії дезінформації. Підвищення ефективності їх діяльності можливе через розвиток екологічної журналістики, використання сучасних цифрових інструментів комунікації, підтримку поведінкових кампаній та поширення успішних локальних і міжнародних кейсів екологічної трансформації.

Громадські організації відіграють важливу роль у розвитку культури участі та екологічного громадянства. Перспективними напрямками їх діяльності є перехід від разових акцій до довгострокових програм, розвиток локальних екологічних спільнот, підтримка волонтерських рухів, громадський моніторинг екологічної політики та поширення успішних практик екологічної самоорганізації населення. Особливе значення мають міжрегіональна координація та розвиток партнерських мереж між громадськими організаціями.

Проведене дослідження показало, що жоден із суб'єктів формування екологічної культури не здатний самотійно забезпечити стійкі суспільні зміни. Тому ключовою умовою підвищення ефективності є розвиток міжсекторальної взаємодії між державою, освітою, бізнесом, медіа та громадянським суспільством. Така взаємодія повинна ґрунтуватися на принципах партнерства, прозорості, спільної відповідальності та орієнтації на довгострокові результати.

Таким чином, підвищення ефективності формування екологічної культури потребує комплексного поєднання освітніх, соціокультурних, економічних,

інформаційних та управлінських механізмів. Запропоновані рекомендації можуть бути використані як основа для розроблення інтегрованої моделі формування екологічної культури, орієнтованої на забезпечення сталого розвитку суспільства.

3.8 Шляхи оптимізації процесів формування та механізми міжсекторальної координації

3.8.1 Необхідність переходу до системної моделі формування екологічної культури

У попередніх підрозділах було встановлено, що однією з головних причин низької ефективності сучасних механізмів формування екологічної культури є їх фрагментарність. Освітні, інформаційні, економічні та правові інструменти часто реалізуються ізольовано один від одного, що не дозволяє досягти довготривалих поведінкових змін.

Оптимізація процесів формування екологічної культури потребує переходу від окремих заходів до комплексної системної моделі, в основі якої лежить взаємодія чотирьох ключових компонентів:

- екологічної інфраструктури;
- нормативно-правового регулювання;
- економічних стимулів;
- освітньо-комунікаційних механізмів.

Лише одночасний вплив на всі зазначені складові створює умови для переходу від ситуативної екологічної поведінки до формування стійких екологічних практик [88, 120].

3.8.2 Механізми міжсекторальної координації

Формування екологічної культури є міжсекторальним процесом, який охоплює діяльність держави, органів місцевого самоврядування, освітніх установ, бізнесу, громадських організацій та медіа.

Ефективність їх взаємодії забезпечується через:

- узгодження стратегічних цілей;
- спільне планування програм і проєктів;
- обмін інформацією та даними;
- координацію фінансових і організаційних ресурсів;
- використання єдиної системи моніторингу результатів.

Особливого значення набуває розвиток партнерських моделей співпраці, заснованих на принципах відкритості, довіри та спільної відповідальності за досягнення екологічних результатів.

3.8.3 Моніторинг та оцінювання результативності

Однією з умов підвищення ефективності екологічної політики є впровадження системи постійного моніторингу результатів.

Оцінювання повинно здійснюватися не лише за показниками розвитку інфраструктури чи кількістю реалізованих заходів, але й за рівнем сформованості екологічних знань, цінностей та поведінкових практик населення.

Перспективним інструментом такого оцінювання є запропонований у дисертації Інтегральний індекс екологічної культури (ІЕК), який дозволяє здійснювати комплексний аналіз стану екологічної культури на різних рівнях соціальної організації.

3.8.4 Використання цифрових технологій та інновацій

Сучасні цифрові рішення створюють нові можливості для формування екологічної культури.

До найбільш перспективних інструментів належать:

- цифрові платформи екологічної інформації;
- інтерактивні освітні сервіси;
- системи громадського моніторингу;
- мобільні додатки екологічної поведінки;
- технології гейміфікації;
- інструменти відкритих даних.

Використання цифрових технологій дозволяє підвищити прозорість екологічної політики, залученість населення та ефективність комунікації між суб'єктами формування екологічної культури [70].

3.8.5 Умови масштабування успішних практик

Проведений аналіз свідчить, що більшість успішних екологічних ініціатив реалізується на локальному рівні та має обмежений територіальний вплив.

Для забезпечення системних змін необхідно:

- впроваджувати механізми поширення успішного досвіду;
- створювати типові моделі екологічних проєктів;
- забезпечувати методичну підтримку територіальних громад;
- розвивати міжрегіональні мережі співпраці;
- стимулювати впровадження інноваційних практик через грантові та партнерські програми.

Такі механізми дозволяють трансформувати окремі локальні ініціативи у складову загальнонаціональної системи формування екологічної культури [75; 119].

Проведений аналіз сучасних підходів, бар'єрів та умов формування екологічної культури свідчить про необхідність переходу від фрагментарних заходів до інтегрованої системи управління екологічними змінами. Ефективність такого процесу залежить від узгодженої взаємодії суб'єктів різних рівнів, поєднання освітніх, економічних, нормативних та комунікаційних інструментів, а також наявності механізмів координації та моніторингу результатів. Узагальнену модель оптимізації процесів формування екологічної культури та міжсекторальної взаємодії наведено на рисунку 3.8.

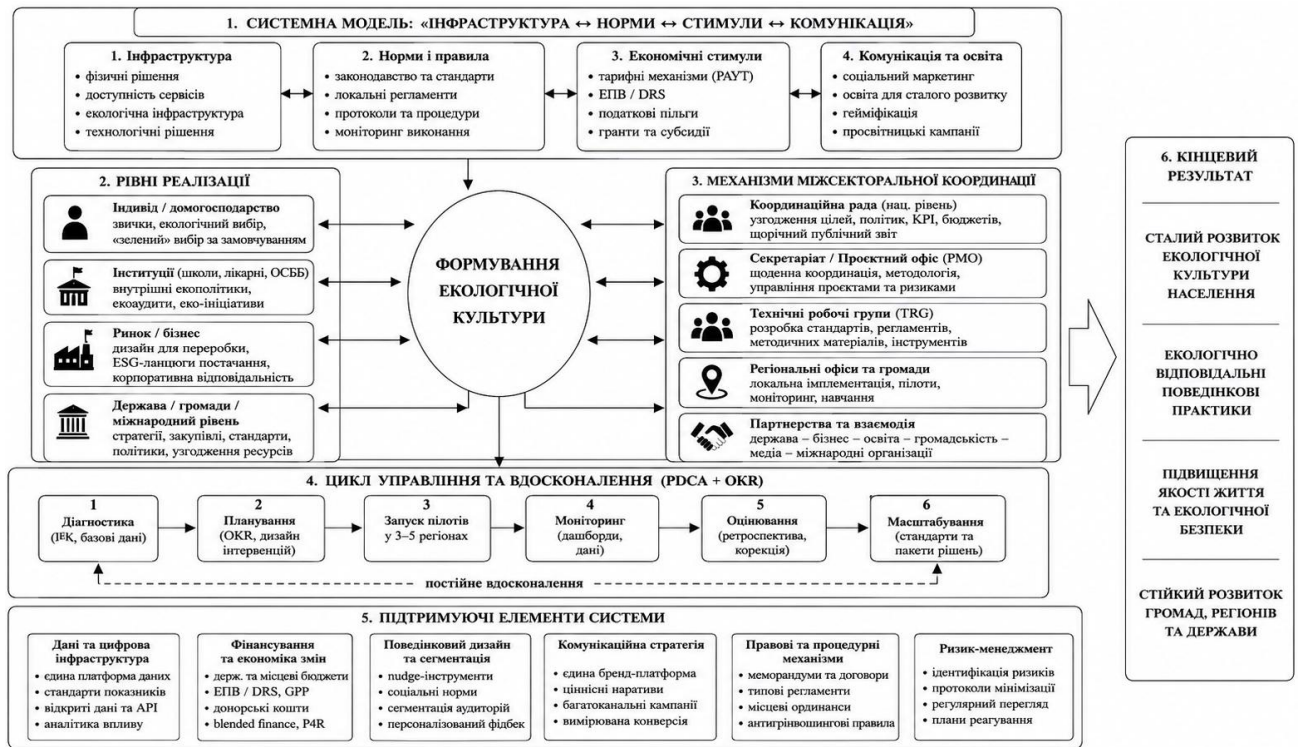

Рисунок 3.8 – Система оптимізації процесів формування екологічної культури та міжсекторальної координації

Як видно з рисунка 3.8, запропонована система ґрунтується на взаємодії чотирьох базових компонентів – екологічної інфраструктури, нормативно-правового регулювання, економічних стимулів та освітньо-комунікаційних механізмів. Їх реалізація здійснюється на різних рівнях соціальної організації – від індивіда та окремих установ до бізнесу, територіальних громад і держави.

Важливою особливістю моделі є наявність механізмів міжсекторальної координації, циклу безперервного управління та системи моніторингу, що забезпечують узгодженість дій усіх суб'єктів і можливість своєчасного коригування управлінських рішень. У результаті формується цілісна система розвитку екологічної культури, орієнтована на закріплення екологічно відповідальної поведінки, підвищення якості життя населення та досягнення цілей сталого розвитку.

3.9 Висновки до розділу 3

1. Проведено аналіз сучасних підходів до формування екологічної культури та встановлено, що в сучасних умовах цей процес реалізується через освітні, інформаційно-комунікаційні, інституційно-правові, економічні, культурологічні та інноваційно-технологічні механізми. Доведено, що формування екологічної культури має міждисциплінарний характер і потребує поєднання різних підходів для досягнення стійких поведінкових змін.

2. Визначено роль освітніх механізмів у формуванні екологічної культури. Встановлено, що сучасна екологічна освіта поступово трансформується від передачі знань до формування екологічних компетентностей, практичних навичок та відповідального ставлення до довкілля. Обґрунтовано необхідність інтеграції принципів освіти для сталого розвитку у всі рівні формальної та неформальної освіти.

3. На основі порівняльного аналізу сучасних методів формування екологічної культури доведено, що найбільшу ефективність забезпечує комплексне використання освітніх, інформаційних, економічних, нормативних та технологічних інструментів. Встановлено, що різні підходи мають власні переваги й обмеження та є взаємодоповнювальними елементами єдиної системи впливу.

4. Визначено сильні та слабкі сторони сучасних механізмів формування екологічної культури. До основних переваг віднесено міждисциплінарність, інституційне закріплення екологічних принципів, розвиток міжнародної співпраці та поширення цифрових технологій. Водночас встановлено, що ефективність існуючих механізмів знижується через фрагментарність заходів, формалізм окремих програм, недостатню координацію між суб'єктами та обмеженість ресурсного забезпечення.

5. Доведено важливу роль соціокультурних практик і громадських ініціатив у формуванні екологічної культури. Встановлено, що екологічне волонтерство,

діяльність громадських організацій, локальні екологічні проєкти та рухи громадянської участі забезпечують трансформацію екологічних знань у практичну діяльність, сприяють формуванню екологічного громадянства та розвитку культури суспільної відповідальності.

6. Виявлено основні проблеми та бар'єри формування екологічної культури в сучасному суспільстві. Встановлено, що найбільш суттєвий вплив мають психологічні, соціально-економічні, інституційні та інформаційно-комунікаційні чинники. Особливу увагу приділено проблемі розриву між екологічною обізнаністю населення та його реальною поведінкою, а також специфічним викликам, характерним для сучасних умов розвитку України.

7. Обґрунтовано ключові умови розвитку екологічної культури, серед яких визначальне значення мають соціальні, інституційні, освітні, економічні, культурні та технологічні чинники. Доведено, що лише їх комплексна реалізація забезпечує формування сприятливого середовища для закріплення екологічних цінностей, норм та моделей поведінки на рівні особистості, громади та суспільства.

8. Розроблено рекомендації щодо підвищення ефективності формування екологічної культури для основних суб'єктів цього процесу. Встановлено, що результативність діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, освітніх установ, бізнесу, медіа та громадських організацій значною мірою залежить від рівня їхньої взаємодії, координації дій та орієнтації на довгострокові суспільні результати.

9. Обґрунтовано шляхи оптимізації процесів формування екологічної культури та механізми міжсекторальної координації. Доведено доцільність переходу від фрагментарних заходів до інтегрованої моделі управління, що поєднує інфраструктурні рішення, нормативно-правові інструменти, економічні стимули, освітні програми, соціокультурні практики та сучасні цифрові технології. Встановлено, що ефективне функціонування такої системи потребує

постійного моніторингу, міжсекторального партнерства та використання єдиних критеріїв оцінювання результативності.

10. Узагальнення результатів розділу дозволило встановити, що ефективне формування екологічної культури можливе лише за умови переходу до комплексної моделі, яка забезпечує інтеграцію освітніх, соціокультурних, економічних, інформаційних та управлінських механізмів у єдину систему суспільних змін. Це створює теоретичне та методологічне підґрунтя для подальшого обґрунтування культурного підходу як інтегративної концепції формування екологічної культури та екологічно відповідальної поведінки населення.

Зміст розділу 3 відображено у таких наукових публікаціях автора та у співавторстві: [14], [15], [18], [45], [70], [75], [88], [101], [119].

РОЗДІЛ 4

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТА МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

4.1 Формування гіпотез та методології дослідження

Гіпотези дослідження є важливим елементом наукового пошуку, оскільки забезпечують логічний зв'язок між теоретичними положеннями дисертації та розробкою авторської концепції формування екологічної культури. Вони дозволяють визначити ключові чинники, що впливають на рівень екологічної культури населення, а також встановити взаємозв'язки між соціальними, освітніми, економічними, інституційними та культурними механізмами її формування.

Формування гіпотез ґрунтується на результатах аналізу наукової літератури, проведеного в попередніх розділах, а також на положеннях теорій соціалізації, екологічної освіти, поведінкових змін, екологічного громадянства та сталого розвитку [45; 88; 120]. Запропоновані гіпотези покликані не лише пояснити закономірності формування екологічної культури, а й створити теоретичну основу для обґрунтування культурного підходу як інтегративної моделі суспільних змін.

Гіпотези дослідження є важливим елементом наукової логіки, оскільки саме вони забезпечують зв'язок між теоретичною частиною роботи та емпіричною перевіркою. Вони дозволяють уточнити, які чинники є ключовими для формування екологічної культури, та на які умови слід орієнтуватися при побудові ефективних моделей екологічного виховання й соціалізації.

Формулювання гіпотез базується на міждисциплінарному аналізі (соціологія, психологія, педагогіка, культурологія, екологія), а також на результатах попередніх досліджень, проведених у різних країнах та міжнародних організаціях (UNESCO, UNEP, Eurobarometer тощо). У нашій роботі гіпотези виступають аналітичними інструментами, що дозволяють:

- перевірити реальність впливу окремих чинників (освіта, інституційна підтримка, соціальні норми, економічні стимули, культурні практики) на рівень екологічної культури;
- оцінити, які методи формування є найбільш дієвими в сучасному українському суспільстві;
- обґрунтувати необхідність нового інтегративного «культурного підходу».

Гіпотеза 1. Рівень екологічної культури населення корелює з якістю та безперервністю екологічної освіти. Освіта, що має інтегрований і практикоорієнтований характер, формує більш стійкі установки та поведінкові патерни, ніж фрагментарні або формальні освітні заходи.

Гіпотеза 2. Інституційні умови (державна політика, наявність інфраструктури, муніципальні програми) є визначальними для переходу від індивідуальної мотивації до масових екологічних практик. Тобто навіть високий рівень індивідуальної поінформованості не трансформується в екологічну поведінку без підтримки інституційних механізмів.

Гіпотеза 3. Соціальні норми та культурні коди мають довгостроковий ефект у формуванні екологічної культури, який переважає короткостроковий вплив економічних стимулів. Закріплення екологічної поведінки як культурної норми є більш стійким механізмом, ніж економічна вигода.

Гіпотеза 4. Психологічні бар'єри (ефект безсилля, звичка до комфорту, недовіра до інституцій) істотно послаблюють вплив освітніх та інформаційних програм. Тобто, існує розрив між знанням і дією, і цей розрив пояснюється насамперед бар'єрами мотиваційного та емоційного характеру.

Гіпотеза 5. Міжсекторальна взаємодія (держава, освіта, бізнес, медіа, громадські організації) має синергійний ефект, який перевищує суму ізольованих зусиль окремих суб'єктів. Лише комплексний підхід здатний забезпечити системне підвищення рівня екологічної культури.

Гіпотеза 6 (інтегративна). Системний аналіз проблем і методів формування екологічної культури дозволяє обґрунтувати «культурний підхід» як нову інтегративну рамку, де екологічна культура розглядається не лише як сукупність знань чи практик, а як культурний код суспільства.

4.1.1 Методичні засади емпіричної перевірки гіпотез

Для перевірки висунутих гіпотез доцільним є проведення комплексного соціологічного дослідження, спрямованого на виявлення взаємозв'язків між рівнем екологічної культури населення та чинниками її формування. Такий підхід дозволяє поєднати теоретичний аналіз із емпіричним підтвердженням запропонованих концептуальних положень.

У межах дослідження пропонується використання багатоступеневої стратифікованої вибірки, яка забезпечує репрезентативність за основними соціально-демографічними характеристиками населення. Доцільним є охоплення представників різних вікових груп, статі, рівня освіти, типу поселення та регіонів проживання.

Передбачається використання комбінованої методики збору даних, яка поєднує анкетне опитування населення та напівструктуровані інтерв'ю з експертами у сфері екологічної освіти, екологічної політики, громадського сектору та природоохоронної діяльності. Такий підхід дозволяє отримати як кількісні, так і якісні дані щодо особливостей формування екологічної культури.

Для підвищення надійності результатів доцільним є використання даних міжнародних і національних досліджень, зокрема матеріалів Eurobarometer, World Values Survey, звітів ПРООН, ЮНЕСКО, OECD, а також результатів досліджень українських громадських організацій, що працюють у сфері екологічної освіти та сталого розвитку [32; 39; 73; 92; 94].

Отримані дані можуть бути використані для перевірки висунутих гіпотез, визначення сили впливу окремих чинників на рівень екологічної культури та

подальшого обґрунтування культурного підходу як інтегративної моделі формування екологічно відповідальної поведінки.

4.1.2 Методика оцінювання рівня екологічної культури населення

У межах системного підходу екологічна культура розглядається як відкрита динамічна система, що перебуває у постійній взаємодії з освітньою, економічною, політичною, інформаційною та інституційною підсистемами суспільства. Такий підхід дозволяє аналізувати екологічну культуру не лише як сукупність індивідуальних характеристик особистості, а як складне соціокультурне явище, що формується під впливом багатьох взаємопов'язаних чинників [14; 45; 71, 88].

Методологічною основою оцінювання виступає поєднання системного, індикаторного та індексного підходів. Індикаторний підхід забезпечує відбір кількісних і якісних показників, що відображають окремі аспекти екологічної культури, тоді як індексний підхід дозволяє інтегрувати їх у єдиний узагальнюючий показник. Це створює можливість оцінювати рівень екологічної культури населення, здійснювати міжрегіональні та міжкраїнові порівняння, а також відстежувати динаміку змін у часі [45; 88].

Запропонований індекс екологічної культури (ІЕК) включає п'ять взаємопов'язаних структурних компонентів:

- когнітивний компонент (С) – характеризує рівень екологічних знань, обізнаність щодо екологічних проблем та розуміння принципів сталого розвитку;
- ціннісно-емоційний компонент (V) – відображає систему екологічних цінностей, ставлень, мотивацій та емоційного сприйняття довкілля;
- поведінковий компонент (В) – характеризує реальні практики екологічно відповідальної поведінки у сфері споживання ресурсів, поводження з відходами, енергозбереження та мобільності;

- соціально-інституційний компонент (S) – відображає рівень участі громадян у діяльності екологічних організацій, громадських ініціативах та ступінь довіри до екологічних інституцій;
- комунікаційний компонент (M) – характеризує інтенсивність екологічних комунікацій, залученість до обговорення екологічних проблем та використання інформаційних ресурсів екологічного спрямування.

Індекс екологічної культури визначається як середньозважене значення нормалізованих показників зазначених компонентів:

$$IEC = \frac{w_1C + w_2V + w_3B + w_4S + w_5M}{w_1 + w_2 + w_3 + w_4 + w_5} \quad (4.1)$$

де $w_1 \dots w_5$ – вагові коефіцієнти кожного компонента, визначені експертним шляхом. Вагові коефіцієнти можуть уточнюватися емпіричним шляхом у подальших дослідженнях.

Індекс екологічної культури визначається як середньозважене значення нормалізованих показників кожного з п'яти компонентів за шкалою від 0 до 10 балів, де 0–3,9 відповідає низькому рівню екологічної культури, 4,0–6,9 – середньому, а 7,0–10,0 – високому рівню. Вагові коефіцієнти ($w_1 \dots w_5$) для кожного компонента визначаються експертним шляхом з урахуванням їхньої значущості у загальній структурі екологічної культури, а в подальших дослідженнях можуть уточнюватися емпірично залежно від соціально-культурного контексту, вибірки респондентів і регіональних особливостей. Вагові коефіцієнти можуть визначатися експертним методом або уточнюватися за результатами емпіричних досліджень залежно від соціокультурного контексту, характеристик вибірки та особливостей досліджуваної території [45, 88].

На відміну від традиційних екологічних індексів, які переважно оцінюють стан довкілля, рівень використання ресурсів або екологічні наслідки

господарської діяльності, запропонований ІЕК спрямований на вимірювання соціокультурних передумов сталого розвитку. Його основною перевагою є можливість оцінювання потенціалу суспільства до підтримання екологічно відповідальної поведінки через аналіз знань, цінностей, мотивацій, комунікацій та поведінкових практик населення.

4.1.3 Методологія емпіричного дослідження екологічної культури

Метою емпіричного дослідження є оцінювання рівня екологічної культури населення України та визначення чинників, що впливають на її формування, відповідно до гіпотез, сформульованих у підрозділі 4.1.

Для досягнення поставленої мети запропоновано проведення крос-секційного соціологічного дослідження із застосуванням структурованого анкетного опитування. Такий дизайн дозволяє отримати комплексну інформацію про рівень екологічних знань, ціннісних орієнтацій, поведінкових практик та вплив соціальних і інституційних чинників на формування екологічної культури. З метою поглибленого аналізу мотиваційних аспектів та уточнення інтерпретації кількісних результатів передбачається можливість проведення додаткових фокус-групових інтерв'ю.

Для апробації методики розрахунку індексу екологічної культури (ІЕК) було проведено загальнонаціональне опитування $N = 1200$ респондентів віком 18–65 років у п'яти макрорегіонах України: Захід, Центр, Схід, Південь, Північ (по $n = 240$ осіб у кожному регіоні). Вибірка сформована за квотами статі (52% жінок; 48% чоловіків), віку (18–29: 24%; 30–44: 31%; 45–59: 27%; 60+: 18%) та освіти (вища: 34%; середня спеціальна: 41%; середня: 25%), що забезпечує репрезентативність дорослого населення країни за ключовими соціально-демографічними параметрами. Дослідження відбувалися у травні-червні 2024 р. у змішаному форматі (онлайн-анкетування та паперові анкети через регіональні осередки), середній показник повернення становив 28%; дані зважено на основі

офіційної демографічної структури для мінімізації дизайн-ефекту (очікувана стандартна похибка для $N=1200 \approx \pm 2,8\%$ при 95% ДІ).

Методика розрахунку ІЕК ґрунтується на системному поєднанні кількісних і якісних показників, що охоплюють когнітивний, ціннісно-емоційний, поведінковий, соціально-інституційний та комунікаційний компоненти. Кожен із них оцінюється на основі результатів соціологічних опитувань, експертних оцінок і статистичних даних, після чого проводиться нормалізація значень та інтеграція у єдиний індекс за допомогою вагових коефіцієнтів. Такий підхід дозволяє забезпечити об'єктивність і відтворюваність результатів, а також дає змогу простежити динаміку змін у часовому розрізі.

Розрахунок здійснювався у три етапи:

- нормалізація кожної змінної у шкалі 0–10;
- агрегація індикаторів у компонент за допомогою середнього арифметичного (за наявності пропусків використовувалася методика pairwise deletion з мінімумом двох валідних відповідей на компонент);
- інтеграція п'яти компонентів із рівноваговими вагами (0,2 кожен) у фінальний показник ІЕК.

Для контролю чутливості використовувалася специфікація з підвищеною вагою поведінкового компоненту; ефект на середній ІЕК виявився мінімальним, що підтверджує стабільність індексу.

Кожен із п'яти компонентів ІЕК – когнітивний (С), ціннісно-емоційний (V), поведінковий (В), соціально-інституційний (S) та комунікаційний (М) – вимірювався за батареєю індикаторів (3–6 запитань на компонент) зі шкалою відповідей, нормалізованою у діапазон 0–10.

Польовий етап дослідження пропонується реалізувати із залученням мережі громадської організації Let's Do It Ukraine, яка має розгалужену систему регіональних представництв та досвід проведення екологічних просвітницьких

заходів. Збір даних здійснюється за двома каналами. Онлайн-опитування проводиться за допомогою електронної анкети на платформі Google Forms, яка поширюється через локальних координаторів організації та партнерські спільноти. Офлайн-анкетування організовується під час екологічних акцій, тренінгів, просвітницьких заходів та інших подій, що проводяться за участю Let's Do It Ukraine.

Плановий обсяг вибірки становить 1200 респондентів, з яких близько 1000 осіб залучаються через онлайн-опитування та до 200 осіб – шляхом офлайн-анкетування (Додаток Б). Формування вибіркової сукупності здійснюється за квотним принципом із забезпеченням представництва основних соціально-демографічних груп населення. Квотними ознаками визначено стать, вікові групи (18–29, 30–44, 45–59 та 60 років і старше), тип поселення (великі та середні міста, малі міста і селища міського типу, сільська місцевість), а також макрорегіон проживання (Захід, Центр, Південь, Схід, Північ України).

З метою мінімізації ризику вибіркового зміщення, пов'язаного з надмірною представленістю екологічно активних громадян, передбачено, що не менше 30 % респондентів мають бути залучені поза межами екологічних спільнот. Для цього координатори дослідження поширюють анкету через місцеві групи співвласників багатоквартирних будинків, заклади освіти, бібліотеки, центри надання адміністративних послуг, громадські простори та інші локальні комунікаційні мережі.

Основним інструментом збору даних є структурована анкета, час заповнення якої становить орієнтовно 10–12 хвилин. Анкета містить близько 28 запитань і включає шкали Лайкерта, номінальні та дихотомічні запитання. Структура анкети розроблена відповідно до концептуальної моделі екологічної культури та забезпечує можливість подальшого розрахунку інтегрального індексу екологічної культури (ІЕК). Повний текст анкети наведено у додатку Б.

В основу оцінювання рівня екологічної культури покладено авторський індекс екологічної культури (ІЕК), який формується на основі трьох базових компонентів: когнітивного, ціннісно-мотиваційного та поведінкового. Когнітивний компонент характеризує рівень екологічної обізнаності та знань респондентів і визначається за блоком показників А1–А4. Ціннісно-мотиваційний компонент відображає екологічні установки, ставлення та мотиваційні орієнтації респондентів і оцінюється за показниками В1–В4. Поведінковий компонент характеризує поширеність екологічно відповідальних практик і визначається на основі відповідей на запитання С1–С6.

Усі показники переводяться до уніфікованої шкали від 0 до 10 балів шляхом нормалізації первинних значень. Для оцінювання поведінкових практик використовується перекодування відповідей за принципом: «завжди» або «часто» – 2 бали, «іноді» – 1 бал, «рідко» або «ніколи» – 0 балів. Аналогічний підхід застосовується для оцінювання транспортної поведінки, де перевага пішохідного пересування, велосипедного та громадського транспорту оцінюється вищими балами порівняно з використанням приватного автомобіля.

Соціально-інституційні умови та вплив соціальних норм не включаються безпосередньо до інтегрального показника ІЕК, проте використовуються як незалежні змінні для перевірки висунутих дослідницьких гіпотез. Для цього застосовуються показники блоків D1–D5 та E1–E3, що характеризують доступність екологічної інфраструктури, соціальну підтримку екологічної поведінки, рівень довіри до інституцій та поширеність відповідних соціальних норм.

З метою забезпечення достовірності результатів передбачено низку процедур контролю якості даних. Зокрема, здійснюється перевірка логічної узгодженості відповідей між окремими блоками анкети, а також виключення анкет із надто коротким часом заповнення, що може свідчити про формальний характер участі респондентів в опитуванні.

Організація польових робіт здійснюється через мережу регіональних координаторів Let's Do It Ukraine. Онлайн-анкетування проводиться шляхом поширення уніфікованого посилання на анкету через локальні комунікаційні канали, зокрема групи співвласників багатоквартирних будинків, бібліотеки, заклади освіти, громадські організації та бізнес-спільноти. Під час офлайн-заходів учасникам пропонується заповнити анкету шляхом сканування QR-коду або використання паперової версії з подальшим внесенням відповідей до електронної бази даних. Контроль виконання встановлених квот здійснюється координаторами шляхом ведення супровідних таблиць моніторингу вибірки.

Тривалість польового етапу дослідження становить орієнтовно від двох до трьох тижнів, що дозволяє забезпечити необхідний обсяг вибірки та дотримання встановлених параметрів репрезентативності.

4.2 Результати дослідження поточного стану екологічної культури у суспільстві

Для оцінювання поточного стану екологічної культури населення України було проведено соціологічне дослідження, результати якого дозволили проаналізувати рівень екологічної обізнаності громадян, їхні ціннісні установки, поведінкові практики, вплив соціального середовища та інституційних умов на формування екологічної культури.

Узагальнення результатів опитування наведено на рис. 4.1, який демонструє взаємозв'язок між рівнем екологічної обізнаності, ціннісними орієнтаціями, поведінковими практиками та інтегральним показником екологічної культури населення.

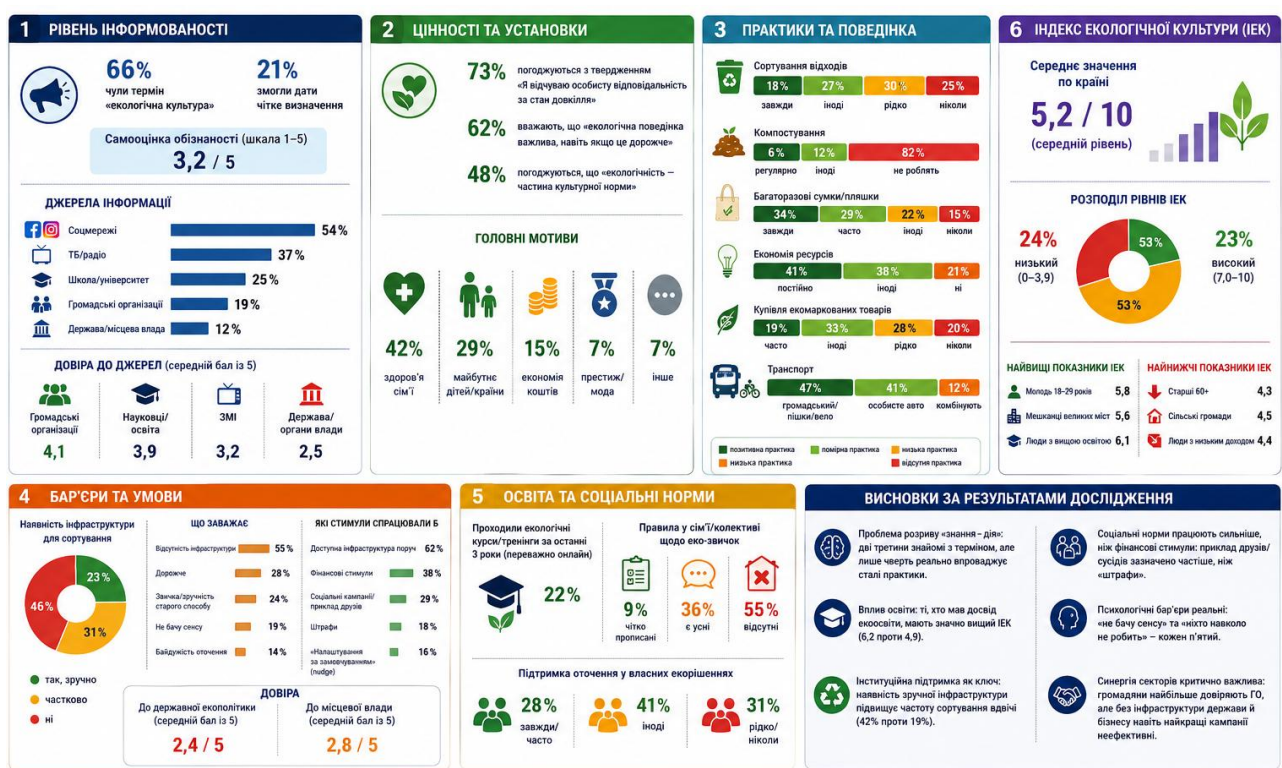

Рисунок 4.1 – Результати оцінювання рівня екологічної культури населення України

Одним із базових показників дослідження став рівень екологічної поінформованості населення. Отримані результати свідчать, що 66 % респондентів знайомі з поняттям «екологічна культура», однак лише 21 % змогли надати його чітке та змістовне визначення. Це свідчить про наявність певного рівня загальної обізнаності щодо екологічної проблематики, проте підтверджує недостатню глибину розуміння сутності екологічної культури як суспільного явища.

Самооцінка рівня екологічної обізнаності за п'ятибальною шкалою становила в середньому 3,2 бала, що відповідає середньому рівню інформованості. Основними джерелами отримання екологічної інформації є соціальні мережі (54 %), телебачення та радіо (37 %), заклади освіти (25 %), громадські організації (19 %) та органи державної влади й місцевого

самоврядування (12 %). При цьому найвищий рівень довіри респонденти продемонстрували до громадських організацій (4,1 бала з 5 можливих) та освітньо-наукового середовища (3,9 бала), тоді як державні органи отримали найнижчу оцінку довіри – 2,5 бала.

Аналіз ціннісно-мотиваційного компонента показав достатньо високий рівень усвідомлення особистої відповідальності за стан довкілля. 73 % опитаних погодилися з твердженням про власну відповідальність за екологічний стан навколишнього середовища, а середнє значення відповідей склало 3,9 бала за п'ятибальною шкалою. Крім того, 62 % респондентів зазначили, що екологічно відповідальна поведінка залишається важливою навіть за умови додаткових фінансових витрат.

Водночас лише 48 % опитаних сприймають екологічну поведінку як невід'ємну складову сучасної культурної норми, тоді як для решти вона залишається добровільним вибором, а не суспільно очікуваною моделлю поведінки. Найбільш значущими мотиваційними чинниками екологічної діяльності виявилися турбота про здоров'я сім'ї (42 %) та відповідальність за майбутнє дітей і країни (29 %). Значно меншу роль відіграють економічні мотиви (15 %), престиж або соціальна мода (7 %), а також інші індивідуальні фактори (7 %).

Поведінковий компонент екологічної культури демонструє суттєвий розрив між декларованими цінностями та реальними практиками. Найбільш показовими є результати щодо сортування відходів: лише 18 % респондентів здійснюють його постійно, 27 % роблять це час від часу, тоді як 55 % сортують відходи рідко або не роблять цього взагалі. Ще менш поширеною практикою є компостування органічних відходів: регулярно його використовують лише 6 % опитаних, а 82 % ніколи не застосовують такий підхід.

Водночас окремі екологічні практики вже набули значного поширення. Так, 63 % респондентів постійно або часто користуються багаторазовими

сумками та пляшками, а 41 % систематично здійснюють заходи з економії води та енергії. Проте купівля товарів з екологічним маркуванням поки що не стала масовою практикою: лише 19 % респондентів роблять це регулярно, тоді як 48 % купують такі товари рідко або взагалі не звертають уваги на екологічне маркування.

Аналіз транспортної поведінки показав, що 47 % опитаних переважно користуються громадським транспортом, велосипедом або пересуваються пішки, 41 % віддають перевагу особистому автомобілю, а 12 % комбінують різні способи пересування.

Важливе значення для формування екологічної культури мають інституційні умови та доступність екологічної інфраструктури. Лише 23 % респондентів вважають наявну інфраструктуру для сортування відходів достатньо зручною, 31 % оцінюють її як частково доступну, а 46 % зазначають про її фактичну відсутність або недоступність.

Серед основних бар'єрів екологічної поведінки респонденти найчастіше називали відсутність необхідної інфраструктури (55 %), підвищену вартість екологічно відповідальних рішень (28 %), звичку до традиційних моделей поведінки (24 %), відсутність переконання в ефективності власних дій (19 %) та байдужість соціального оточення (14 %).

На запитання щодо чинників, які могли б стимулювати екологічно відповідальну поведінку, більшість респондентів обрали доступну інфраструктуру поблизу місця проживання (62 %). Фінансові стимули підтримали 38 % опитаних, соціальні кампанії та позитивний приклад друзів і знайомих – 29 %, штрафні санкції – 18 %, а поведінкові механізми типу «зеленого вибору за замовчуванням» – 16 %.

Окремої уваги заслуговує рівень довіри до інституцій, які реалізують екологічну політику. Середня оцінка довіри до державної екологічної політики склала лише 2,4 бала з 5 можливих, а до органів місцевого самоврядування – 2,8

бала, що свідчить про наявність суттєвих інституційних проблем у сфері екологічного управління.

Результати дослідження також засвідчили недостатній рівень поширення екологічної освіти. Лише 22 % респондентів проходили екологічні курси або тренінги протягом останніх трьох років, причому переважно у форматі онлайн-навчання. Водночас у більшості сімей та колективів відсутні формалізовані правила екологічної поведінки. Лише 9 % опитаних зазначили наявність чітко визначених екологічних правил, 36 % повідомили про існування неформальних домовленостей, тоді як у 55 % таких правил немає взагалі.

Соціальна підтримка екологічної поведінки також залишається недостатньою. Лише 28 % респондентів відчують постійну підтримку свого оточення щодо екологічних рішень, 41 % отримують її лише епізодично, а 31 % практично не відчують підтримки з боку сім'ї, друзів або колег.

Інтегральна оцінка рівня екологічної культури здійснювалася за допомогою індексу екологічної культури (ІЕК). Середнє значення індексу для досліджуваної сукупності становило 5,2 бала з 10 можливих, що відповідає середньому рівню екологічної культури. При цьому низький рівень ІЕК (0–3,9 бала) продемонстрували 24 % респондентів, середній (4,0–6,9 бала) – 53 %, а високий (7,0–10 балів) – 23 %.

Найвищі показники індексу зафіксовано серед молоді віком 18–29 років (5,8 бала), мешканців великих міст (5,6 бала) та осіб із вищою освітою (6,1 бала). Натомість найнижчі значення ІЕК характерні для населення віком понад 60 років (4,3 бала), жителів сільських територій (4,5 бала) та респондентів із низьким рівнем доходу (4,4 бала).

Отримані результати підтверджують існування характерного для сучасного суспільства розриву між екологічними знаннями та реальною поведінкою. Незважаючи на те, що більшість респондентів знайомі з поняттям екологічної культури та декларують підтримку екологічних цінностей, поширення

екологічно відповідальних практик залишається обмеженим. Встановлено, що респонденти, які брали участь в екологічних освітніх програмах, демонструють вищий рівень ІЕК (6,2 бала проти 4,9 бала), що підтверджує важливість екологічної освіти як чинника формування екологічної культури.

Дослідження також показало, що наявність доступної екологічної інфраструктури суттєво впливає на поширення екологічних практик: серед респондентів, які мають зручний доступ до систем сортування відходів, частка осіб, що регулярно сортують відходи, є більш ніж удвічі вищою порівняно з тими, хто не має таких можливостей. Водночас результати засвідчили важливу роль соціальних норм та міжособистісного впливу, які виявилися більш значущими стимулами екологічної поведінки, ніж адміністративні санкції.

Таким чином, проведений аналіз підтверджує, що формування екологічної культури залежить від одночасної дії освітніх, інституційних, соціальних та поведінкових чинників. Найбільший потенціал для підвищення рівня екологічної культури мають комплексні заходи, які поєднують розвиток екологічної освіти, удосконалення інфраструктури, підтримку громадських ініціатив та формування позитивних соціальних норм.

4.3 Аналіз регіональних та соціальних відмінностей рівня екологічної культури населення

Результати соціологічного дослідження свідчать про наявність суттєвих відмінностей у рівні екологічної культури населення залежно від регіону проживання, типу поселення, віку, освітнього рівня та матеріального становища респондентів. Отримані дані підтверджують, що екологічна культура формується під впливом комплексу соціальних, інституційних та культурних чинників і характеризується значною територіальною та соціальною нерівномірністю.

4.3.1 Регіональні відмінності

Для виявлення територіальних особливостей формування екологічної культури було проведено порівняння середніх значень ІЕК між основними макрорегіонами України (рис. 4.2).

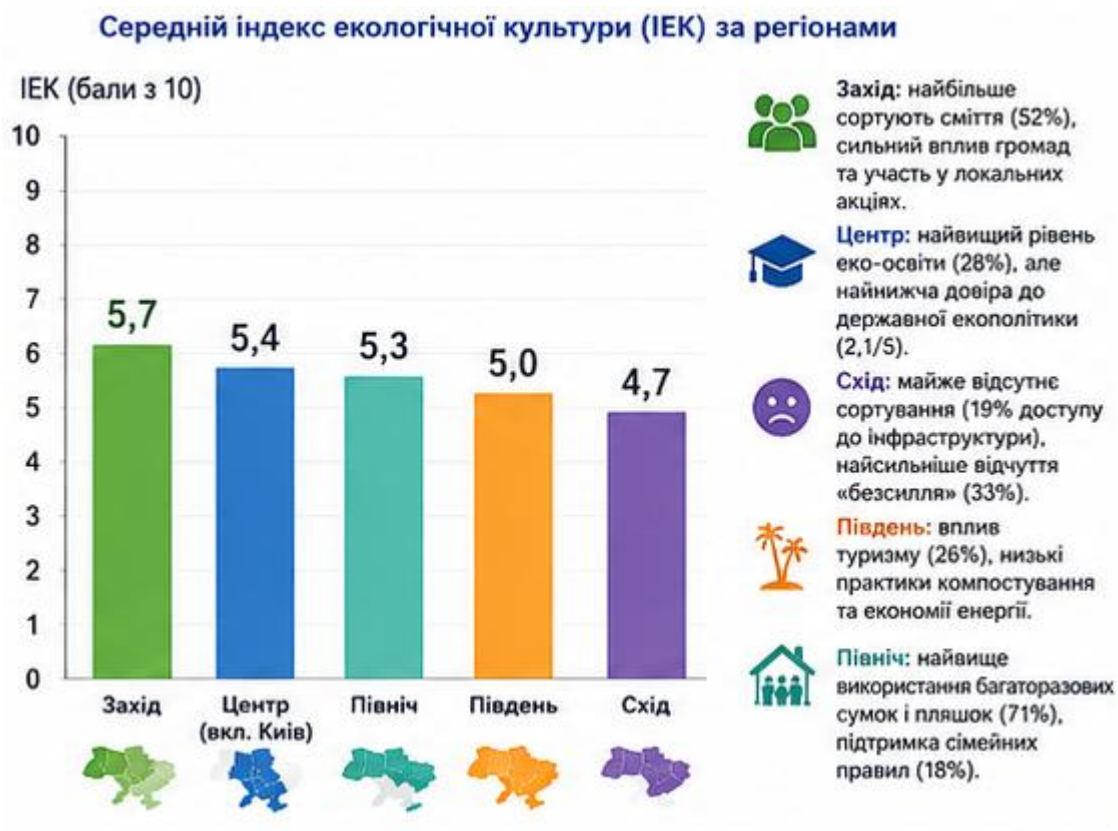

Рисунок 4.2 – Регіональні відмінності рівня екологічної культури населення

Як видно з рис. 4.2, найвищий рівень індексу екологічної культури (ІЕК) зафіксовано серед жителів західних областей України, де його середнє значення становило 5,7 бала. Для цього регіону характерна найвища поширеність практик сортування відходів: 52 % респондентів зазначили, що здійснюють сортування хоча б періодично. Важливим чинником є також вплив локальних громад і соціального оточення: 41 % опитаних вказали, що саме приклад родини, друзів або громади мотивує їх до екологічно відповідальної поведінки. У західних

областях спостерігається найвищий рівень участі населення в екологічних акціях та громадських ініціативах.

У центральному регіоні, включаючи м. Київ, середнє значення ІЕК становить 5,4 бала. Відмінною рисою є більш високий рівень екологічної освіти: 28 % респондентів проходили спеціалізовані екологічні курси або тренінги, що перевищує середній показник по вибірці. Водночас саме в цьому регіоні зафіксовано найнижчий рівень довіри до державної екологічної політики (2,1 бала за п'ятибальною шкалою). Поряд із цим тут найбільш поширеною є мотивація, пов'язана із соціальним статусом та престижем екологічної поведінки.

Для східних областей характерний найнижчий рівень екологічної культури серед усіх макрорегіонів (ІЕК = 4,7). Лише 19 % респондентів повідомили про наявність доступної інфраструктури для сортування відходів. Третина опитаних зазначила, що не вбачає практичного сенсу у власних екологічних діях через їхню незначущість для вирішення масштабних екологічних проблем. Такі результати можуть бути пов'язані з наслідками воєнних дій, економічною нестабільністю та зниженням рівня громадської активності.

На півдні України середнє значення ІЕК становить 5,0 бала. Особливістю регіону є підвищена увага до екологічної репутації територій: 26 % респондентів пов'язують екологічну культуру з туристичною привабливістю та іміджем регіону. Разом із тим практики компостування та енергозбереження залишаються менш поширеними через недостатню економічну мотивацію та обмежений доступ до відповідних технологій.

Північний регіон характеризується відносно високим рівнем екологічної культури (ІЕК = 5,3). Саме тут зафіксовано найвищий рівень використання багаторазових сумок і пляшок (71 % респондентів), а також найбільшу поширеність сімейних правил та домовленостей щодо екологічно відповідальної поведінки.

4.3.2 Відмінності за типом поселення

Аналіз результатів дослідження свідчить про існування прямого зв'язку між рівнем урбанізації та рівнем екологічної культури (рис. 4.3). Найвищі показники ІЕК характерні для мешканців міст-мільйонників, де середнє значення індексу становить 5,8 бала. Визначальним чинником виступає доступність екологічної інфраструктури: за наявності контейнерів для роздільного збору відходів частка осіб, які сортують сміття, досягає 45 %.

Рисунок 4.3 – Вплив типу поселення на рівень екологічної культури

У середніх містах значення ІЕК становить 5,3 бала. Для цієї категорії характерна відносно висока поінформованість населення щодо екологічних проблем, однак практична реалізація екологічних намірів часто обмежується недостатньою кількістю інфраструктурних можливостей.

Найнижчі показники зафіксовано в малих містах і сільських громадах (ІЕК=4,5). Основними стримувальними чинниками виступають відсутність

необхідної інфраструктури та поширення патерналістських установок, відповідно до яких відповідальність за вирішення екологічних проблем покладається переважно на органи влади.

4.3.3 Вікові відмінності

Найвищий рівень екологічної культури характерний для молоді, тоді як із віком значення ІЕК поступово знижується (рис. 4.4)

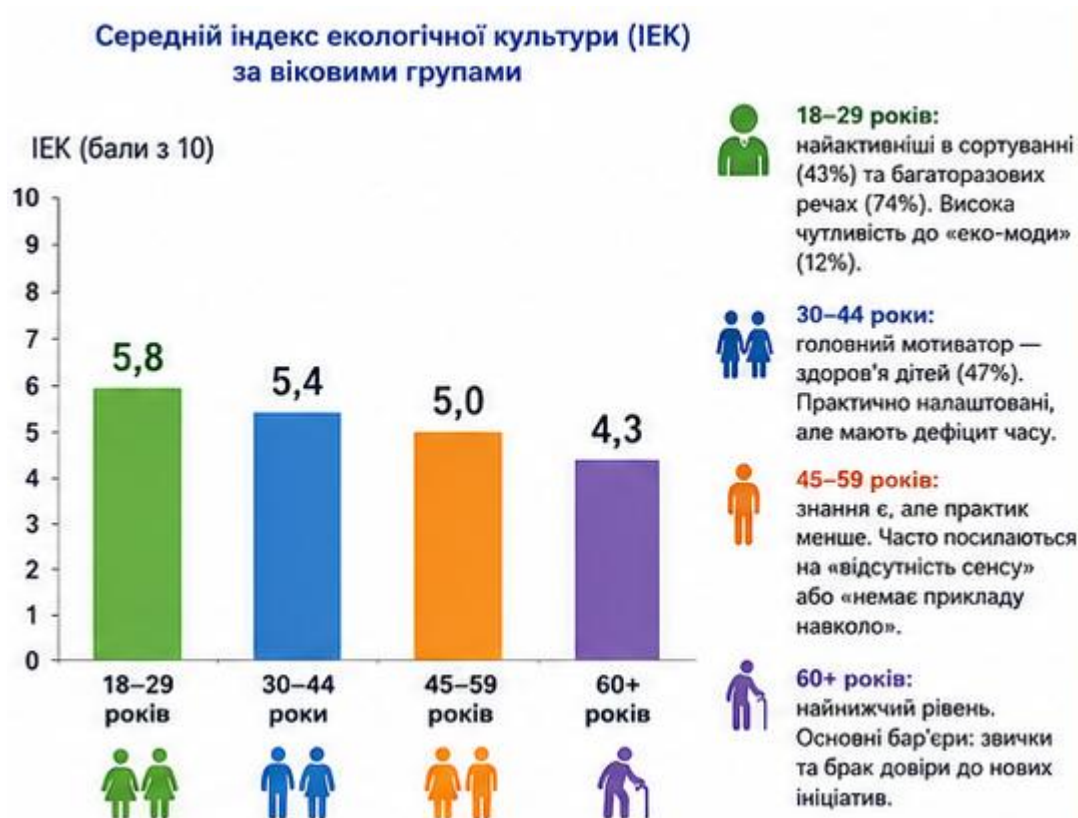

Рисунок 4.4 – Вікові відмінності рівня екологічної культури

Найвищий рівень екологічної культури продемонстрували молоді люди віком від 18 до 29 років (ІЕК = 5,8). Для цієї групи характерна найбільша активність у сфері сортування відходів та використання багаторазових товарів. Водночас молодь виявляє найбільшу чутливість до соціальних трендів і сприймає екологічну поведінку як елемент сучасного стилю життя.

Серед респондентів віком 30–44 роки ІЕК становить 5,4 бала. Головним мотиватором екологічно відповідальної поведінки для них є турбота про здоров'я дітей та майбутнє родини.

Для вікової групи 45–59 років характерне зниження практичної активності при збереженні відносно високого рівня екологічної обізнаності. Частина респондентів цієї категорії висловлює сумніви щодо ефективності власних дій та необхідності зміни усталених звичок.

Найнижчий рівень екологічної культури виявлено серед осіб віком понад 60 років (ІЕК = 4,3). Основними бар'єрами для них виступають консерватизм поведінкових моделей та низький рівень довіри до нових екологічних ініціатив.

4.3.4 Вплив рівня освіти

Результати дослідження демонструють чітку залежність між рівнем освіти та екологічною культурою (рис. 4.5).

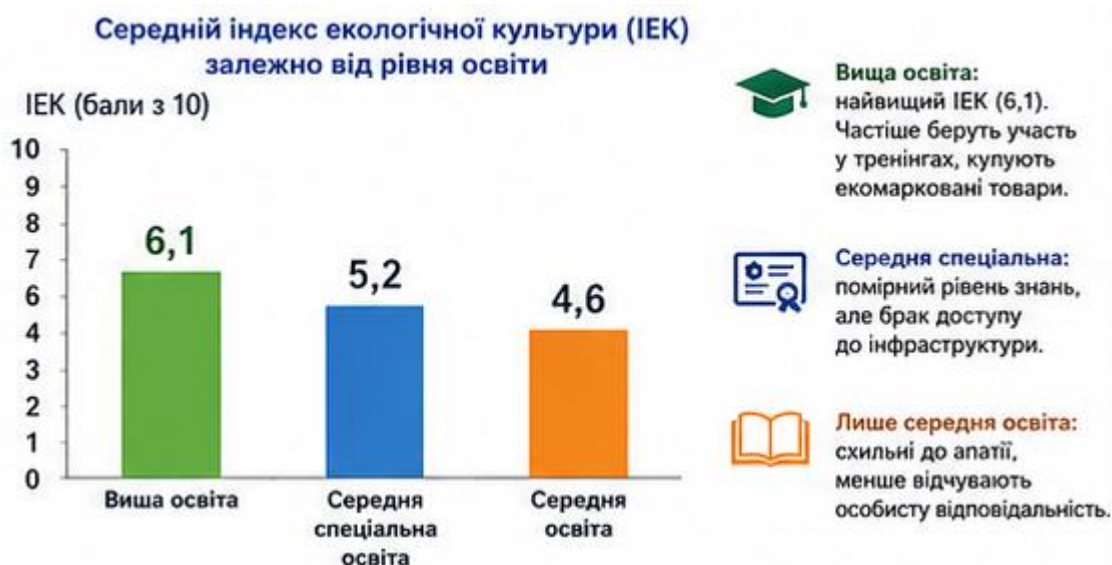

Рисунок 4.5— Вплив рівня освіти на екологічну культуру

Серед респондентів з вищою освітою значення ІЕК становить 6,1 бала, що є найвищим показником серед усіх соціальних груп. Вони частіше беруть участь у тренінгах, екологічних заходах та демонструють більш відповідальну споживчу поведінку.

Особи із середньою спеціальною освітою мають середній рівень екологічної культури (5,2 бала), тоді як респонденти лише із загальною середньою освітою характеризуються значно нижчими показниками (4,6 бала).

4.3.5 Вплив рівня доходів

Матеріальне становище також істотно впливає на рівень екологічної культури (рис. 4.6).

Рисунок 4.6 – Вплив рівня доходів на екологічну культуру

Серед осіб із високим або вищим за середній доходом ІЕК становить 6,0 бала. Вони частіше купують екологічно сертифіковані товари та готові інвестувати в енергоощадні технології.

Для групи із середнім рівнем доходів значення ІЕК становить 5,3 бала. Ця категорія демонструє найбільш збалансоване поєднання екологічних цінностей та реальної поведінки.

Найнижчі показники зафіксовано серед респондентів із низьким рівнем доходу (ІЕК = 4,4). Майже половина представників цієї групи вважає, що екологічні практики потребують додаткових фінансових витрат, які вони не можуть собі дозволити.

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що рівень екологічної культури населення України суттєво залежить від регіональних, соціально-демографічних та економічних чинників. Найвищі значення ІЕК характерні для молоді, осіб із вищою освітою, мешканців великих міст і західних регіонів країни. Найнижчі показники спостерігаються серед населення старших вікових груп, жителів сільських територій, східних областей та осіб із низьким рівнем доходів.

Отримані результати підтверджують гіпотези дослідження щодо визначальної ролі екологічної освіти, соціальних норм, інституційної підтримки та економічних умов у формуванні екологічної культури. Особливо важливим є висновок про те, що навіть високий рівень екологічної обізнаності не гарантує відповідної поведінки за відсутності належної інфраструктури та сприятливого соціального середовища.

4.4. Аналіз відкритих соціологічних досліджень і зовнішніх даних

З метою підвищення достовірності результатів проведеного дослідження було здійснено порівняння отриманих даних із результатами міжнародних та національних соціологічних опитувань, аналітичних звітів і наукових досліджень, присвячених проблемам екологічної поведінки, екологічної свідомості та сталого розвитку. Аналіз охоплював матеріали Eurobarometer, OECD, World Values Survey, UNDP, UNEP, JRC та інші відкриті джерела [121-125], що дозволило оцінити ступінь узгодженості отриманих результатів із загальноєвропейськими та світовими тенденціями (табл. 4.1).

Таблиця 4.1 – Зведена таблиця зовнішніх джерел і їх впливу на гіпотези

№	Джерело (рік)	Обсяг/метод	Ключові висновки (стисло)	Вплив на гіпотези
1	Special Eurobarometer: Attitudes of Europeans towards the environment (2024)	Репрезентативне опитування ЄС	Висока заявлена важливість довкілля; очікування до інституційних рішень і відповідальності бізнесу/держави (громадяни вважають, що забруднювач має платити; попит на структурні дії, не лише індивідуальні зусилля).	Підсилює Гіпотезу 2, Гіпотезу 5: роль державної політики, інфраструктури й координації; опосередковано Н4 (самих повідомлень замало).
2	Eurobarometer: Climate Change (2023)	Репрезентативне опитування ЄС	Більшість підтримує кліматичні дії як джерело інновацій/конкурентності; очікування системних інвестицій (ВДЕ, енергоефективність, захист вразливих).	Гіпотеза 2, Гіпотеза 5: попит на структурні заходи й міжсекторальні програми.
3	OECD EPIC: How Green is Household Behaviour (2023)	17 000+ домогосп., 9 країн; кеш-бар'єри/зручність	«Легкі» щоденні дії виконують частіше; дорогі/складні (інвестиції, зміна транспорту) – рідко. Політики (цінові сигнали, стандарти, зручна інфраструктура) різко підвищують частку реальних практик.	Гіпотеза 2 (без інфраструктури й правил знання не конвертуються), Гіпотеза 4 (бар'єри витрат і звички).
4	OECD Working Paper: Ukrainians and climate policies (2023)	1 500+ респондентів в Україні (до повномасштабного вторгнення)	Підтримка зелених інвестицій (транспорт, енергоефективність), прийняття податку на вуглець за умови справедливого повернення доходів; високий попит на структурні рішення.	Гіпотеза 2, Гіпотеза 5: пріоритет колективних/інституційних інструментів над суто індивідуальними.
5	World Values Survey, Wave 7 (Україна) (2018–2020)	Репрезентативні інтерв'ю; ціннісні індекси	Тренд до секулярно-раціональних і самовиражальних цінностей - сприятливий культурний ґрунт для стійких еко-норм (за наявності інституційних умов і довіри).	Гіпотеза 3, Гіпотеза 6: довгострокова роль культурних кодів; підґрунтя для «культурного підходу».

Продовження таблиці 4.1

6	Zero Waste Lviv (GAIA/GAIA case study) (2022)	Кейс-стаді міст; емпіричні спостереження	Поєднання муніципальної інфраструктури + комунікації швидко підсилює сортування, зменшує відходи та нормалізує поведінку; локальні політики «zero waste» працюють навіть у кризу.	Гіпотеза 2, Гіпотеза 5: підтвердження міського рівня синергії «сервіс + норми + комунікація».
7	UNDP Ukraine (CP Results 2022–2023) (2024)	Підсумковий звіт UNDP	Підтримка громад у розбудові систем переробки/поводження з відходами навіть під час війни; інституційний «плече» критичне для конверсії знань у поведінку.	Гіпотеза 2 (інфраструктура як умова дії), Н5 (координація донорів–громад–влади).
8	MDPI: Understanding the Environmental Attitude–Behaviour Gap (2023, огляд)	Літературний огляд	Стійкий розрив «установки–поведінка»; вирішальні – соціальні норми, саморегуляція та доступність «зелених» альтернатив; інформації/мотивів недостатньо.	Гіпотеза 3, Гіпотеза 4: норми та психологічні бар'єри визначають конверсію.
9	JRC (EC): Status of Environment and Climate in Ukraine (2025)	Аналітичний звіт по стану довкілля в Україні	Описує структурний контекст: повітря, викиди, ліси, ґрунти, вода, море; підкреслює прогалини даних та потребу в системних рішеннях і моніторингу.	Гіпотеза 2, Гіпотеза 5: без системи даних/моніторингу політики неефективні; важливість координації.
10	UNEP: Rapid Environmental Assessment of Kakhovka Dam Breach (2023)	Швидка оцінка впливів	Підтверджує масштабний/довготривалий вплив події на екосистеми та здоров'я; наголос на довгострокових інституційних відповідях (ремедіація, інфраструктура).	Гіпотеза 2, Гіпотеза 5: інституційні відповіді визначальні для реальної поведінкової зміни населення.

Аналіз таблиці дозволяє зробити наступні синтетичні висновки:

1. Освіта необхідна, але недостатня (Гіпотеза 1): жодне джерело не заперечує важливість компетентностей, проте усі великі огляди фіксують: без інфраструктури/правил освітні й інформаційні зусилля майже не конвертуються в складні практики (EPIC, Eurobarometer).

2. Інституційні умови вирішальні (Гіпотеза 2): і в ЄС, і в Україні громадяни очікують структурних інвестицій/сервісів; доступність сервісу множить частоту дій (сортування, транспорт, енергоефективність). Наші дані (розділи 4.2–4.3) повністю узгоджуються з EPIC/OECD та кейсами Львова/UNDP.

3. Норми/культурні коди сильніші за короткострокові стимули (Гіпотеза 3): WVS і огляд MDPI демонструють роль соціальних норм і довіри у довгостроковій стійкості практик; «мода» та короткі фінансові стимули дають обмежений/тимчасовий ефект без закріплення в культурному коді.

4. Психологічні бар'єри істотні (Гіпотеза 4): «attitude–behaviour gap» стабільно фіксується у крос-країнових базах; ключ – зменшувати транзакційні витрати, робити «зелений вибір за замовчуванням», підсилювати локальні норми (EPIC, MDPI).

5. Міжсекторальна взаємодія дає надлишковий ефект (Гіпотеза 5): OECD (Україна), UNDP, ZWL показують, що коли влада + бізнес/оператори + ГО + медіа діють синхронно, з'являється стійкий приріст практик (а не «кампанійний»).

6. Інтеграція знань, норм і практик у «культурний підхід» (Гіпотеза 6): сукупність джерел (WVS про цінності, EPIC про поведінку, Eurobarometer про очікування до інституцій, JRC/UNEP про структурний контекст) логічно веде до нашої інтегративної рамки – культурний підхід як модель узгодження освіти, сервісів, норм і стимулів.

У процесі дослідження було здійснено кейс-аналіз практичних прикладів діяльності основних суб'єктів формування екологічної культури (табл. 4.2). Метою аналізу є визначення найбільш ефективних механізмів впливу на екологічну свідомість і поведінку населення, а також виявлення спільних закономірностей, що забезпечують успішну реалізацію екологічних ініціатив. Для аналізу були відібрані кейси державних суб'єктів екологічної культури, які продемонстрували вимірювані результати у сфері екологічної просвіти, поводження з відходами, ресурсозбереження та розвитку екологічно відповідальних практик.

Таблиця 4.2 – Кейс-аналіз суб'єктів формування екологічної культури

Кейс (країна/місто)	Ключові інструменти	Що переносимо в Україну	KPI / ризики
Суб'єкт - Держава / муніципалітети			
Львів (Україна) – Zero Waste політика	Роздільний збір, біо, заборона одноразових, партнерство з ГО	«Тріада» - інфраструктура + правила + комунікація; стандарти для подій/закладів	KPI: % сортування, % біо-відходів; Ризик: фінансування й сталість у кризах
DRS (Литва, Німеччина, Норвегія, Словаччина)	Заставна система для тари; ІТ-платформа	Національний DRS-оператор; депозитна модель з варіативним тарифом	KPI: 90–95% повернення тари; Ризик: тіньові потоки, корупційні ризики
Любляна (Словенія) – Zero Waste місто	Door-to-door, PAYT, заборона інсинерації	Обов'язкові door-to-door + PAYT тарифи; пріоритет мінімізації залишку	KPI: % роздільного збору, кг залишку/рік; Ризик: опір населення до PAYT

Продовження таблиці 4.2

Суб'єкт – Освіта			
Eco-Schools (60+ шкіл в Україні)	Whole-school approach, комітети, моніторинг, сертифікація	Інтеграція KPI у шкільні плани; акредитація Green Flag	KPI: кг відходів/учня, % сортування; Ризик: формалізація без практики
Zero Waste School (Klitschko Foundation)	Освітні тренінги + сортування + комунікації	Масштабування як нацпрограми з мікрогрантами	KPI: кількість учасників, тонни зібраного вторсировини; Ризик: залежність від донорів
Фінляндія (нац. освіта)	Інтеграція екологом у всі предмети; реакредитація	Вплітати екологію міждисциплінарно, обов'язкове оновлення програм	KPI: % інтегрованих предметів; Ризик: низька готовність педагогів
Суб'єкт – Бізнес			
Нова пошта (Україна)	Екоупаковка, роздільний збір у логістиці	Масштабування корпоративних стандартів пакування	KPI: % екоупаковки; Ризик: додаткові витрати - підвищення тарифів
Carlsberg Group (глоб.)	Цілі «ZERO» (CO ₂ , вода, пакування)	Матриця корпоративних цілей для українських виробників	KPI: скорочення викидів, % вторпакування; Ризик: PR без реальних змін
Contarina (Італія)	Door-to-door + RAYT; муніципальні контракти	Модель контрактів місто-оператор із KPI	KPI: 85% сортування, <60 кг залишку/рік; Ризик: супротив мешканців, складність адміністрування
Суб'єкт – Медіа			
«Blue Planet II» (BBC, UK)	Документальні серіали, масовий «медійний ефект»	Прив'язувати комунікації до сервісів (QR, карти)	KPI: % охоплення, % тих, хто знає «де здати»; Ризик: підвищення тривожності без дії

Продовження таблиці 4.2

Суспільне, Hromadske (Україна)	Спецпроекти й освітні цикли	Постійні кампанії «еко як норма»; партнерство з муніципалітетами	KPI: регулярність, впізнаваність; Ризик: разові проекти без стратегії
Суб'єкт – Громадські організації			
Let's Do It Ukraine (WCD)	Масові акції, мобілізація громад	Використати як національний «ритуал» (щорічний день дій)	KPI: кількість учасників, тонни зібраного; Ризик: ефект «одноденності»
«Батарейки, здавайтеся!» (Україна)	Нацмережа збору батарейок, прозора логістика	Масштабувати на WEEE/лампи/електроніку	KPI: тонни зібраних батарейок; Ризик: фінансова сталість логістики
Fridays for Future (глоб.)	Молодіжна мобілізація, глобальна мережа	Локалізовані молодіжні кліматичні страйки	KPI: кількість акцій, учасників; Ризик: політизація й зниження довіри

Проведений аналіз свідчить, що ефективність діяльності різних суб'єктів формування екологічної культури визначається не окремими заходами, а рівнем узгодженості інфраструктурних, нормативно-правових, економічних та комунікаційних механізмів. Держава забезпечує формування нормативного середовища, системи стимулів і контролю, створюючи базові умови для екологічно відповідальної поведінки населення. Освітні установи виконують функцію формування екологічних знань, цінностей і компетентностей, які становлять основу екологічної культури. Бізнес сприяє поширенню екологічних практик через впровадження інноваційних технологій, екологічно орієнтованих продуктів і моделей відповідального виробництва та споживання. Засоби масової інформації та цифрові комунікаційні платформи забезпечують поширення екологічних норм і сприяють їх закріпленню в суспільній свідомості. Водночас громадські організації виступають каталізаторами суспільної активності, залучаючи громадян до практичної природоохоронної діяльності та демонструючи успішні приклади екологічних ініціатив.

Таким чином, результати аналізу підтверджують доцільність використання культурного підходу до формування екологічної культури, відповідно до якого екологічно відповідальна поведінка розглядається як результат взаємодії освітніх, соціальних, інституційних, економічних і комунікаційних чинників. За таких умов кожен суб'єкт виконує специфічну функцію в єдиній системі суспільних змін, а ефективність реалізованих заходів може оцінюватися за допомогою системи кількісних та якісних показників результативності.

4.5 Аналіз перевірки гіпотез дослідження

Гіпотеза 1 (освіта): підтверджено. Респонденти з досвідом екоосвіти мають значно вищий ІЕК (6,2 проти 4,9). Міжнародні дані підтверджують: освіта є базовою, але недостатньою умовою.

Гіпотеза 2 (інституційні умови): підтверджено. Наявність інфраструктури подвоює частоту сортування; DRS/door-to-door+PAYT у ЄС демонструють 80–95% повернення.

Гіпотеза 3 (соцнорми): підтверджено. Приклад друзів/сусідів вказували частіше, ніж фінансові стимули; WVS і MDPI доводять значення норм як довготривалої основи.

Гіпотеза 4 (психологічні бар'єри): підтверджено. У 19% українців - «не бачу сенсу», у 24% - «звичка»; міжнародні дані вказують на сталість «attitude–behaviour gap».

Гіпотеза 5 (міжсекторальна взаємодія): підтверджено. Кейс Львова, програми UNDP і модель Contarina демонструють синергійний ефект «влада + бізнес + ГО».

Гіпотеза 6 (культурний підхід): підтверджено частково і сформульовано як наукову новизну: формування екологічної культури слід розглядати як культурний підхід, що інтегрує освіту, інституції, економічні стимули й соціальні норми в єдину рамку.

4.6 Оцінка впливу підвищення рівня екологічної культури на стан навколишнього природного середовища

Для оцінювання практичного значення екологічної культури доцільно розглянути механізм її впливу на окремі компоненти навколишнього природного середовища. Формування екологічно відповідальної поведінки населення сприяє зменшенню антропогенного навантаження на природні екосистеми та забезпечує досягнення цілей сталого розвитку. Узагальнену схему такого впливу наведено на рис. 4.7.

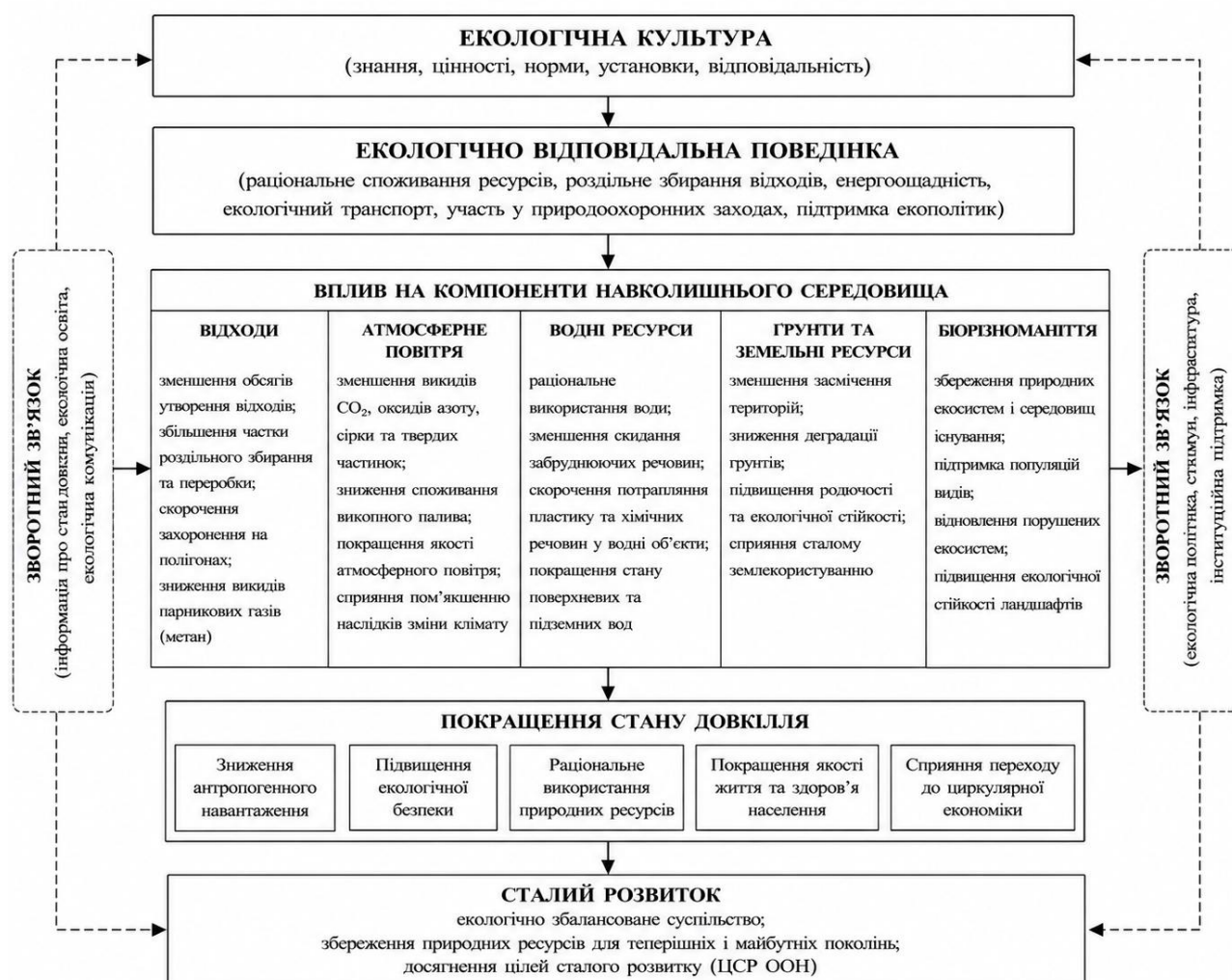

Рисунок 4.7 – Вплив екологічної культури на компоненти навколишнього природного середовища

Як показано на рис. 4.9, екологічна культура виступає першопричиною формування екологічно відповідальної поведінки населення, яка безпосередньо впливає на стан атмосферного повітря, водних ресурсів, ґрунтів, системи поводження з відходами та біорізноманіття. На відміну від суто технічних природоохоронних заходів, екологічна культура забезпечує довгострокове зниження антропогенного навантаження через зміну моделей споживання та повсякденних практик. Саме тому розвиток екологічної культури слід розглядати як один із базових інструментів забезпечення екологічної безпеки та реалізації принципів сталого розвитку.

Результати проведеного дослідження свідчать, що екологічна культура є не лише соціальною, освітньою чи поведінковою категорією, але й важливим чинником збереження природних екосистем та покращення стану навколишнього природного середовища. Підвищення рівня екологічної культури населення сприяє поширенню екологічно відповідальних моделей поведінки, які безпосередньо впливають на масштаби антропогенного навантаження на природні ресурси та ефективність природоохоронної діяльності.

Насамперед розвиток екологічної культури позитивно впливає на систему поводження з відходами. Формування екологічної свідомості та відповідальних споживчих практик сприяє поширенню роздільного збирання відходів, компостування органічних решток, повторного використання матеріалів і підтримці принципів циркулярної економіки. У результаті зменшуються обсяги захоронення відходів на полігонах, скорочуються викиди парникових газів і утворення фільтрату, знижуються ризики забруднення ґрунтів та підземних вод, а також зростає частка вторинних матеріальних ресурсів, що повертаються до господарського обігу.

Важливим наслідком розвитку екологічної культури є покращення стану атмосферного повітря. Поширення практик енергоощадності, використання громадського транспорту, велосипедної мобільності та інших форм сталого

пересування сприяє зменшенню споживання викопного палива. Це, своєю чергою, забезпечує скорочення викидів діоксиду вуглецю, оксидів азоту, сірки та твердих частинок, що позитивно впливає на якість атмосферного повітря, особливо в урбанізованих територіях.

Екологічна культура також має суттєвий вплив на стан водних ресурсів. Рациональне використання води, зменшення обсягів побутового забруднення, свідоме поводження з пластиком та іншими відходами сприяють скороченню антропогенного навантаження на поверхневі та підземні водні об'єкти. Внаслідок цього знижуються ризики деградації водних екосистем, покращується якість водних ресурсів та підвищується ефективність функціонування систем водопостачання і водовідведення.

Значний вплив екологічна культура здійснює на стан земельних ресурсів та біорізноманіття. Екологічно свідомі громадяни активніше підтримують природоохоронні заходи, беруть участь в озелененні територій, відновленні порушених екосистем та охороні природно-заповідного фонду. Це сприяє зменшенню масштабів засмічення територій, скороченню площ деградованих земель, покращенню стану міських зелених насаджень та збереженню природних середовищ існування рослинного і тваринного світу.

Системний характер впливу екологічної культури проявляється також у її внеску в реалізацію концепції сталого розвитку. Формування екологічно відповідальної поведінки населення сприяє досягненню низки Цілей сталого розвитку Організації Об'єднаних Націй, зокрема забезпеченню якісної освіти, рационального використання водних ресурсів, розвитку сталих міст і громад, впровадженню моделей відповідального споживання та виробництва, протидії зміні клімату, а також збереженню та відновленню природних екосистем.

Таким чином, екологічна культура виступає важливим інструментом зниження антропогенного навантаження на довкілля та підвищення екологічної безпеки суспільства. Її розвиток забезпечує формування передумов для

раціонального використання природних ресурсів, збереження біорізноманіття, покращення якості життя населення та досягнення стратегічних цілей сталого розвитку на національному і глобальному рівнях.

4.7 Висновки до розділу 4

1. Сформовано систему дослідницьких гіпотез та розроблено методичний підхід до їх емпіричної перевірки на основі соціологічного опитування й Індексу екологічної культури (ІЕК). Обґрунтовано, що рівень екологічної культури визначається комплексною взаємодією освітніх, інституційних, соціокультурних, економічних та психологічних чинників, а також міжсекторальною взаємодією основних суб'єктів її формування.

2. За результатами аналізу поточного стану екологічної культури населення України встановлено, що середнє значення ІЕК становить 5,2 бала з 10 можливих, що відповідає середньому рівню її сформованості. Виявлено розрив між екологічною обізнаністю та реальною поведінкою населення, підтверджено вплив екологічної освіти, інституційної підтримки, соціальних норм і психологічних бар'єрів на формування екологічно відповідальних практик.

3. Аналіз регіональних та соціально-демографічних відмінностей показав нерівномірність розвитку екологічної культури в Україні. Найвищі показники ІЕК характерні для молоді, осіб із вищою освітою та мешканців великих міст, тоді як найнижчі – для старших вікових груп, жителів сільських територій та респондентів із низьким рівнем доходів. Доведено, що рівень екологічної культури суттєво залежить від соціального середовища, освітнього рівня, доступності інфраструктури та економічних можливостей населення.

4. Порівняння результатів власного дослідження з даними міжнародних і національних досліджень підтвердило їх узгодженість із сучасними світовими тенденціями. Встановлено, що найбільш ефективними є комплексні моделі формування екологічної культури, які поєднують екологічну освіту, інституційні механізми, розвиток інфраструктури, соціальні норми та комунікаційні практики.

Отримані результати підтвердили доцільність використання культурного підходу, відповідно до якого екологічна культура розглядається як культурний код суспільства, що формується у процесі взаємодії знань, цінностей, соціальних норм та повсякденних практик.

5. Проведена емпірична перевірка гіпотез дослідження підтвердила визначальну роль екологічної освіти, інституційних умов, соціальних норм, психологічних чинників та міжсекторальної взаємодії у формуванні екологічної культури. Встановлено, що найбільший вплив на екологічну поведінку мають доступність інфраструктури, підтримка соціального оточення та практична можливість реалізації екологічних намірів. Інтегративна гіпотеза щодо культурного підходу отримала часткове емпіричне підтвердження та була розвинена у вигляді концептуального положення про необхідність розгляду екологічної культури як культурного коду суспільства, що формується внаслідок взаємодії освітніх, інституційних, економічних, комунікаційних і поведінкових механізмів.

6. Підвищення рівня екологічної культури населення має комплексний позитивний вплив на всі основні компоненти навколишнього природного середовища – атмосферне повітря, водні ресурси, ґрунти, біорізноманіття та систему поводження з відходами. На відміну від технічних природоохоронних заходів, екологічна культура виступає довгостроковим механізмом зниження антропогенного навантаження, оскільки впливає безпосередньо на поведінку людей та моделі споживання ресурсів. Це дозволяє розглядати формування екологічної культури як один із базових інструментів забезпечення екологічної безпеки та сталого розвитку суспільства.

Зміст розділу відображено у таких наукових публікаціях [45, 88].

ВИСНОВКИ

1. Здійснено історико-теоретичний аналіз становлення та розвитку поняття «екологічна культура» у контексті еволюції наукових уявлень про взаємодію суспільства і природи. Встановлено, що зміст даного поняття пройшов шлях від переважно природоохоронного та утилітарного трактування до сучасного інтегративного розуміння як системи цінностей, норм, знань і практик, спрямованих на забезпечення екологічно збалансованого розвитку суспільства та гармонізацію відносин між людиною і довкіллям.

2. Систематизовано основні наукові підходи до визначення сутності, структури та змісту екологічної культури у філософії, соціології, педагогіці, культурології та екології. Встановлено, що попри міждисциплінарні відмінності всі підходи об'єднує орієнтація на формування екологічно відповідальної поведінки, а екологічна культура виступає інтегруючою ланкою між екологічними знаннями, ціннісними орієнтаціями та практичною діяльністю людини.

3. Розкрито основні функції екологічної культури, серед яких ціннісно-виховна, інформаційно-просвітницька, нормативно-регулятивна, комунікативна та інноваційна. Обґрунтовано її роль як одного з ключових соціальних механізмів забезпечення екологічної безпеки, раціонального природокористування та досягнення цілей сталого розвитку, а також доведено її вплив на зниження антропогенного навантаження на природні екосистеми.

4. Визначено основних суб'єктів та об'єкти формування екологічної культури і досліджено особливості їх взаємодії. Встановлено, що найбільший вплив на формування екологічно відповідальної поведінки здійснюють держава, освітні установи, бізнес, громадські організації, медіа, місцеві громади, сім'я та особистість. Доведено, що ефективність процесу залежить від узгодженості їхніх дій та рівня міжсекторальної координації.

5. Проаналізовано сучасні методи, механізми та практики формування екологічної культури в освітній, інформаційно-комунікаційній та соціокультурній сферах. Встановлено, що найбільш результативними є комплексні моделі, які поєднують екологічну освіту, громадську участь, інформаційні кампанії, економічні стимули та інституційні інструменти підтримки екологічної поведінки.

6. Виявлено ключові проблеми та бар'єри формування екологічно відповідальної поведінки населення. Доведено, що основними перешкодами виступають недостатній рівень розвитку екологічної інфраструктури, низька довіра до інституцій, економічні обмеження, інформаційне перевантаження, психологічний ефект безсилля та розрив між екологічними знаннями і реальною поведінкою громадян.

7. Проведено соціологічне дослідження рівня екологічної культури населення України із використанням вибірки обсягом 1200 респондентів. Встановлено, що середній рівень екологічної культури становить 5,2 бала за десятибальною шкалою. Виявлено суттєві регіональні, вікові, освітні та соціально-економічні відмінності, а також підтверджено значний вплив освіти, соціальних норм, інституційних умов і доступності екологічної інфраструктури на формування екологічних цінностей та поведінкових практик населення.

8. Розроблено та апробовано Інтегральний індекс екологічної культури (ІЕК) як інструмент комплексного оцінювання рівня екологічної культури населення. Запропонована методика базується на оцінюванні когнітивного, ціннісного, поведінкового, соціально-інституційного та комунікаційного компонентів і дозволяє здійснювати порівняльний аналіз рівня екологічної культури різних соціальних груп, регіонів та часових періодів.

9. Обґрунтовано концепцію культурного підходу до формування екологічної культури та розроблено модель міжсекторальної взаємодії основних суб'єктів цього процесу. Наукова новизна підходу полягає у розгляді екологічної

культури як культурно-ціннісної системи, що інтегрує освітні, інституційні, економічні, комунікаційні та соціально-поведінкові механізми впливу. Доведено, що саме культура виступає універсальним інструментом трансформації суспільної поведінки та закріплення екологічно відповідальних практик.

10. Сформульовано практичні рекомендації щодо підвищення ефективності формування екологічної культури в умовах реалізації принципів сталого розвитку. Запропоновано комплекс заходів для органів державної влади, місцевого самоврядування, освітніх установ, бізнесу, медіа та громадських організацій, які передбачають розвиток екологічної інфраструктури, впровадження механізмів розширеної відповідальності виробника, удосконалення екологічної освіти, посилення інформаційно-комунікаційної роботи та створення системи моніторингу рівня екологічної культури населення.

Узагальнюючи результати дослідження, встановлено, що екологічна культура є важливим соціально-екологічним механізмом зниження антропогенного навантаження на довкілля та забезпечення екологічно збалансованого розвитку суспільства. Запропонований культурний підхід дозволяє розглядати формування екологічної культури як комплексний процес інтеграції знань, цінностей, соціальних норм, інституційних механізмів і практичної діяльності, що створює підґрунтя для переходу до сталих моделей природокористування та екологічно відповідальної поведінки населення.

11. Результати дисертаційної роботи впроваджені в освітній процес кафедри хімічної техніки та промислової екології Національного технічного університету «ХПІ» при підготовці здобувачів спеціальності Е2 «Екологія», а також діяльність ГО «Платформа розвитку міста» та для підвищенні рівня екологічної свідомості персоналу ТОВ «ТСК РЕСАЙКЛІНГ ГРУПП».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Крисаченко В. С. Екологічна культура: теорія і практика: навч. посіб.. Київ: Заповіт, 1996. 352 с. ISBN 5-353-7707-1079-9.
2. Дубовий В. І., Дубовий О. В. *Екологічна культура*. Херсон : Грінь Д. С., 2016. 256 с. ISBN 978-966-930-112-3.
3. Курняк Л. М. Екологічна культура: поняття та формування. *Збірник наукових праць ХІСТ Університету «Україна»*. 2015. № 10. С. 48–51.
4. Логвиненко В. М. Теоретичні основи феномену екологічної культури. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка*. 2011. № 3. С. 34–38.
5. Лозовська І. М. До проблеми формування екологічної культури та вихованості. *Нова педагогічна думка*. 2009. № 4. С. 112–114.
6. Зеркалов Д. В. *Проблеми екології сталого розвитку*. Київ : Основа, 2013. 430 с.
7. Національна парадигма сталого розвитку України / за ред. Б. Є. Патона. Київ, 2012. 72 с. ISBN 978-966-02-6268-3.
8. Leopold A. A Sand County Almanac and Sketches Here and There. New York : Oxford University Press, 1989. 240 p. ISBN 978-0195067774.
9. Orr D. W. Ecological Literacy: Education and the Transition to a Postmodern World. Albany : State University of New York Press, 1992. 224 p.
10. World Commission on Environment and Development. *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*. Oxford : Oxford University Press, 1987. 383 p.
11. Intergovernmental Conference on Environmental Education. Tbilisi Declaration. In: Intergovernmental Conference on Environmental Education, Tbilisi (USSR), 14–26 October 1977 : Final Report. Paris : UNESCO ; Nairobi : UNEP, 1978.

Р. 18–26. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000032763> (дата звернення: 06.04.2025).

12. United Nations Conference on Environment and Development. Agenda 21: Programme of Action for Sustainable Development : Rio Declaration on Environment and Development ; Statement of Forest Principles ; the Final Text of Agreements Negotiated by Governments at the United Nations Conference on Environment and Development (UNCED), Rio de Janeiro, Brazil, 3–14 June 1992. New York : United Nations, 1993. 351 p. ISBN 92-1-100509-4. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf> (дата звернення: 08.08.2025).

13. United Nations. Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. New York : United Nations, 2015. URL: <https://sdgs.un.org/2030agenda> (дата звернення: 14.01.2026).

14. Чікірякін К. В., Шестопапов О. В. Роль екологічної культури в розвитку суспільства. *Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського*. 2024. № 4. С. 52–58.

15. Чікірякін К. В., Шестопапов О. В. Місце екологічної культури в соціально-економічній трансформації людства. *Integration of Education, Science and Business in Modern Environment: Summer Debates*. 2024. С. 308.

16. Лук'янова Л. Б., Гуренкова О. В. *Екологічна компетентність майбутніх фахівців : навч.-метод. посіб.* Київ ; Ніжин : ПП Лисенко, 2008. 243 с.

17. Пустовіт Н. А. Критерії і показники екологічної компетентності школярів. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка*. 2008. № 1. С. 109–113.

18. Чікірякін К. В., Баранова А. О., Шестопапов О. В. Аналіз проблеми формування екологічної культури в системі екологічної освіти. *MicroCAD-2023*. Харків : НТУ «ХП», 2023. С. 384.

19. Отич Д. Екологічна самосвідомість особистості як психологічний феномен. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки*. 2020. Вип. 11 (56). С. 87–94. DOI: [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2020.11\(56\).08](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2020.11(56).08)
20. Орденов С. С. Формування екологічної свідомості в умовах глобалізації. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія*. 2021. № 2 (34). С. 46–50.
21. Морозова Л. П., Бондарчук А. О., Варук Ю. С. Роль екологічних цінностей у формуванні екологічної культури особистості. *Молодий вчений*. 2017. № 11 (51). С. 46–50.
22. Roth C. E. *Environmental Literacy: Its Roots, Evolution and Directions in the 1990s*. Columbus, OH : ERIC Clearinghouse for Science, Mathematics, and Environmental Education, 1992. 95 p. ISBN 0-911702-54-3.
23. Dobson A. *Citizenship and the Environment*. Oxford : Oxford University Press, 2003. 240 p. ISBN 978-0199258444.
24. UNESCO. *Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives*. Paris : UNESCO Publishing, 2017. 62 p. ISBN 978-92-3-100209-0.
25. Tilbury D. *Education for Sustainable Development: An Expert Review of Processes and Learning*. Paris : UNESCO, 2011. 115 p.
26. Capra F. *The Web of Life: A New Scientific Understanding of Living Systems*. New York : Anchor Books, 1997. 347 p.
27. Bonnett M. *Environmental Education and the Issue of Nature*. Curriculum Journal. 2007. Vol. 18, No. 4. P. 707–721. DOI: 10.1080/09585170701687976.
28. Liu L., Tobias G. R. The impact of environmental literacy on residents' green consumption: Experimental evidence from China. *Cleaner and Responsible Consumption*. 2024. Vol. 12. Article 100165. DOI: 10.1016/j.clrc.2023.100165.
29. Yildirim MS, Elkoca A, Gökçay G, Yilmaz DA, Yıldız M. The relationship between environmental literacy, ecological footprint awareness, and

environmental behavior in adults. *BMC Public Health*. 2025 Feb 10;25(1):551. doi: 10.1186/s12889-025-21340-3. PMID: 39930452; PMCID: PMC11812180.

30. Komatsu H, Silova I, Rappleye J (2023), "Education and environmental sustainability: culture matters". *Journal of International Cooperation in Education*, Vol. 25 No. 1 pp. 108–123, doi: <https://doi.org/10.1108/JICE-04-2022-0006>

31. Jenkins A. Ecological global citizenship education: a reframing. *International Journal of Development Education and Global Learning*. 2021. Vol. 13, No. 1. P. 5–20.

32. European Commission. *The European Green Deal*. Brussels : European Commission, 2019. 24 p. URL: <https://climate-pact.europa.eu>

33. Hadjichambis A. C., Reis P., Paraskeva-Hadjichambi D., Činčera J., Boeve-de Pauw J., Gericke N. et al. Conceptualizing Environmental Citizenship for 21st Century Education. *Environmental Sciences Europe*. 2020. Vol. 32. Article 40. DOI: 10.1186/s12302-020-00340-5.

34. Wals A. E. J., Benavot A. Can We Meet the Sustainability Challenges? The Role of Education and Lifelong Learning. *European Journal of Education*. 2017. Vol. 52, No. 4. P. 404–413. DOI: 10.1111/ejed.12250.

35. United Nations Environment Programme. *Global Environment Outlook GEO-6: Healthy Planet, Healthy People*. Cambridge : Cambridge University Press, 2019. 708 p.

36. IPBES. *Global Assessment Report on Biodiversity and Ecosystem Services*. Bonn : Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services, 2019. 1148 p.

37. Steffen W., Richardson K., Rockström J., Cornell S. E., Fetzer I., Bennett E. M. et al. Planetary Boundaries: Guiding Human Development on a Changing Planet. *Science*. 2015. Vol. 347, No. 6223. DOI: 10.1126/science.1259855.

38. Orr D. W. *Ecological Literacy: Educating Our Children for a Sustainable World*. San Francisco : Sierra Club Books, 2005. 264 p.

39. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. Education for Sustainable Development: A Roadmap. Paris : UNESCO, 2020. 66 p.
40. Sachs J. D. The Age of Sustainable Development. New York : Columbia University Press, 2015. 543 p.
41. Raworth K. Doughnut Economics: Seven Ways to Think Like a 21st-Century Economist. White River Junction : Chelsea Green Publishing, 2017. 384 p.
42. Geissdoerfer M., Savaget P., Bocken N. M. P., Hultink E. J. The Circular Economy – A New Sustainability Paradigm? *Journal of Cleaner Production*. 2017. Vol. 143. P. 757–768. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.12.048>
43. United Nations Environment Programme. Making Peace with Nature. Nairobi : UNEP, 2021. 168 p.
44. European Commission. A New Circular Economy Action Plan: For a Cleaner and More Competitive Europe. Brussels : European Commission, 2020. 20 p.
45. Чікірякін К.В., Шестопапов О.В. Підходи до кількісного оцінювання рівня екологічної культури: формування інтегрального індексу. *Таврійський науковий вісник. Серія: Сільськогосподарські науки*. 2025. №146. С. 281 – 285.
46. Porter M. E., van der Linde C. Toward a New Conception of the Environment-Competitiveness Relationship. *Journal of Economic Perspectives*. 1995. Vol. 9, No. 4. P. 97–118. DOI: <https://doi.org/10.1257/jep.9.4.97>
47. Elkington J. *Cannibals with Forks: The Triple Bottom Line of 21st Century Business*. Oxford : Capstone Publishing, 1997. 407 p.
48. OECD. Green Growth Indicators 2023. Paris : OECD Publishing, 2023. 196 p.
49. World Bank. World Development Report 2022: Finance for an Equitable Recovery. Washington : World Bank, 2022. 305 p.
50. United Nations Development Programme. Human Development Report 2023/2024. New York : UNDP, 2024. 420 p.

51. European Environment Agency. *Sustainability Transitions: Policy and Practice*. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2023. 112 p.
52. Куценко В., Трілленберг Г. Екологічна освіта — важливий інструмент сталого розвитку. *Економіка природокористування і охорони довкілля*. 2014. № 7. С. 20–22.
53. Луканюк В. Екологічна освіта як чинник екологічного благополуччя в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2012. Вип. 2. С. 95–98.
54. Мартін А. Екологічна освіта як складник сталого розвитку природи й суспільства. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Вип. 52, т. 2. С. 223–226. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/52-2-34>
55. Січко І. Екологічна освіта й виховання як елементи стратегії сталого розвитку. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки*. 2016. № 4. С. 173–178.
56. Філяніна Н. М. Освіта для сталого розвитку: гуманітарна й екологічна складові. *Гуманітарний часопис*. 2013. № 2. С. 93–99.
57. Екологізація освітнього простору сучасної загальноосвітньої школи : монографія / Н. А. Пустовіт, О. А. Колонькова, О. Л. Пруцакова, Г. В. Тарасюк, Ю. Г. Солобай. Харків : Друкарня Мадрид, 2016. 154 с.
58. Наукові основи національної стратегії сталого розвитку України / за наук. ред. М. А. Хвесика. Київ : ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України», 2013. 40 с.
59. Заверуха Н. М., Серебряков В. В., Скиба Ю. А. *Основи екології* : навч. посіб. Київ : Каравела, 2006. 368 с.
60. Мандрик О. М., Мальований М. С., Орфанова М. М. Екологічна освіта та екологічне виховання. *Екологічна безпека та збалансоване ресурсокористування*. 2019. № 1 (19). С. 130–139.
61. Сафранов Т. А. Вища екологічна освіта України: становлення і сучасний стан. *Освітологічний дискурс*. 2021. № 1 (32). С. 39–51.

62. Федоряк Р. М., Діденко Є. О. Вища освіта в контексті концепції сталого розвитку. *Ефективність організаційно-економічного механізму інноваційного розвитку вищої освіти : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф.* Київ, 2018. С. 116–122.
63. Туниця Ю. Ю. та ін. Екологізація освіти як ключовий фактор підготовки фахівців для сталого розвитку. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2015. Вип. 25.10. С. 348–355.
64. Hungerford H. R., Volk T. L. Changing learner behavior through environmental education. *Journal of Environmental Education*. 1990. Vol. 21, No. 3. P. 8–21.
65. Chawla L. Childhood nature connection and constructive hope: A review of research on connecting with nature and coping with environmental loss. *People and Nature*. 2020. Vol. 2, No. 3. P. 619–642. DOI: <https://doi.org/10.1002/pan3.10128>
66. Evans G. W., Otto S., Kaiser F. G. Childhood origins of young adult environmental behavior. *Psychological Science*. 2018. Vol. 29, No. 5. P. 679–687. DOI: <https://doi.org/10.1177/0956797617741894>
67. Otto S., Pensini P. Nature-based environmental education of children: Environmental knowledge and connectedness to nature, together, are related to ecological behaviour. *Global Environmental Change*. 2017. Vol. 47. P. 88–94. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2017.09.009>
68. UNESCO. Learn for Our Planet: A Global Review of How Environmental Issues Are Integrated in Education. Paris : UNESCO, 2021. 97 p. ISBN 978-92-3-100478-0.
69. Самойленко Н. М., Новожилова Т. Б., Шестопапов О. В., Чікірякін К. В., Титаренко А. І. Підвищення якості підготовки екологів у питаннях управління у природоохоронній діяльності та екологічної безпеки. *Екологічні науки*. 2025. № 4(61). С. 216–220.

70. Тихомирова Т. С., Шестопапов О. В., Новожилова Т. С., Босюк А. С., Чікірякін К. В. Використання інструментів Kahoot! в освітній діяльності для формування екологічної культури та екологічної свідомості молоді. *Інтегровані технології та енергозбереження*. 2025. № 1. С. 119–129.

71. Босюк А. С., Чікірякін К.В., Косенкова І.Д. Освітні інструменти для формування екологічної свідомості спортсменів в межах Цілей сталого розвитку. *Актуальні проблеми формальної і неформальної освіти з моніторингу довкілля та заповідної справи: тези доп. 4-ї Міжнар. інтернет-конф.* Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна. 2025. С. 70-71.

72. United Nations Environment Programme. Environmental Rule of Law: First Global Report. Nairobi : UNEP, 2019. 290 p.

73. United Nations Economic Commission for Europe. Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters (Aarhus Convention). New York ; Geneva : United Nations, 1998. 30 p.

74. OECD. Education and Skills for Sustainable Development: OECD Future of Education and Skills 2030. Paris : OECD Publishing, 2021. 118 p.

75. Крючкова В. В., Тихомирова Т. С., Чікірякін К. В. Сталий підхід до управління текстильними відходами: досвід Чехії та перспективи його використання в Україні. *Екологічні науки*. 2024. № 5(56). С. 203–210.

76. Тихомирова Т. С., Крючкова В. В., Чікірякін К. В. Грантові проєкти для підтримки апсайклінг-підприємництва та розвитку екологічної культури в Україні як інструмент зменшення текстильних відходів. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія: Екологія. Публічне управління та адміністрування*. 2025. Вип. 1. С. 53–61.

77. Bianchi G., Pisiotis U., Cabrera Giraldez M. GreenComp in Practice: Case Studies on the Use of the European Sustainability Competence Framework.

Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2024. 111 p. DOI: 10.2766/053738.

78. Stern P. C. Toward a coherent theory of environmentally significant behavior. *Journal of Social Issues*. 2000. Vol. 56, No. 3. P. 407–424. DOI: <https://doi.org/10.1111/0022-4537.00175>

79. Dunlap R. E., Van Liere K. D., Mertig A. G., Jones R. E. Measuring endorsement of the new ecological paradigm: A revised NEP scale. *Journal of Social Issues*. 2000. Vol. 56, No. 3. P. 425–442. DOI: <https://doi.org/10.1111/0022-4537.00176>

80. Kollmuss A., Agyeman J. Mind the Gap: Why do people act environmentally and what are the barriers to pro-environmental behavior? *Environmental Education Research*. 2002. Vol. 8, No. 3. P. 239–260. DOI: <https://doi.org/10.1080/13504620220145401>

81. Clayton S., Myers G. *Conservation Psychology: Understanding and Promoting Human Care for Nature*. 2nd ed. Chichester: Wiley-Blackwell, 2015. 344 p.

82. Wals A. E. J. Sustainability-oriented ecologies of learning: A response to systemic global dysfunction. *Environmental Education Research*. 2020. Vol. 26, No. 4. P. 443–448. DOI: <https://doi.org/10.1080/13504622.2020.1727570>

83. Monroe M. C., Andrews E., Biedenweg K. A framework for environmental education strategies. *Applied Environmental Education & Communication*. 2008. Vol. 7, No. 1–2. P. 205–216. DOI: <https://doi.org/10.1080/15330150802502103>

84. Орфанова М. М., Яцишин Т. М., Рибак О. І. Інноваційні технології у формуванні трирівневої екологічної освіти. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Екологія*. 2016. Вип. 14. С. 98–101.

85. Орфанова М.М., Яцишин Т.М. Екологізація освітнього процесу: екологічна освіта та виховання. *Екологічний вісник*. 2015. № 6. С. 23–24.

86. Маленко Я.В., Кабак О.М. Екологічна культура: загальна проблематика й аспекти формування. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 4(10). С. 539–553. DOI: 10.52058/2786-6165-2023-4(10)-539-553.

87. Сакун А. О., Пітак Р. О., Чікірякін К. В. Оцінка екологічних збитків завданих лісовому фонду України під час війни. *Сталий розвиток: захист навколишнього середовища. Енергоощадність. Збалансоване природокористування*: зб. матеріалів 8-го Міжнар. молодіжного конгресу, 16-18 жовтня 2024 р. м. Львів : ГО "МНГ", 2024. С.25.

88. Чікірякін К. В., Шестопапов О. В. Науково-методичне обґрунтування індексу екологічної культури як інтегрального показника сталого розвитку суспільства. *Український журнал природничих наук*. 2025. № 14. С. 374–382.

89. OECD. *OECD Learning Compass 2030: A Series of Concept Notes*. Paris : OECD Publishing, 2020. 120 p.

90. European Commission. GreenComp: The European Sustainability Competence Framework. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2022. 76 p. DOI: <https://doi.org/10.2760/13286>

91. UNESCO. Greening Education Partnership: Getting Every Learner Climate-Ready. Paris : UNESCO Publishing, 2023. 54 p.

92. Hadjichambis A. Ch., Paraskeva-Hadjichambi D. Education for Environmental Citizenship: The Pedagogical Approach. In: *Conceptualizing Environmental Citizenship for 21st Century Education*. Cham : Springer, 2020. P. 237–261.

93. Jávorka Z., Nieth L., Marinelli E., Sutinen L. et al. GreenComp in Practice: Case Studies on the Use of the European Competence Framework. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2024. 111 p. DOI: 10.2766/053738. ISBN 978-92-68-15399-4.

94. Schulz W., Ainley J., Fraillon J., Losito B., Agrusti G., Damiani V., Friedman T. Education for Citizenship in Times of Global Challenge: IEA International

Civic and Citizenship Education Study 2022 International Report. Amsterdam : International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA), 2023. 306 p. URL: <https://www.iea.nl/sites/default/files/2023-12/ICCS-2022-International-Report.pdf>

95. Hadjichambi D., Hadjichambis A. Ch., Adamou A., Georgiou Y. A Systematic Literature Review of K–12 Environmental Citizen Science (CS) Initiatives: Unveiling the CS Pedagogical and Participatory Aspects Contributing to Students' Environmental Citizenship. *Educational Research Review*. 2023. Vol. 39. Article 100525. DOI: 10.1016/j.edurev.2023.100525.

96. Sterling S. Sustainable Education: Re-Visioning Learning and Change. Schumacher Briefings No. 6. Dartington : Schumacher Society ; Cambridge : Green Books, 2001. 94 p. ISBN 978-1870098991.

97. Fritz L., Hallberg P., Moser C. et al. Perceived impacts of the Fridays for Future climate movement on environmental concern and behaviour in Switzerland. *Sustainability Science*. 2023. Vol. 18. P. 2219–2244. DOI: 10.1007/s11625-023-01307-2

98. United Nations Environment Programme. Environmental Education and Youth Engagement for a Sustainable Future. Nairobi : United Nations Environment Programme, 2022. URL: <https://www.unep.org/explore-topics/education-environment> (дата звернення: 06.06.2025).

99. Ying T. W., Alias N., DeWitt D. Sustainable Environmental Education Using Virtual Reality: A Module for Improving Environmental Citizenship Competences in Secondary Schools. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*. 2024. Vol. 20, No. 10. Article em2511. DOI: 10.29333/ejmste/15177.

100. Baya A., Turşie C. Informal Environmental Education and Green Citizenship: Greenfluencers and Romanian Gen Z's Eco-Conscious Social Media

Practices. Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala. 2025. Vol. 17, No. 3. P. 417–450. DOI: 10.18662/rrem/17.3/1029.

101. Популяризація екологічної освіти. Шлях до сталого розвитку. Шестопалов О.В., Крючкова В.В., Чікірякін К.В., Тумановська К.В. *Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я* : тези доп. 32-ї міжнар. наук.-практ. конф. MicroCAD–2024, 22–25 травня 2024 р. Харків: НТУ «ХПІ», 2024. С.399

102. Тихомирова Т. С., Шестопалов А. В., Босюк А. С., Крючкова В. В., Чікірякін К. В. Творчі конкурси екологічного спрямування як ефективний інструмент екологічної освіти та просвітництва молоді. *Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я*: тези доп. 33-ї Міжнар. наук.-практ. конф. MicroCAD-2025, 14–17 травня 2025 р. Харків: НТУ «ХПІ», 2025. С. 442.

103. Scalabrino C. European Sustainability Competence Framework Background Document: Literature Review, Analysis of Frameworks and Proposals. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2022. DOI: 10.2760/378627.

104. United Nations Department of Economic and Social Affairs. The Sustainable Development Goals Report 2024. New York : United Nations, 2024. 51 p. DOI: 10.18356/9789213589755.

105. UNESCO. *Greening Every Learning Environment*. Paris : UNESCO, 2024. URL: <https://www.unesco.org/en/articles/green-school-quality-standard-greening-every-learning-environment> (дата звернення: 15.11.2025).

106. Reis P. Environmental Citizenship and Youth Activism. In: *Environmental Citizenship*. Cham : Springer, 2023. P. 273–289. DOI: 10.1007/978-3-031-25167-2.

107. White K., Habib R., Hardisty D. J. How to SHIFT Consumer Behaviors to Be More Sustainable. *Journal of Marketing*. 2019. Vol. 83(3). P. 22–49. DOI: 10.1177/0022242919825649.

108. De Groot J. I. M., Steg L. Value Orientations and Environmental Beliefs in Five Countries. *Journal of Cross-Cultural Psychology*. 2007. Vol. 38, No. 3. P. 318–332. DOI: 10.1177/0022022107300278.
109. Larson L. R., Green G. T., Castleberry S. B. Construction and Validation of an Instrument to Measure Environmental Orientations in a Diverse Group of Children. *Environment and Behavior*. 2011. Vol. 43, No. 1. P. 72–89.
110. Wamsler C. Education for Sustainability: Fostering a More Conscious Society and Transformation Towards Sustainability. *International Journal of Sustainability in Higher Education*. 2020. Vol. 21, No. 1. P. 112–130.
111. United Nations Volunteers. *State of the World's Volunteerism Report 2022: Building Equal and Inclusive Societies*. New York : United Nations Volunteers, 2022. 180 p.
112. Ballew M. T., Omoto A. M., Winter P. L. Using Web 2.0 and Social Media Technologies to Foster Proenvironmental Action. *Sustainability*. 2015. Vol. 7, No. 8. P. 10620–10648. DOI: 10.3390/su70810620.
113. McDougale L., Greenspan I. Community Participation, Civic Engagement and Environmental Action. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*. 2019. Vol. 48, No. 5. P. 945–965.
114. Plastic Free Foundation. Plastic Free Foundation Impact Report 2024. Perth : Plastic Free Foundation, 2024. 20 p. URL: <https://plasticfreefoundation.net/our-impact/impact-2024/> (дата звернення: 16.10.2025).
115. Gui X., Nardi B. Sustainability Begins in the Street: A Story of Transition Town Totnes. In: *ICT for Sustainability 2015*. Atlantis Press, 2015. P. 207–218. DOI: 10.2991/ict4s-env-15.2015.41.
116. Let's Do It World NGO. Annual Report 2024. Tallinn : Let's Do It World NGO, 2025. URL: <https://www.worldcleanupday.org/about> (дата звернення: 02.01.2026).

117. Громадська організація «Всеукраїнський молодіжний рух "Let's Do It Ukraine"». Звіт про результати Всесвітнього дня прибирання в Україні 2024. Київ: ГО «Всеукраїнський молодіжний рух "Let's Do It Ukraine"», 2024. URL: <https://letsdoitukraine.org> (дата звернення: 25.02.2026).

118. European Network for Environmental Citizenship. Conceptualizing Environmental Citizenship for 21st Century Education / ed. by A. C. Hadjichambis, P. Reis, D. Paraskeva-Hadjichambi, J. Činčera, J. Boeve-de Pauw, N. Gericke, M.-C. Knippels. Nicosia : ENEC, 2022. 198 p. ISBN 978-9963-711-40-2. URL: <https://enec-cost.eu/publications/> (дата звернення: 16.03.2025).

119. Тихомирова Т.С., Новожилова Т.Б., Місик Я.Т., Крючкова В.В., Чікірякін К.В. Створення локального бренду як елемент сталого управління природоохоронними територіями. Екологічні науки. 2025. № 2 (59). С. 355–359

120. Тихомирова Т. С., Самойленко Н. М., Чікірякін К. В. Методичні вказівки до практичних занять з дисципліни «Екологічні засади сталого розвитку країни» : для здобувачів третього освітнього рівня спец. Е2 «Екологія» усіх форм навчання. Нац. техн. ун-т «Харків. політехн. ін-т». Харків: НТУ «ХПІ», 2025. 30 с. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/87142> (дата звернення: 05.03.2026).

121. European Commission. Attitudes of Europeans towards the Environment: Special Eurobarometer 550. Brussels : European Commission, 2024. 104 p. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/a9110472-8cf7-11ef-a130-01aa75ed71a1> (дата звернення: 21.12.2025).

122. European Commission. Climate Change : Special Eurobarometer 538. Brussels : European Commission, 2023.

URL: https://data.europa.eu/data/datasets/s2954_99_3_sp538_eng?locale=en (дата звернення: 30.01.2026).

123. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). How Green is Household Behaviour? Sustainable Choices in a Time of Interlocking Crises. Paris : OECD Publishing, 2023. DOI: 10.1787/2bddd663-en.

124. Neuweg I. Ukrainians and Climate Policies: What Are Ukrainians' Preferences for Using Carbon Revenues? OECD Environment Working Papers. Paris: OECD Publishing, 2023. No. 229. DOI: 10.1787/00c8ec08-en.

125. World Values Survey Association. World Values Survey Wave 7 (2017–2022): Official Data Release. Madrid: WVSA, 2022. URL: <https://www.worldvaluessurvey.org/> (дата звернення: 15.09.2025).

ДОДАТОК А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації у фахових виданнях України та наукометричних базах:

1. Крючкова В. В., Тихомирова Т. С., Чікірякін К. В. Сталий підхід до управління текстильними відходами: досвід Чехії та перспективи його використання в Україні. *Екологічні науки*. 2024. № 5 (56). С. 203–210. (Б)

URL: <https://doi.org/10.32846/2306-9716/2024.eco.5-56.31>

(Наказ МОН № 409 від 17 березня 2020 р.)

2. Чікірякін К. В. Шестопапов О. В. Роль екологічної культури в розвитку суспільства. *Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського*. 2024. №4. С. 52–58. (Б)

URL: <https://doi.org/10.32782/1995-0519.2024.4.7>

(Наказ МОН № 1218 від 07.11.2018 р.)

3. Тихомирова Т. С., Новожилова Т.Б., Місик Я.Т., Крючкова В.В., Чікірякін К. В. Створення локального бренду як елемент сталого управління природоохоронними територіями. *Екологічні науки*. 2025. № 2 (59). С. 355–359. (Б)

URL: <https://doi.org/10.32846/2306-9716/2025.eco.2-59.53>

(Наказ МОН № 409 від 17 березня 2020 р.)

4. Самойленко Н. М., Новожилова Т. Б., Шестопапов О. В., Чікірякін К.В., Титаренко А.І. Підвищення якості підготовки екологів у питаннях управління у природоохоронній діяльності та екологічної безпеки *Екологічні науки*. 2025. № 4 (61). С. 216–220. (Б)

URL: <https://doi.org/10.32846/2306-9716/2025.eco.4-61.34>

(Наказ МОН № 409 від 17 березня 2020 р.)

5. Чікірякін К.В., Шестопапов О. В. Науково-методичне обґрунтування індексу екологічної культури як інтегрального показника сталого розвитку суспільства. *Український журнал природничих наук*. 2025. №14. С. 374–382. (Б)

URL: <https://doi.org/10.32782/naturaljournal.14.2025.34>

(Наказ МОН №491 від 27.04.2023 р.)

6. Тихомирова Т. С., Крючкова В.В., Чікірякін К.В. Грантові проекти для підтримки апсайклінг-підприємництва та розвитку екологічної культури в Україні як інструмент зменшення текстильних відходів. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія: Екологія. Публічне управління та адміністрування*. 2025. Вип. 1. С. 53–61. (Б)

URL: <https://doi.org/10.32782/2786-5681-2025-1.06>

(Наказ МОН №1166 від 23.12. 2022 р.)

7. Тихомирова Т. С., Шестопапов О. В., Новожилова Т.С., Босюк А.С. Чікірякін К. В. Використання інструментів "Kahoot!" в освітній діяльності для формування екологічної культури та екологічної свідомості молоді. *Інтегровані технології та енергозбереження*. 2025. № 1. С. 119–129. (Б)

URL: <https://doi.org/10.20998/2078-5364.2025.1.11>

(Наказ МОН №1188 від 24.09.2020 р.)

8. Чікірякін К.В., Шестопапов О.В. Підходи до кількісного оцінювання рівня екологічної культури: формування інтегрального індексу. *Таврійський науковий вісник. Серія: Сільськогосподарські науки*. 2025. №146. С. 281 – 285. (Б)

URL: <https://doi.org/10.32782/2226-0099.2025.146.2.35>

(Наказ МОН №627 від 14.05.2020 р.)

Опубліковані праці апробаційного характеру:

9. Чікірякін К.В., Баранова А.О., Шестопапов О.В. Аналіз проблеми формування екологічної культури в системі екологічної освіти. *Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я: тези доповідей 31-ї*

Міжнародної науково-практичної конференції MicroCAD-2023, 17–20 травня 2023 р. Харків: НТУ «ХПІ», 2023. С. 384.

URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/65196>

10. Шестопапов О.В., Крючкова В.В., Чікірякін К.В., Тумановська К.В. Популяризація екологічної освіти. Шлях до сталого розвитку. *Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я* : тези доп. 32-ї міжнар. наук.-практ. конф. MicroCAD–2024, 22–25 травня 2024 р. Харків: НТУ «ХПІ», 2024. С.399

URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/77899>

11. Сакун А. О., Пітак Р. О., Чікірякін К. В. Оцінка екологічних збитків завданих лісовому фонду України під час війни. *Сталий розвиток: захист навколишнього середовища. Енергоощадність. Збалансоване природокористування*: зб. матеріалів 8-го Міжнар. молодіжного конгресу, 16-18 жовтня 2024 р. м. Львів : ГО "МНГ", 2024. С.25

URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/91439>

12. Чікірякін К.В., Шестопапов О.В. Місце екологічної культури в соціально-економічній трансформації людства. *Integration of Education, Science and Business in Modern Environment: Summer Debates: Proceedings of the 6th International Scientific and Practical Internet Conference, August 1-2, Dnipro. 2024.* с. 308

URL: <https://ir.nmu.org.ua/server/api/core/bitstreams/f9d4fe1c-b705-49e4-8240-b3d7e550befe/content>

13. Тихомирова Т. С., Шестопапов А. В., Босюк А. С., Крючкова В. В., Чікірякін К. В. Творчі конкурси екологічного спрямування як ефективний інструмент екологічної освіти та просвітництва молоді. *Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я*: тези доп. 33-ї Міжнар. наук.-практ. конф. MicroCAD-2025, 14–17 травня 2025 р. Харків: НТУ «ХПІ», 2025. С. 442.

URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/91587>

14. Босюк А. С., Чікірякін К.В., Косенкова І.Д. Освітні інструменти для формування екологічної свідомості спортсменів в межах Цілей сталого розвитку. *Актуальні проблеми формальної і неформальної освіти з моніторингу довкілля та заповідної справи: тези доп. 4-ї Міжнар. інтернет-конф.* Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна. 2025. С. 70-71.

URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/88942>

ДОДАТОК Б

Анкета (повна версія для Google Forms/офлайн)

Преамбула (для першої сторінки):

Ми проводимо дослідження про екологічну культуру в Україні. Опитування анонімне, участь добровільна, тривалість 10–12 хв. Дані будуть використані у наукових цілях у зведеному вигляді. Натискаючи «Почати», ви погоджуєтесь на участь.

Блок А. Знання та інформованість

A1. Чи чули ви раніше термін «екологічна культура»?

☐ Так, добре розумію ☐ Чув/чувала, приблизно уявляю ☐ Ні

A2. Оцініть свою обізнаність щодо екологічних проблем (1– зовсім не обізнаний(а); 5 – дуже обізнаний(а)): 1 2 3 4 5

A3. Звідки ви найчастіше отримуєте екоінформацію? (до 3 варіантів)

☐ Соцмережі/YouTube ☐ ТБ/радіо ☐ Сайти/ЗМІ ☐ Школа/університет/курси
☐ Друзі/родина ☐ Громадські організації ☐ Органи влади ☐ Інше: _____

A4. Наскільки довіряєте цим джерелам у питаннях екології? (1– не довіряю; 5– повністю довіряю): 1 2 3 4 5

Блок В. Цінності та установки

V1. «Я відчуваю особисту відповідальність за стан довкілля». 1 2 3 4 5

V2. «Екологічні дії важливі, навіть якщо це коштує дорожче/займає час». 1 2 3 4 5

V3. «Екологічна поведінка – частина сучасної культурної норми». 1 2 3 4 5

V4. Що найбільше мотивує вас до екоповедінки? (1 варіант)

☐ Здоров'я сім'ї ☐ Економія коштів ☐ Майбутнє дітей/країни ☐ Приклад оточення

☐ Екологічна мода/престиж ☐ Інше: _____

Блок С. Практики та поведінка

C1. Як часто ви сортуєте побутові відходи?

☐ Завжди ☐ Часто ☐ Іноді ☐ Рідко ☐ Ніколи

C2. Чи компостуєте органічні відходи? ☐ Так, регулярно ☐ Іноді ☐ Ні

C3. Чи користуєтесь багаторазовими сумками/пляшками/чашками?

☐ Завжди ☐ Часто ☐ Іноді ☐ Рідко ☐ Ніколи

C4. Чи свідомо економите воду та електроенергію вдома?

☐ Так, постійно ☐ Іноді ☐ Ні

C5. Як часто ви купуєте товари з екомаркуванням?

☐ Часто ☐ Іноді ☐ Рідко ☐ Ніколи ☐ Не знаю, що це

C6. Транспорт у повсякденні найчастіше:

☐ Пішки/велосипед ☐ Громадський ☐ Авто (особисте) ☐ Комбіную ☐ Інше

Блок D. Умови та бар'єри

D1. Чи доступна у вашому населеному пункті інфраструктура для сортування (контейнери/пункти приймання)?

☐ Так, зручно ☐ Частково ☐ Ні ☐ Не знаю

D2. Що найбільше заважає екологічній поведінці? (до 2)

☐ Немає інфраструктури ☐ Дорожче ☐ Немає часу/зручно старим способом

☐ Не бачу сенсу/ефекту ☐ Ніхто навколо не робить ☐ Інше: _____

D3. Які заходи стимулювали б вас найбільше? (до 2)

☐ Зручна інфраструктура поруч ☐ Фінансові стимули/знижки ☐ Штрафи

☐ Соціальні кампанії/приклад сусідів ☐ Зручні «налаштування за замовчуванням» (кава без кришечки, пакет лише за запитом тощо) ☐ Інше: _____

D4. Рівень довіри до державної екополітики: 1 2 3 4 5

D5. Рівень довіри до місцевої влади у сфері довкілля: 1 2 3 4 5

Блок E. Освіта та соціальні норми

E1. Чи проходили ви екологічні курси/тренінги за останні 3 роки?

☐ Так (формальні) ☐ Так (неформальні/онлайн) ☐ Ні

E2. Чи є у вашій сім'ї/роботі домовленості/правила щодо еко-звичок?

☐ Так, чітко прописані ☐ Є усні ☐ Немає

Е3. Як часто оточення підтримує ваші еко-рішення?

☐ Завжди ☐ Часто ☐ Іноді ☐ Рідко ☐ Ніколи

Блок F. Демографія (для аналізу)

F1. Вік: ☐ 18–29 ☐ 30–44 ☐ 45–59 ☐ 60+

F2. Стать: ☐ Ж ☐ Ч ☐ Інше/волю не вказувати

F3. Освіта: ☐ Середня ☐ Проф.-техн. ☐ Незак. вища ☐ Вища/аспірантура

F4. Тип поселення: ☐ Мільйонник ☐ Велике місто ☐ Середнє/мале ☐ СМТ/село

F5. Регіон проживання: ☐ Захід ☐ Центр ☐ Південь ☐ Схід ☐ Північ

F6. Достаток (самооцінка): ☐ Ледве зводжу кінці ☐ Вистачає на базове ☐ Середній

☐ Вище середнього ☐ Високий

F7. Зв'язок із ЛДУ: ☐ Активіст(ка) ☐ Учасник(ця) акцій ☐ Не залучений(а)

Фінал (опційно):

Чи згодні ви отримати підсумки дослідження на e-mail? (необов'язково) –

Поле для e-mail.

ДОДАТОК В

Акт впровадження в навчальний процес

ЗАТВЕРДЖУЮ
 Перший проректор з
 науково-педагогічної роботи
 НТУ «ХП»
 доктор техн. наук, професор
 Руслан МИГУЩЕНКО
 07.06.2026 р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи аспіранта кафедри
 «Хімічна техніка та промислова екологія»
 Чікірякіна Кирила Віталійовича на тему «Проблеми та методи формування
 екологічної культури в суспільстві»

Матеріали дисертаційної роботи Чікірякіна К.В, одержані на основі узагальнення результатів, виконаних на базі теоретичних та експериментальних наукових досліджень в сфері екологічної освіти та просвітницької діяльності, впроваджені у навчальному процесі НТУ «ХП» при підготовці здобувачів спеціальностей Е2 «Екологія» та G2 «Технології захисту навколишнього середовища»:

1. При викладанні навчальної дисципліни «Екологічні засади сталого розвитку країни» зі спеціальності G2 «Технології захисту навколишнього середовища» використовуються результати досліджень структури та рівнів екологічної культури населення, чинників формування екологічно відповідальної поведінки, ефективності освітніх і просвітницьких програм, а також методів підвищення екологічної свідомості молоді та місцевих громад у контексті реалізації концепції сталого розвитку.

Здобувач є співавтором методичних вказівок до практичних робіт з дисципліни.

2. При викладанні навчальної дисципліни «Екологічна освіта» зі спеціальності Е2 «Екологія» використовуються результати досліджень щодо змісту, форм і методів екологічної освіти, рівнів сформованості екологічної культури різних вікових груп, впливу освітніх програм на екологічну свідомість та поведінку, а також методичних підходів до формування ціннісних орієнтацій і відповідального ставлення до довкілля.

Використання впроваджених результатів дисертаційної роботи у вказаних навчальних дисциплінах підвищує рівень як теоретичної, так і практичної підготовки здобувачів за спеціальностями Е2 «Екологія» та G2 «Технології захисту навколишнього середовища».

Директор ННІ МІТ, к.т.н., проф.

 Віталій СПІФАНОВ

Зав. кафедри ХТПЕ, к.т.н., проф.

 Олексій ШЕСТОПАЛОВ

Доц. кафедри ХТПЕ, PhD., доц.

 Антоніна САКУН

ДОДАТОК Г

Акти впровадження результатів дисертаційної роботи

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Директор ТОВ "ТСК РИСАЙКЛИНГ Групи"

Андрій ГУЖВА

2026 р.

АКТ

впровадження наукової розробки

Ми, що нижче підписалися: від Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»: аспірант Чікірякін К.В., завідувач кафедри хімічної техніки та промислової екології, кандидат технічних наук, професор Олексій Валерійович Шестопапов; від Товариство з обмеженою відповідальністю «ТСК РИСАЙКЛИНГ ГРУП» – директор Андрій Олександрович Гужва, підтверджуємо, що результати дисертаційної роботи Чікірякіна К.В. на тему «Проблеми та методи формування екологічної культури», присвячені дослідженню механізмів формування екологічної свідомості, екологічно відповідальної поведінки та впровадженню сучасних підходів до розвитку екологічної культури, передані для використання при розробленні освітніх, інформаційно-просвітницьких та організаційних рішень у сфері екологічної безпеки та сталого розвитку на ТОВ «ТСК РИСАЙКЛИНГ ГРУП».

Надані рекомендації та встановлені науково обґрунтовані підходи можуть бути використані при розробленні програм екологічної освіти, підвищенні рівня екологічної свідомості персоналу, формуванні екологічно орієнтованої корпоративної політики та вдосконаленні систем екологічного менеджменту підприємств. Їх впровадження сприятиме підвищенню екологічної відповідальності, зменшенню негативного впливу на довкілля та підтримці принципів сталого розвитку.

Передані матеріали та даний акт не покладають на сторони будь-яких майнових, фінансових та інших зобов'язань.

A handwritten signature in blue ink, reading "Кирило Чікірякін".

Кирило ЧІКІРЯКІН

A handwritten signature in blue ink, reading "Олексій Шестопапов".

Олексій ШЕСТОПАЛОВ

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Голова громадської організації
«ПЛАТФОРМА РОЗВИТКУ МІСТА»
ПЕВНИЙ
« 10 » 2026 р.

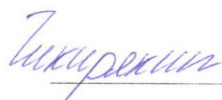
АКТ

впровадження наукової розробки

Ми, що нижче підписалися: від Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»: аспірант Чікірякін К.В., завідувач кафедри хімічної техніки та промислової екології, кандидат технічних наук, професор Олексій Валерійович Шестопапов; від громадської організації «ПЛАТФОРМА РОЗВИТКУ МІСТА» – голова організації Певний Нікіта Сергійович, підтверджуємо, що результати дисертаційної роботи Чікірякіна К.В. на тему «Проблеми та методи формування екологічної культури», присвячені дослідженню сучасних підходів до розвитку екологічної свідомості населення, екологічної освіти та формування відповідального ставлення до довкілля, передані для використання у просвітницькій, організаційній та еколого-виховній діяльності громадської організації.

Отримані наукові результати та практичні рекомендації можуть бути використані при підготовці екологічних освітніх програм, проведенні громадських інформаційних кампаній, організації тренінгів, семінарів та заходів з популяризації принципів сталого розвитку і підвищення рівня екологічної культури населення. Їх практичне впровадження сприятиме формуванню екологічно відповідальної поведінки громадян, розвитку екологічної свідомості молоді та підтримці природоохоронних ініціатив.

Передані матеріали та даний акт не покладають на сторони будь-яких майнових, фінансових та інших зобов'язань.

Кирило ЧІКІРЯКІН

Олексій ШЕСТОПАЛОВ